

NAUM PRIFTI

CEZMA

E FLORIRIT

BIBLIOTEKA

8JH-32

P 93





## ÇEZMA E FLORIRIT

(Dashuria e Kaçakut)

**P**o ta soditësh Voskopojen që nga kodrat e Shëndëllisë ose të Shënprodhromit, shpirtin ta kllapon një ndjenjë trishtimi, tek e shikon ashtu gur mbi gur, të lënë e të harruar, të mplakur dhe të fishkur para kohe nga rrebeshet dhe nga luftimet që i kanë rënë mbi krye. E sado që të mundohesh të ngjallësh me mënd atë kohë kur Voskopoja ishte qytet i bukur dhe i lulëzuar, nuk do t'ja arrish dot qëllimit. Tani, në vënd të tre mëhallëvet me shtëpija të larta, ndër-tuar me gurë të bardhë e të skalitur, do të shikosh togje gjermadhash; në vënd të kopshteve të bukur plot lule, do të shikosh livadhe të lëna djerrë. Vetëm rrugët e gjëra e të drejta, të shtruara me kalldrëm, e kanë ruajtur gjer në ditët tona, formën dhe bukurinë që kanë pasur një kohë, po nëpër rrugë më nuk ndihen, si dikur, as të thirrurat e karvanarëvet e as tringëllimet e ergjenta të zilevet të mushkave; tani rrugët janë fare të qeta e bari po i mbulon dalëngadalë, sikur përpiqet të fshehtë nga sytë e njerëzvet edhe kujtimin e fundit të asaj kohe.

Voskopoja, qëndra e bukur e dikurshme, vëndi i dyzet kishavet të ndërtuara e të zografisura prej mjesh-tërvet më të mëdhenj të asaj kohe, tani është katan-disur një fshat i vogël malor, e aqë sa dikur paskësh kisha, sot mezi i ka shtëpira.

S'mbahet mënd sa herë është prishur e sa herë është djegur! E përvëluan turqit në kohët e para; e rremetisi tërmeti më vonë; e zhuriti greku dhe më së fundi e shkrrumbiti edhe Italia me zjarr e me hekur.

Veç në verë Veskopoja edhe tani gjallërohet. Atëhere, në kodrat që gjinden për rreth, bari gjelbëron; pishat krenare që ngrehin kryet përpjetë, janë të lumtura tek dëgjojnë së bashku me cicërimat e zogjve edhe cicërimat e pionierëvet që vijnë për të veruar dhe pyjet e krojet bëhen dëshmitarë të hargalisjevet të rinisë, të pëshpëritjevet në mugëtirën e mbrëmjes dhe të puthjeve të fshehta. Dhe gjer natën vonë, nga kampet verore të pushimit, përhapen tingujt e një muzike plot jetë e gjallëri.

Ka e s'ka fshatra me kroje, po kroje si ata të Voskopojës nuk gjen gjëkund. Të duket vetja sikur je në mes të një shtatërvani dhe ta kënda të pulitësh sytë e të ëndërosh, të ëndërosh...

E kush ua di numurin burimevet e krojevet të Voskopojës? Shtrugu i Vogël, Shtrugu i Madh, Zhombri, Pashuta, Burim' i Thanasit, Kroj' i Dembelit, Çezm' e Bezhës, Çezm' e Floririt dhe sa e sa të tjerë! Këta sikur kanë mbetur kastile nga ajo kohë e largët, dhe me gurgullimën e këngës së tyre, kanë mall të tregojnë ngjarje të lashta dhe lavdinë e kaluar që iku e u tret si tymi në qiellin e kaltërt.

Çezm' e Floririt! Ah! pse s'i thonë më mirë çezm' e Trëndafiles, çezma e vajzës që u bë kurban në 'të?

Çezma gjindet anës një përroi, përfund të një livadh, e fshehur, e tulatur, si e hequr mënjanë dhe aty pranë, si dy roje, rrijnë e i bëjnë hije dy shelgje pleq. Po të shikosh me vërejtje brënda në burim, ke për të parë disa grimca të vogla si flori i ronitur, të cilat, të përkëdhelura nga drita e Diellit, shkëlqejnë e vezullojnë si kristale dëbore. Thonë se janë grimca prej gjerdanit të gushës të asaj fatzeze. Dhe ujërat e burimit rrjedhin e rrjedhin tatëpjetë, duke kënduar të njëjtën këngë, të ëmbël e përkëdhelëse. Dhe natën Hënëza

shikohet në burim si në pasqyrë e burimi ndriçon, ndriçon e gjithmonë vazhdon të këndojë këngën e pambaruar e të përjetëshme dhe në këtë këngë sikur nanuriset tregimi për dashurinë e një kaçaku.

\* \* \*

Dyqint e ca vjet përpara, Voskopoja ishte qyteti më i dëgjuar në këto anë. Këtu kryqëzoheshin aso kohe karvanet e tregëtarëve që vej' e vinin nëpër rrugët e pamatura të perandorisë otomane. Atëhere qyteti kishte shumë shkolla, shtypshkronjën e tij dhe një Akademi.

Verës, tregëtarët e pasur dhe ata që e kishin xhepin të ngrohtë, vinin të argëtoheshin e të dëfrenin në këtë vënd klimaterik, të rrethuar nga të gjitha anët me male të lartë ku ajri i pastërt bije erë trendelinë dhe rrëshirë. Po a thua se vetëm era e borigavet dhe tufat e trendelinës grishnin bandillët nga an' e anës? Jo, mor, jo, se boriga dhe trendelinë kish edhe gjetkë po se ky vënd na rriste ca sorkadhe, që aman aman, të linje mënt' e kokës. E, se ka pasur gjithmonë vajza të bukura shtat-bilonja, pa kanë dalë dhe gjithato këngë për voskopojarkat.

Mos vallë ujërat e burimevet apo era e trendelinës i bën kaqë të mira? Ku ta dish? Ndofta edhe njera, edhe tjetra...

Vjete të shkuara, në qytetthin e Voskopojës, më e bukura nga gjithë të tjerat e përmi shoqet paska qënë kjo çupa e Dhaskal Sotës. Dhe aqë të bukur e kishte emrin sa ç' ishte dhe vetë. Trëndafile e quanin, dhe emër më të përshtatshëm s' mund t'i gjeje. Faqet e saj qenë të kuqe e të mbuluara me push të hollë si ato pjeshkët në qershor. Dhe kur këthehej vajza nga burimi, ngarkuar me kënaçe, atëhere përmbi pushin e faqevet i ndritnin pikëzat e imta të djersës e dukeshin si vesa e mëngjezit mbi fletët e trëndafilit. Gushën e bardhë ja stcliffe një gjerdan floriri. Dy gërsheta i der-

dheshin prapa që nga cepi i lahurisë qëndisur me oja e me zhizha, e i arrinin gjer te beli. Pa, kur shkante ajo sokakut, majrat e gërshetave luanin valle e kërcenin. Dhe për gjoksin e saj ç' të them? Të bardhë si dëbora e të fortë si shegë.

Babai e kishte të vetme dhe e donte e e donte si dritën e syrit. Kur sillte ndër mënd se po i afronte koha vajzës e një ditë duhej ta martonte e të ndahej nga ajo, atëhere pikëllohej dhe një e therur i kalonte tej e përtej. Si do t'i dukej shtëpia pa Trëndafilin, si do të ulej në tryezë e si do t'i shkante ajo bukë, pa e pasur dritën e syve aty pranë?

Po vjen një ditë që pjeshka, e pjekur dhe e mbushur plot me lëng, del nga fletët e pemës ku qëndron fshehur e, duke zbuluar gjithë bukurinë e saj, duket sikur i thotë udhëtarit, që kalon aty pranë: «këputmë e futmë në gjil!» Dhe sado e rëndë që të jetë ndarja e këputja nga pema, ajo e pret atë ditë me një gëzim të përmbajtur. E në mos e këputë njeri, ajo pikëllohet, tretet e bie vetë në tokë. Oh! po ta dini, more shokë, sa e hidhur e sa e dhimbëshme është kjo rënie!

Dashurinë s' e kish njohur Trëndafilja dhe jastëkun nuk e kish lagur natën me lote të nxehtë, nga gëzimi i takimit a nga malli i ndarjes. Ajo i donte të gjitha me një dashuri naive e fëmijërore. Ajo donte edhe nënën, edhe babanë, edhe saksitë me karafite, edhe keçërit me ato leshra të buta si kadife, por dashurinë e madhe akoma s' e pat njohur e zëmra për trimin s' i kishte rrahur.

Njëherë, veç njëherë, kur Trëndafilja ishte njëmbëdhjetë-dymbëdhjetë vjeçe, qe tronditur dhe kish mbetur si e mbërthyer në vënd nga vështrimi i syvet të një kaçaku që pat ardhur në shtëpinë e tyre.

Ai ishte ndeshur ballë për ballë me 'të në krye të shkallëvet dhe që andej i kish thërritur Dhaskal Sotës:

— Jotja kjo çupë, o Dhaskal?

— Imja — i qe përgjegjur ai.

— Shiko ma ruaj mua këtë, se e paske shumë të bukur. Ta dish, po s' ma dhë, do të ta rrëmbej — dhe si kish thënë këto fjalë, përsëri kish vështruar me ata syt e tij të zjarrtë Trëndafilën që rrinte si e zalisur mbështetur pas parmakëve.

Ajo në fillim e pa me frikë e pastaj me inat, si gjithë vajzat e vogëla, kur u zënë ngoje punë marte-se .Dhe nga turpi u bë në fytyrë si ato lulukuqet e aravet. Ndejti atje në krye të shkallëve me kënaçen në duar dhe me ndrojtje në zemër se mos kaçaku kthehej e thoshte edhe ndonjë fjalë tjetër.

Po kaçaku s' tha asgjë më tepër. Veç, kur i kaloi përpara, u mat e zgjati dorën si të donte ta përkëdhelte në faqe, pastaj u pendua, dora e zgjatur u ngrit gjer në takije si për ta përshëndetur, i buzëqeshi krenar dhe zbriti tatëpjetë shkallëve. Xhufka e zezë e takijes i tundej me fodullëk mbi mëngoret e anterisë dhe maja e myllit që i arrinte gjer te kocinar' i këmbës, i kërciste duke u përpjekur pas basamakëve të shkallës. Pastaj kaçaku iu afrua doriut, i kërcëu mbi shalë dhe kali, duke ndjerë se kish përpara rrugë të gjatë, hingëliti e turfulloi. Patkonjtë e doriut nxuarën shkëndija kur u përpoqën në kalldrëmin e oborrit e doriu me kalorsin u nisën si shigjeta në shenjë. Trëndafilja pa vetëm xhufkën e takijes që u tendos prapa si pendë shqiponje dhe pluhurin e hollë e të verdhë që ngrihej atje ku shkelte kali. U duk jo sikur iku, po sikur kish fluturuar. Dhe oborri mbeti i qetë e i shkretë dhe Trëndafilja ndjeu se diçka i mungonte dhe atë që i mungonte iu duk se ja kish marrë ai kaçaku me vete. Ah po, ai i kish rrëmbyer zemrën.

\* \* \*

Kishte pritur ato ditë se mos e shikonte, por më kot: kaçaku s' ishte dukur. Dhaskal Sota mbante lidhje të ngushta me kaçakët që kishin ngritur krye kundër

Turqisë dhe ata hynin e delnin atje si në shtëpinë e tyre. Shumë vinin, shumë iknin, veç «ai» s' dukej.

Trëndafilja i shikonte me bishtin e syrit. Ajo dëshëronte të pyeste për atë, të dinte prej nga ishte e ku ndodhej tani, po ku i gjënden gjurmat kaçakut e si të pyesish për një njeri që nuk i di as emrin?

Kaluan vjete dhe tronditja e parë e Trëndafilës kish mbetur si një vegim i largët dhe nuk e dinte në i kish ndodhur vërtet apo e kish parë ëndër. Ajo punonte gjithë ditën e, duke punuar, qeshte e këndonte e tok me të qeshte gjithë shtëpia, qeshnin edhe saksitë e lulevet, qeshnin edhe ujërat e burimevet që gjendeshin aty në përrua. Veç në mes të këtij gëzimi të thjeshtë e të kësaj qetësie shpirtërore, xheku i kujtohej kaçaku dhe e merrte malli për atë vështrimin e tij fodull e çapkën.

E ku t'i shkonte asaj në mëndje, se një ditë do të takohej me të pa pritur e pa pandehur! Po jeta kështu e ka: herë na rrëmben lumtërinë që kemi në duar dhe herë na e sjell këtë lumtëri nga an' e anës, në mënyrë të pakuptuar.

U ndodh një pasdreke në burim e, tek po mbushte ujë, dëgjoi trokun e një kali që ngjitej shtegut të përroit. Vajza vazhdoi të mbushte ujë dhe as e ktheu kokën ta shikonte, kurse kalorësi, me t'u afruar në burim, ja shtrëngoi frerin kalit dhe ja mbajti vrapin.

Shikon kalorësi në burim, si në pasqyrë, fytyrën e vajzës dhe habitet. A është vasha me të vërtetë kaqë e hijëshme sa ç'e tregon burimi apo ujërat e gënjejnë? Ai kërkon t'i shohë fytyrën, ndaj i flet pa zbritur nga kali:

— E kujt je, moj gjeraqinë?

Vajza nuk i përgjigjet. Faqet i skuqen prej turpiti, ngreh pakëz kokën e i hedh një vështrim vjedhurazi kalorësit. Atëhere, pa dashur e pa e kuptuar se përse, një drithtërimë i përshkoi gjithë shtatin. Iu duk sikur atë vështrim krenar e çapkën dikur e kish ndeshur, sikur ata sy diku i kish parë... «O Zot, mendoi, mos



është «ai»? Dhe kur i njohu në faqen e djathtë atë nishanin e zi, atëhere gjithë dyshimet iu davaritën, e iu duk se zëmra do t'i fluturonte nga krahori.

Trëndafilja e kryqëzoi edhe njëherë vështrimin me kalorësin, psherëtimi lehtë-lehtë e përsëri uli kokën. Bucelat të mbushura me ujë po prisnin aty në diell e Trendafilës nuk i bënin duart t'i merrte e të ikte. Ajo me merak në zemër mendonte: «Vallë a do të më njohë?»

Kalorësi qëndronte hipur në kalë. Takijën e kuqe me xhufkë të zezë e kishte shtyrë pakëz prapa dhe mbi ballë i binte një baluke edhe ajo e zezë si pendë korbi. Edhe syt e tij të zes ndritnin e shkrepnin. Lëshoi frerin e doriut, se zëmra ja donte të këmbente dy fjalë me këtë drenushe mali, e duke përkëdhelur lelen e kalit, u var nga vajza dhe i foli, po këtë radhë si me të lutur:

— Mojt fëllënx' e malit, jepmë një pikë ujë sa të lag gërmazin!

Vajza përsëri nuk i foli; u ul, mori bucelat, i hodhi në krahë e u mat të nisej; kalorësi e vuri re, kërcëu nga kali dhe, i shpejtë si fajkua, ja zuri rrugën tej e tej.

Atëhere i foli vajza me një zë të perënduar:

— Zot, më ler në punën time se im atë po më pret.

E kalorësi i përgjigjet duke vënë buzën në gaz:

— Pa më dhënë një pikë ujë, unë rrugën s'ta liroj.

— Ujë? — e pyeti vajza si e çuditur. — Në do ujë, ja tek e ke burimin. Aty është edhe më i freskët.

— Gjithë jetën kam pirë ujë burimevet e krojevet, po tani dua të pi prej duarvet të tua, dua të pi nga bucela jote.

Trëndafilja u mendua e pastaj me turp e ndroj-tje i zgjati bucelën.

«Sa t'i jap të pijë e do të ikëj... Ai s' më njohu, dhe, siç duket, as ka për të më njohur. Ai më ka harruar.»

Duart e kaçakut u zgjatën e muarën enën, kurse syt e tij nuk ja ndau bukuroshes. Pastaj e ktheu bucelën si të ishte plockë vere e piu e piu, pa ja ndarë sytë; e, si u ngop, e shtrëngoi bucelën për gjoksi e ndejti i menduar. Diç mundohej të kujtonte. Ku i kish-te parë këta sy, ku e kishte parë këtë nur? Asgjë s' i binte ndër mend...

Trëndafilja e përmendi nga këto ëndërimi:

— Zot, ma kthe bucelën se m'u bë vonë dhe në shtëpi më presin.

— Bucelën do të ta kthej po çdo të më falësh si kujtim?

Trëndafilja ngriti vetullat përpjetë me fodullëk e iu përgjegj krenare:

— S' kam ç' të të fal, se jam vajzë e vajzat s' falin gjë.

Kaçaku mbeti ngushtë, ngriti dorën, përkëdheli atë baluken që i kish dalë nga takija dhe i foli:

— S' qënke vetëm e bukur, po qënke dhe e zgjuar, moj sorkadhe e malit. Ta dish që unë s'do të ndahem ty...

Psherëtiti Trëndafilja e, duke përmbledhur gjithë fuqitë e saja, guxoi të thoshte:

— Pa kujtoju mos i ke dhënë fjalë ndonjë tjetre!

Ngriu kaçaku në vënd dhe më t'ju errësua ai vështrim i syve të zes dhe një re trishtimi i kaloi përmbi ballë. Dielli perëndoi prapa malit e pylli i pishavet përkundrejti u duk më i errët e hijerëndë. Ranë kambanat e kishës së Shën Prodhromit e dy harabela të trembur erdhën e u tulatën në fletët e shelgjevet. Keçaku e ndjeu që e humbi davanë dhe, duke tundur kokën, foli ngadalë:

— Ikë, moj fëllënxë, ikë; po ta dish që s' do të ndahem. Unë do të të rrëmbej — do të hedh në vithe të kalit e do të shpie në kaliven time.

Trëndafilja iu përgjegj me krenari:

— As më rrëmben dot e as më prek dot. Unë jam e bij e Dhaskal Sotës.

Atëhere kalorësi ndejti i menduar, fërkoj me gish-trinj majën e mjekrës dhe, duke kujtuar atë vajzën e mitur të Dhaskal Sotës, që e kish takuar në parmacët e shkallës, i tha:

— Dhaskal Sota një vajzë që ka, e ka akoma të vogël. — Shikoi syt e Trëndafilës; shikoi edhe gushën e saj dhe sikur u përmënd. Ishin po ato tipare të asaj njomces, veç më të pjekura, më të gjalla e më të ndezura nga gjaku i rinisë, që i vlonte ndër deje. — Po në është e vërtetë ajo që the, dije se atëhere je e zgjedhura ime.

Vajza vuri buzën në gaz e i kërkoi bucelën.

— Mere bucelën, po unë një nishan e dua që ta quaj veten të fejuar me ty...

— S' kam çfarë të të jap.

— Nëm unazën tënde që ta kem peng për dashurinë tonë e të të përgjërohem se unaza do të më dalë nga gisht, atëhere kur të më dalë edhe frym' e fundit.

Trëndafilja shikoi duart e saj, fërkoj unazën me gisht e sikur u mat ta nxirrte. Pastaj tuncë kokën e i foli kaçakut e vendosur:

— S' ta jap dot, o trim i malit. Po t'më pyesin në shtëpi pse s' e kam unazën, çfarë t'i them nënës, çfarë t'i them tatës?

— Thuaji nënës që të humbi, tek po mbushje ujë.

— Jo, o trim. s' i gënjej dot, se jam vajzë shqip-tare.

Kali hingëlliti sikur kjo përgjigje ta kishte gëzuar, kurse kalorësi psherëtit.

— Nëm bylyzykn' e dorës...

— Jo, o trim, nuk ta jap dot. Kot e ke që më vardisesh.

Sa më shumë krenare që tregohej vasha, aqë më shumë i pëlqente kaçakut. S' ish vetëm e bukur e zgjedhur e tij po qe edhe trime.

— Nëm gjerdan' e gushës. Do ta mbaj si hajmali; ja këtu, në gjoksin tim.

— Jo, o trim, nuk ta jap dot. Në më pyetë nëna, në më pyetë tata, si t'i them unë e shkreta?

— Thuaju tek mbushnje ujë, ta rrëmbeu shqiponj' e malit.

— S'jam e zonja të gënjej, o trim, se me të hapur gojën e di që do të më kuptojnë. Dhe po qe se ti më do vërtet, ashtu sikurse thua, atëhere nuk më mëson t'i gënjej, se sot gënjej ata e nesër ty.

Kjo përgjigje më shumë e gëzoi se sa e çudit. Ai hapi krahët e thërriti:

— Të gjeta ashtu si të ëndëroja, moj drenushe. Tani, në daç më jep nishan, në daç mos më jep, ti je imja që tani e gjer sa të më regëtijë zëmra në krahor. Beto hem për tokë e për qiell, se nuse tjetër nuk e kapërcen pragun e shtëpisë sime. — E, duke thënë kështu, bëri dy hapa përpara, i mbërtheu të dy supet e Trëndafiles, që dridhej e tëra si fleta e plepit, e tërhoqi pas vetes dhe e puthi me ashk e me zjarr si natën e parë të martesës. Dhe Trëndafilja, mbështetur kokën në gjoks të tij, qante. Qante nga gëzimi, nga dashuria, nga diçka që e ndjente thellë në shpirt, po s' e dinte si ta çfaqte. I dukej sikur duke qarë fliste e sikur lotët e saj thoshnin të atilla gjëra, që as goja e as zemra s'i çfaqnin dot.

— Pse qan, moj bukuroshe? — e pyeti kaçaku, duke ndjerë një dhëmbje në shpirt dhe duke mos ditur në kish bërë mirë a keq që ish sjellë kështu me vashën.

— Qaj se të kam pritur... — iu përgjegj ajo.

Trëndafiles i shkolin lotët çurg dhe donte të shtërngohej pas tij se i dukej sikur gjente mbrojtje e për-krahje, nga një e keqe që i kanosej. Duke futur kokën në gjirin e tij, ndjente atë erë e atë amëz të veçantë, që kishte trupi i kaçakut.

Ai ja fshinte lotët, që i shkisin nëpër faqet, me mëngën e bardhë të tallaganit e mezi mundi ta pushonte. Pastaj të dy u ulën rrëzë shëlgut e kuvënduan gjer e gjatë.

Aty muarën vesh se që të dy e kishin dashur njëri tjetrin, qysh atë ditën e takimit në parmakët e shka-

llës, dhe këtë çast të lumtur e kishin ëndëruar në këta vjetë që kishin jetuar larg' e larg.

Aty dëgjoi Trëndafilja fjalët e para të dashurisë, e, duke i dëgjuar, e ndjente zëmrën të dehur e të velur nga lumtëria; i dukej se ngazëllimi i buronte në shpirt si ujërat e burimit e zëmra i thoshte se ky çast nuk do të kishte të mbaruar. Po kur hodhi sytë e pa në shalën e kalit dy jataganë që vareshin tatëpjetë dhe grykën e pisqollës që dukej e kuqërremtë nga rrezet e Diellit, atëhere gëzimi iu turbullua dhe u përmënd.

— E përse i mban gjithëmonë këta jataganë me vete? Trëmbem kur të shikoj kështu.

E trimi iu përgjegj krenar:

— Jam kaçak i malit. Dhe kaçaku pa armë është si luani pa kthetra e ca më keq akoma. E di si jemi ne kaçakët? Siç e thotë ajo kënga:

**«Jastëk kanë gurët,  
Përflënj kanë gunët,  
Bie bora i mbulon,  
Bie shiu i zbulon,  
Bie djelli dhe i ngron...»**

Armët na duhen si buka e si kripa. Tani jemi pakë, po kemi shpresë të bëhemi shumë, të ngrihemi të gjithë më këmbë dhe atëhere Turku do ta ketë keq. Madje, ai qysh tashti na e ka frikën, prandaj ka vënë koshadhet që të na ndjekin këmba këmbës. Dhe përse na ndjekin? Se duam të jemi zotër në shtëpitë tona.

Tej, luginat u errësuan dhe që andej dukej sikur dilte e shkiste vjedhurazi muzgu i mbrëmjes. Ranë përsëri kambanat e manastirit të Shënprodhromit. Hënëza lartë në qiell, sa vinte bëhej më e ndritëshme dhe drita e saj e ergjëntë mbuloi gjithë vëndin. Fletët e shलगut fëshfëritnin nga filladi i erës dhe burimi dukej si i ndezur e sikur një tufë rrezatimesh të çuditëshme e të padukëshme e ndriçonin që poshtë ëmbëlsisht. Doli dhe ylli i mbrëmjes, duke vezulluar midis drurëve të

kreshtës së malit dhe atëhere, vajza u ngrit të ikte. Kur u ndanë ai e pyeti?

— Nesër a do të vish në burim?

— Do të vij dhe, e mjera unë, s' do më pritet gjer sa të ngriset.

Gjith' atë javë ata takoheshin te burimi, sa fillonte të ngrysej, dhe, aty prapa shelgjevet, putheshin e përqafoheshin plot dashuri, si dy zogj të lumtur. Dhe Hënëza në qiell e ujërat e burimit qenë dëshmitarë për dashurinë e tyre të pastër e të singërtë.

Veç dashuria e lumtëria e tyre që e shkurtër: më e shkurtër se lulëzimi i trendelinës në verë, më e shkurtër se jeta e manushaqes; ajo zgjati në jetën e tyre aq sa zgjat vetëtima.

Koshadhet e turqëvet ndiqnin kaçakët shqiptarë dhe ai u nda nga ajo, duke i thënë:

— Kasollja ime nuk është aqë e pasur sa e t'yt eti, po dashuria ime do të të mbajë ngrohtë. A do të vish?

— Ku të duash ti do të vij; edhe në një shpellë mali, veç tok me ty të jem.

Kaçaku atëhere u hepua nga kali, i përkëdheli gërshetat, e puthi në buzë dhe i la fjalë se do të kthehej ta merrte pas një jave, kur të delte hën' e re dhe ajo le ta priste aty në burim.

Pastaj u nis për rrugë e u bashkua me shokët, që po e prisnin mbanë pyllit.

Iku, po më s'u kthye. U vra kaçaku në luftë kundër koshadhevet të turqëvet dhe s' mundi ta mbante në trungun e një pishe, u la amanet shokëvet që të priste me një boçe në duar, në një nga burimet e Vosnë në qiell e pa si nëpër mjergull e fundit, ngriti sytë shin lart, duke bërë rrrathë të mëdhenj. Dhe atyre u la amanet:

Hanko Labes

## LETRA E TURKUT

**S**ulmi i komitëve shqiptarë kundër karvanit të postës turke, në grykat e Barmashit, që i shpejtë dhe i befasishëm. Komitet vranë suvarinjte që shoqëronin karvanin e postës qysh me të shtënat e para, pastaj duallën nga pusitë dhe me të thirrura e me të britura, siç e kishin zakon, u vërsulën në xhade, rrëmbyen paratë, thesin e postës, u muarën armët të vrarëvet dhe pas pesë minutash iu qepën shtegut përpjetë malit dhe u zhdukën në pyll.

Kur arritën në limer, kapedan i tyre, Zylyftar Mërtiri, u hoq mënjanë dhe, me që dinte turqisht filloi t'i lexonte letrat një për një, që të mësonte si ish gjëndja dhe morali në ushtërinë turke.

Midis atij togu letrash, ai vetëm një letër e hoqi mënjanë; të tjerat i hodhi në zjarrin që digjej aty pranë dhe me sy të pulitur e i menduar i bëri sehir gjer sa u bënë shkumb e hi. Letra i kish kujtuar Zylyftarit, shokun e tij, trimin kapedan Bogdan Muzakën. Ja, se ç'shkruhej në të:

«Bismilahi - Rahman el rahim!

E dashur Nëno!

Arritëm këtu në Arrnautllëk. Si qënka ky vënd, moj Nëno, aman-aman, gur e shkëmb! Dhe, nga do që të

hedhësh sytë, male shikon, male hije rëndë e të mër-zitur. Pa ta dish ç'më ka marrë malli për Anadollin tonë, moj Nëno; të dal njëherë në selamllëkun e shtëpisë e të hedh sytë nga ajo fusha e gjerë, e pamatur, me atë ngjyrë të verdhë e si në të kuqe dhe të ndjejtë në gjoksin tim erën e ngrohtë të shkretëtirës së Arabisë, atë erë që më dukej sikur më dehte, pa s' dua gjë tjetër.

Thonë kot për Anadollin tonë që është i shëmtuar dhe e shajnë se s' paska ujë e s' paska drurë; jo, Nëno, jo. Anadulli është i bukur, të ngopet syri me pamje e me hapësirë dhe Dielli tek ne është ndryshe: më i nxehtë e më i kuq. E tani s'më hiqet nga sytë ajo fusha përpara fshatit tonë dhe më vjen të qaj nga mallëngjimi, kur kujtoj dhëntë tona tek ktheheshin mbrëmjevet nga kullota dhe karvanet e gamilevet, që shkonin fushës e nga Dielli më të perënduar dukeshin trefish më të mëdha-ja, e sikur nuk ecnin në tokë, po qëndronin pezull në qiell. Mirëpo, që kur se kam ardhur në këtë djall vënd, më ndjell zëmra keq e më duket sikur s' do t'i shikoj më kurrë. Këtu malet të marrin frymën dhe të shtërngojnë zëmren. Ti kapërnxen një qafë dhe pandeh se do të shikosh fushë, po meazallah, mal tjetër ke përpara dhe qafa e gryka sa të duash. E ndjen veten sikur ke rënë në fund të pusit; sipër shikon vetëm një copë qiell, ku fluturojnë duke bërë rrathë ça shqiponja ogurzeza, dhe asgjë tjetër.

Apo njerëzit e këtij vëndi, sa të egër, moj nëno! Të thatë e të ashpër si malet ku rrojnë, të zymtë, të vrënjtur e të dobët si langonjt e gjahut. Ku u mbahet ai shpirt, xhanëm? Vetëm syt e zes u ndrijnë si të ujçërve të uritur në shkurt dhe kur ta ngulin atë vështrimin e egër (Allahu na ruajt!), të kallin datën e sikur të mbërthejnë me perona. Ja, kështu janë: të hojë, të thetë, po të fortë si djalli. Tani i shikon këtu, tani në qafën e malit e thua se s'vajtën më këmbë atje, po hapën ato tallaganet me mëngoret e gjëra e fluturuan.



S' kam as tetë javë që kam shkelur në këtë vënd të mallkuar dhe në ke njeri hasm, mallkoje: «të shpëngin në Arnautistan!» Ç' t'u pëlqesh këtyre? Dhe këngët e tyre janë si ulurimat e lukunisë së ujqërvet në dimër. Këndojnë gjithë bashkë e kush mundet thërret më tepër. I kam parë dhe kur dëfrenjë. Këta, kur dëfrenjë i harrojnë të gjitha: edhe helmet, edhe fukarallëkun edhe Allahun. Atëhere hanë e pinë pa kursim dhe as e vrasin mëndjen në u mbetet gjë për nesër a jo. Milet i çuditshëm.

Me njeri tjetrin ndajnë kafshatën e gojës, po neve meazallah se na japin kaqë gjë. Dhe ne e kemi gjetur kollaj. Të gjitha ato që na duhen i marrim vetë. Tani, ca të çmëndur kanë ngritur krye me armë në dorë. Kajmekami na tha, se as këta s'do ta kenë të gjatë e do t'i shkojmë në satër si të tjerët, mirëpo të bezdisin. Po ç' më kanë parë sytë këto ditë, moj nëno... s' do ta harroj kurrë! Zumë një komit arnaut të gjallë. Këta komitet janë hairsëzë, njerëz që s' u dhimbset shtëpia e fëmija, se i braktisin e bëhen firar muaj me radhë; me një fjalë janë njerëz të hurit e të litarit, po për të luftuar ama. dijnë të luftojnë dhe s'u trëmbet syri. Thoshnim ne që s' ka si jeniçerët e ushtrisë sonë, nga ata dridhet foshnja në bark të nënës, dhe atyre s'guxon t'u dalë kush përpara, po ja këta arnautët s'pyesin as për jeniçerë as për suvarinj. Zënë pusi në ca rrëpira e në ca gryka të ngushta dhe sulen me tërsëllëm mbi asqerin tonë, duke thërritur në gjuhë të tyre djalli e di se çfarë. Allah! Allah! Kur sulmojnë e kur zbresin nga malet turravrap, u hapen ato fustanellet e anteritë e bardha, e në ato çaste s' duken si njerëz po si shqiponja që fluturojnë. Të kallin lemerinë. Ti i mban shënjë dhe e qëllon drejt në gjoks, ai të sulet më këmbë gjer në istikam. Dhe mos pandeh se s' e ka zënë plumbi; ti e ke shpuar tejpertej, mirëpo duron derri e s'i thyen gjunjët dhe po të erdhi sipër, s' të le të gjallë.

Janë të këqinj sa më s' bëhet. Unë kam qënë në Siri, në Persi e në Palestinë po si këta s' kam parë.

Dhe atë komitin, që të shkrova më sipër, e shumë me dredhi. E di si i zënë kanarinat këtej? Nxjerrin kuvlinë me kanarinën femër dhe e varin në ndonjë degë, peme. Kanarina fillon të cicërojë e të ndjellë mashkullin. Ai e dëgjon, afrohet dhe e shikon me çudi kuvlinë me thupra. S' kupton pse s' fluturon dot ajo s' andejmi dhe, duke i ardhur rrotull kafazit, gjen derën dhe futet edhe vetë brënda. Mirëpo dera është bërë vetëm për të hyrë, derë për të dalë s' ka. Atëhere, njeriu del nga vëndi ku ka qënë fshehur e, duke qeshur, zgjat dorën e merr kuvlinë me çiftin e zogjvet.

Kështu e bëmë edhe ne.

Nga një afija jonë muarëm vesh se kryekapedani arnaut, Bogdan Muzaka, na paska shtënë dashuri me një arnautkë, bijë prifti dhe, njëherë në dy tre javë vinte ky Bogdani dhe takohej me të fshehur uratës.

Tursun Demiroglluj, ai zabiti që mundej me arapët në fshatin tonë dhe që i hidhte të gjithë poshtë, ish betuar para kajmekamit të merrte gjakun e të vëllajt dhe të mos ikte nga Arnautllëku pa e vrrarë Bogdanin. Dhe e përgjuam ne, fshehur në pyll dhjetë ditë me radhë. Të njëmbëdhjetën erdhi, aty ku e priste e fejuara. I rrethuam ne, dhe i shumë që të dy në një korie lisash. Komiti u ndodh ngushtë se u gjend pa armë.

I dolli atëhere zabiti ynë Tursun e i tha:

— S' më shpëton dot nga thonjtë, o Bogdan Arnauti. Ti vrave tim vëlla e unë tani do të vras ty. Gjaku lahet me gjak.

Kur, ç'të shikonje ti! Iu derdh ky Bogdani si qen stani dhe, duke thërritur si i çmëndur, e zuri për beli dhe e hodhi poshtë Tursunin. S' ka ç' i bën thamë ne, se e dirim që ish pa armë, megjithatë u sulëm nja tre katër veta që të ndihmojmë zabitin tonë. Japim e marrim që ta shkulim; meazallah. Më së fundi i dhamë një yrysh dhe e shqitëm. Po ç'të shikoje, moj nëno! Tursun Demiroglluj përpëliste sytë dhe gjaku nga gry-

ka i vinte pizgë. Bogdan Arnauti ja kish ngulur dhëmbët në gurmaz si ujku deles dhe e kish shqyer. I kuqnin sytë si ndonjë të çmënduri dhe gojën e kishte tërë gjak e ndër dhëmbë mbante akoma, pa qenë në vete, një kërcë të bardhë nga gurmazi i të shkretit Tursun. Më zuri tmeri. Kam qenë në Alep, në Bagdad e në Galilë dhe në luftëra kam marrë pjesë, po këtë s' ma kishin parë sytë gjëkund. Ç' t'u bësh këtyre, moj Nëno? Këta të shqyejnë me dhëmbë si egërsira.

Dhe ajo arnautka e pa si ja coptuam me jataganë të vluarin, aty ndër syt e saj e pikë loti s' derdhi. Zëmër kish apo gur? Jo, moj nëno, gratë tona s' janë kështu.

Iu kthyem pastaj asaj bushtrës dhe e lidhëm. E bukur ajo arnautka, me sy të mëdhenj e të zes, me vetullën hark e me faqe pakë të zbehta. Bobo, ç' m'u drodh zëmra kur i pash ata dy sy, se ngjisnin me të Gjylistanit tim. E muarëm ne, e me të shara e të shtyrra ja shpumë bylykbashit. Ai lëpiu buzët kur e pa, pispillosi mustaqet dhe u kollit me djallëzi.

— Sonte, moj fëllënxë, — i tha, — do të më kënaqësh mua, se kam tre vjet që s'kam rënë me grua.

Mirëpo kur i treguam ne se ç' ngjau, e kur i thamë se kjo helmin, që i vramë të vluarin, e ka të mbledhur në zëmër si gjarpër, bylykbashi u trëmb dhe pati frikë ta fuste në jatak. Me atë zëmër që kish arnautka e me ata sy të egër të mbyste kur të dojë, dhe aqë më tepër në ato çaste...

— Vrajeni! — tha bylykbashi. — Farë të mos mbetet nga ky pis milet.

Unë rrija me sytë përdhe, se sytë e bijës së priftit më kishin kujtuar Gjylistanin tim e më kishin hapur plagët e zëmërës. Bylykbashi më vuri ré e më tha:

— Po ti ç'ke, o Nuredin, që rri kështu? Të ardhka keq për këto ndyrësira? S' je mësuar ti me këta, se tani ke ardhur, po dil e vraj që të argasesh.

Dhe dolla unë nga sëra.

Nxora jataganin.

Kaurka rrinte aty, mbështetur pas murit të kësh-tjellës, me duart lidhur prapa e me kokën lart. Dhe sytë e zes i shkrepitnin e flegrat e hundës i hapeshin e i mbylleshin me tërsëllëm. Dhe gjoksi nën linjë i hi-dhej përpjetë vup e vup.

S' më bëri zëmra t'i afrohem.

I them bylykbashit:

— Bylykbash! Dymijë shqiptarë nëmi këtu e t'i shkoj në thikë, veç mos më bëj ta ndyj dorën me grua.

— Vraje të them. Njësoj janë këta si burrat si gratë. Dhe u hoq mënjanë të bëjë sehir.

Obobo, moj nëno, si m'u err oborri!

Iu afrova zdruq e zdruq e qëndrova një jatagan larg.

Ngrita dorën me jatagan, ja terezita në zemër që të mos e muntoja shumë dhe më që s' pata guxim ta shikoja në sy, ktheva kokën mënjanë. Dhe e shtriva ja-taganin përpara, si i verbëri shkopin.

E ndjeva se maja e jataganit u mbështet në gjok-sin e saj. Ajo bëri prapa, unë bëra përpara. E shty-va dhe pakë krahun. Kërrr ja bëri linja që u ça dhe pastaj ndjeva se maja e jataganit u fut në gji. E ndje-va se gjir' i saj u drodh e u përpëlit si zog e mua m'u drodh jatagani në dorë e m'u drodh zëmra në kraha-ror.

Qëndrova me kaqë dhe ktheva sytë ta shikoj. Nga ana tjetër e gjirit i kish rënë gërsheta, nga kjo anë bajoneta. Ajo dridhej e tëra si ndër ethe. Nga sytë lotët i vinin çurg. buza e poshtme i qe varur e i përpëlitej e dhëmbët i kërcisnin. Qante nga dhëmbja, po s' donte të bërtiste, duronte, derrja! E si ta kish pritur atë çast që ktheva kokën, më pështyu mu në ballë. Ndjeva të qeshurën e bylykbashit.

— Ha-ha-ha, Hi-hi-hi! Mirë ta bëri, o Nuredin.

Atëhere mora inat dhe e shtriva krahun sa munda e më tej.

Dëgjova një lebetitje të tmershme dhe ndjeva se m'u var mbi jatagan. I dhashë një shqelm pastaj dhe e

hodha tej. Fshiva pështymën nga fytyra dhe e hodha jataganin, se nuk e shikoja dot me gjak.

Mirëpo që atëhere më del natën në gjumë e s'më lë të fle. Thërres natën me lebeti se më duket sikur dikush më kafshon në grykë, si të shkretin Tursun, e s' më lë të marr frymë. S' para e ndjej veten mirë.

Vënd i mallkuar, tri herë i mallkuar, xhehnem, më mirë të mos qe fare mbi këtë botë.

Dhe na ka gjetur belaja se arnautët, që kur më-suan këtë vrasje, janë tërbuar fare e tani më s' dalim dot si përpara dy nga dy. Tani kudo që shkelim shkoj-bylyk-bylyk.

S' di, moj nëno, pse më ndjell zëmra keq në këtë vënd e sepse këto kohët e fundit më ka marrë malli shumë për Anadollin tonë, për rërën e kuqe e për fushën e gjërë. Këta malet këtu po më shtypin, më duket sikur i mbaj në krahë. Jemi si në mes të ujqërve. Në shpëtofsha, të bëjmë shyqyr.

Thuaj Hoxhë Firusit të bëjë një dua për mua e dhëntë Allahu të ikëj sa më parë nga ky drej vënd gjithë gryka, shkrepa e male, ku i huaji e ndjen veten si në një labyrinth. Në mos ardhça gjer për Sulltan Nevruz, dërgojini haber Gjylistanit të shikojë punën e saj, se s' është mirë ta mbaj dhe atë varur. Jepi të fala xhaxhait e dajllarëve dhe efendilerëve të fshatit. Me zëmër e mëndje pranë jush.

Ju puth dorën e djathtë.

Unë, djali juaj, Asqer Nuredin Islam.

Allahu u shtoftë gjithëvet ymrin!

Arnautllëk — Vilajeti Janinës, më 8 të Vjeshtës së dytë — 1296 (1876)»

\* \* \*

Kur e mbaroi së lexuari këtë letër, Zylyftari u bëri zë shokëvet të mblidhen e të dëgjojnë ç' thotë Turku me gojën e tij.

E pas kësaj, bënë këshillë që letrën t' ja dërgojnë  
nënës së Bogdanit dhe priftit; që të krenohen me fë-  
mijët që rritën e të mos u vijë keq për humbjen e tyre,  
se vdiqën ashtu siç vdes shqiptari: më këmbë, të papër-  
kukur dhe krenarë.

Tiranë, 1959

## NË DASMË

**N**ë qilar dëgjoheshin, më mirë se kudo gjetkë, trokitjet ritmike të atyre që vallzonin sipër në odë dhe, së bashku me zhurmën që bënin këmbët duke u përplasur në dysheme, vinin të qeshura, të bërtitura, tringëllimi i gotave dhe i pjatave, muzika e sazexhinjvet dhe, mbi të gjitha, ngrihej një poterë e mbytur dhe konfuzë, e cila është e zakonëshme ndër dasmat tona. Të gjitha këto përzjeheshin, ngatërroheshin dhe zhurma herë ngrihej, herë platitej si dallgët në det, por gjithmonë vazhdonte dhe tamtanaja e gëzimi i dasmës, përhapej në qetësinë e natës vjeshtarake, sa fqinjët — ata që s' kishin ardhur në dasmë — e kishin zor të flinin. Dukej sikur shtëpia ish kthyer në një kaike që tundej pa pushim e sikur, nga çasti në çast, dyshemeja do të këputej dhe të gjithë ata, që ndodheshin sipër, do të binin poshtë me të thirrura e me të virrura, por pa e prerë gazin që i kish pushtuar.

— Dasmë po dasmë! — tha akciu Pandeli me një ton, ku shprehej habia për ato që ngjisinin lart. Me sytë ngjyrë plumbi, plot rrudha të thella anës, vështron-te Teto Marën, të zonjën e shtëpisë, dhe tundëte kokën për të treguar se nuk gjente dot fjalë të çfaqte, ashtu si duhej, kënaqësinë që ndjente në shpirt. Si akçi, i kishin dhënë një përparëse të bardhë, ku dukeshin akoma vijat e hekurosjes, dhe Pandeliu herë pas here, me

punë e pa punë, fshinte duart mbi 'të, duke dashur ta laturisë sa më parë, sepse ajo bardhësi e virgjër e bezdiste. Pakë më tutje, një burrë i shkurtër, me një qepshe në dorë, diç kaurdiste në një tenxhere dhe picërronte sytë për t'u mbrojtur nga tymi.

Teto Mara, me një zë të kapitur, sikur të mos i kish dëgjuar fare fjalët e Pandeliut a sikur të mos i kishin bërë përshtypje, foli:

— U lodha, u këputa... Gjithë ditën më këmbë, ec e jakë, m' u prenë gjunjët. Erdha të çlodhem një çikë këtu poshtë.

— Të çlodhesh, posi; dasma ka telashe, lodhet këputet njeriu. — Akciu Pandeli i nxori një fron të vogël prej druri dhe, duke e vënë afër murit, foli si t'i lutej: — Ja, po deshe, ulu mbi këtë fron...

Teto Mara u ul e kënaqur, si pas një rruge të gjatë mes vapës dhe, duke shikuar Pandelinë, foli me një zë të butë, sikur kërkonte të çfajësohej:

— Vdiqa dhe për gjumë. Mbrëmë, ku fjetëm fare? Më dy ramë, më pesë u ngritëm.

Mbi kalldrëmin e qilarit, të cilin për shkak të dasmës e kishin kthyer në guzhinë, Pandeliu kish hedhur bar të thatë dhe fier. Nga kjo shtresë e butë dhe aromatike, nga tenxheret që zjenin, nga bukët e bardha që ishin vënë stivë, qilari nuk dukej i zymtë dhe i trishtuar, megjithëse muret qenë pa suva, me gurë të vjetër të nxirë nga pluhuri e nga koha. Qilari tani kish marrë atë pamje që kanë dhomat e shtëpijave të reja, të pabarbaruara akoma, ku të zotërit nxitohen të hyjnë brënda sa më parë, pa ja vënë re mungesat që ka.

Teto Mara vuri brylet mbi gjunjë dhe në pëllëmbët e duarvet mbështeti kokën të cilën tani e ndjeu më të rënduar. Mbi shaminë e zezë, me të cilën mbështillte kokën, sot kish vënë një lahuri të bardhë, siç e donte zakoni, për të treguar se në shtëpinë e saj kishte dasmë e në shpirt gëzim e dëlirësi. Këtë e kish vënë qysh atë çast që nusja shkeli në prag dhe s' e kish hequr akoma, po tani që po dremiste, dukej se shamija



s' kish zënë vënd mirë e sikur era e kish hedhur atje kuturum.

Mbi zinë e gjatë e të dhimbëshme të Teto Marës, ajo cohë e bardhë që simbolizonte gëzimin e lumtërinë, nuk ishte puthisur mirë e me këtë sikur donte të tregonte se në atë zemër nëneje, pakë vënd kish mbe-tur për gëzime.

Në qilar hynin e delnin ata që u shërbenin dasmo-rëvet. Sillnin pjata bosh dhe merrnin të tjera të mbu-shura me meze dhe, pasi i vinin mbi ndonjë tabaka a ndonjë tepsi, iknin me vrap, gjithëmonë me etjen e pa-shuar për t'u shërbyer sa më mirë të ftuarvet. Këta sillnin edhe të rejat që ngjisinin lart.

— Kumbarja ngriti një doli me shtatë gota.

— Çomja u pi, u bë xurxull. Do të ngrihet të kër-cejë, po s'e mbajnë këmbët dhe shkon qoshe më qoshe.

— Vëllami i ngjiti në ballë njëqind lekë sazexhiut...

Akçinjte dëgjojnë me vëmëndje e me buzën në gaz, sikur presin të ngjasë diçka komike që t'ja kri-sin të qeshurës. Edhe në qoftë se ajo, që dëgjojnë, ësh-të nga gjërat më të zakonëshme përsëri qeshin me gur-maz, si me pahir dhe, herë pas here, Pandeliu nuk harron të pyesë:

— Po Stefani ç'bën, a u dejt? Se ai, kur pi, bëhet i lezetshëm.

Teto Marën s'e vë re njeri. Ajo çlodhet mbi fron me kokë në pëllëmbët e duarvet dhe veshi pa dashur i dëgjon copra bisedash, të cilat hyjnë në mendjen e saj, por nuk shkoqiten. Truri i ngatërron këto biseda me të tjerat që ka dëgjuar përpara, i rregullon si do vetë, i lidh me ngjarjet e zhurmëshme të ditës. Kur mbyll sytë, Teto Marës i bëhen përpara vargjet e krushqë- vet dhe turma që sjell nusen në oborr, pastaj i dalin përpara sofrat mbushur me miq e me të ftuar, njerëz që ngrihen në këmbë e shkundin, si duke bërë ndonjë trimëri, kupat me rakinë që të përvëlton grykën, dhe përsëri njerëz të tjerë që sillen vërdallë pa kuptim. Ata qeshin, thërresin, kërceinë e ven' e vinë, pastaj

dikush ja merr këngës. Të gjitha këto janë të paqarta, pa lidhje, mpleksen njera me tjetrën, vijnë duke u mje-gulluar e duke u shuar e pas pakë treten fare; atëhe-re Teto Mara qetësohet, s'dëgjon më asgjë dhe e mund gjumi...

Akçiu Pandeli e vë re se si i falet koka Teto Marës dhe buzëqesh pa të keq. Me vete të tij i jep hakë Te-tos së lodhur që fle mbrëmjen e dasmës, pastaj, si fshin edhe njëherë dorën me përparëse, i afrohet zjarrit dhe përshkëndit urët. Xixat ngrihen përpjetë e fluturoj-në në oxhakun e lartë.

Teto Mara fjeti, por, pa kaluar asnjë minutë, u drodh në gjumë dhe klithi duke kryqëzuar duart për-para:

— E zeza unë, djali...

Akçiu Pandeli u kthye menjëherë, pa e lëshuar mashën nga dora dhe i foli i trëmbur:

— Ç'pate, moj?

Teto Mara psherëtiti me ankth, e lodhur:

— Ah, unë e mjera, djali m'u çfaq në ëndër...

Oh! çfar ëndër të dhimbëshme kish parë Teto Ma-ra! I kish ardhur djali i madh e kish qëndruar te porta jashtë sikur nuk guxonte të hynte brënda e t'i shqetësonte ata që këndonin e kërcenin me gaz. Vetëm nëna e kish vënë re, se ishte nënë e, po të mos e shi-konte ajo, kush do ta shikonte? Dhe ai, me një zë të lodhur, sikur t'i vinte keq për atë që i kish ndodhur e sikur ta ndjente vehten të lënduar, i tha asaj:

— Mojt nëno, po mua pse më harruat fare, pse s'më thërritët në dasmë?

— Jo, mor bir i nënës, ti je djalë i shtëpisë... haj-de brënda...

Po ay qëndronte te pragu i menduar dhe sikur nuk po vendoste dot, si i huaj në derë të huaj.

— Hajde, mor bir i nënës, hajde...! — Dhe Teto Mara që sulur ta merrte për dore e ta fuste brënda, por duke shkuar drejt tij që kujtuar: «Zot, o Zot, po ky ka vdekur, qysh erdhi te porta?». Atëhere mbeti për

një çast e ngrirë në mes të oborrit, po pastaj a mund të përmbahej zemër e nënës? E kuptoi që ishte në ëndër e gjithë trupi iu drodh si një tel i hollë, nga frika se mos zgjohej pa përqafuar të birin dhe që sulur kra-hëhapur ta pushtonte me zjarr, t'ja shtrëngonte kokën në gji, t'ja puthte ata flokët e dendur dhe të shuante mallin dhe dëmbshurinë që po i digjnin kra-hërorin katërbëdhjetë vjet me radhë. Ajo vraponte me të gjitha forcat të arrinte gjer te porta, po oborri sa vinte zgjatej, zgjatej, e ajo nuk arriu... u zgjua.

Teto Mara e kujtoi dhe një herë ëndrën që kish parë dhe u mallëngjye e u drodh.

— Në ëndër m'u çfaqe, o bir! «Pse s'më thërritët», më tha... — Teto Mara u pikëllua dhe më nga kujtimi i të birit. — Bir, o bir i nënës! — e ngashërimi iu ngjit si kotkë në fyt, nofullat iu shtrënguan dhe lotët i shkuan kërr tatëpjetë. — Po ku të të thërrisnim, o bir i nënës! Ku të të gjente nëna ty, o moj zëmër...

Fytyra iu ndryshua menjëherë, u zbeh, sytë iu errësuan, lotët i shkisin tatëpjetë dhe tani as që e përmbante dot veten.

— Unë bëj dasmë, o bir, po ti më tretesh në dhë. «Më harruat», më tha pëllumb' i nënës! E si të harrokam unë zemërzhuritura, unë zemërpërvëluara, o bir...

Pandeliu iu afrua dhe, duke i zënë duart, iu ul pranë.

— Na, moj, mbaje veten! S'bën kështu, — i foli me të rreptë.

Teto Mara nuk e dëgjonte e qante pa e ngritur zërin, me ngashërim.

— Në ëndër m'u çfaqe, o bir, e si jetim më erdhe te dera, ti që do të më ishe në krye të vëndit tani... O mbret i nënës, o mbret!

E shikonte botën nëpërmjet lotëvet dhe njerëzit e gjërat i dukeshin të mjegulluara, pa formë, pa jetë.

Pas pakë u mblodhën rreth saj nja katër gra, që mundoheshin ta mbanin e ta ngushëllonin, por ajo s'përmbahej dot se zëmra i qe mbushur dhe qante me

lotë të nxehta, e me ndrojtje se mos dëgjonin ata lart e prishej gëzimi i dasmës.

— Sot do të martoja ty, or bir, po ti më kalbesh në dhe. Qysh duron kjo zëmër-shkreta?

Dhe ata që vinin për ta ngushëlluar, ngashërohehin nga vaji i nënës e nga kujtimi i Paskalit. Shumë syresh e kishin të afërm dhe në këto çaste, kur në shtëpinë e tij kërciste dasma, ndjenin mu në zëmër një brengë e një boshllëk. Dhe ja tani dhimbja e lotët po u vërshomin.

Si është kjo botë! Atje ku ka gaz, vjen edhe hidhërimi dhe s'e le gazin të fryhet dhe të rritet pa masë. Ai me heshtjen e tij i thotë: «Më bëj vënd edhe mua, o vëlla, se sikur të mos isha unë, as ti s'do kishe vlefë».

Gratë dhe vajzat që qenë mbledhur rreth Teto Marës, në qilar, qanin pa zë; fshinin lotët me përparëse ose me kurrizin e dorës dhe mundoheshin t'i jepnin zemër:

— Mblidh veten, budallaçkë! Mos bëj kështu, se s'të ka hie...

Këto poshtë në qilar qanin, kurse lartë këndonin, kërcenin.

Akciu Pandeli, i zënë ngushtë, se qilari, pa pritur, kish marrë një pamje tjetër, vështronte i hutuar e s'dinte ç'të bënte. Shau njady herë nëpër dhëmbë gratë dhe, pastaj, doli në oborr.

Pas pak erdhi në qilar një grua trupbëshme, me ca sy të mëdhenj e të trishtuar, dhe pyeti, me të hyrë te dera:

— Mos është Teto Mara këtu?

— Këtu është — iu përgjegj një grua tjetër — këtu është, po mos e trazoni tani.

Grujaja me sytë e trishtuar u fut në mes të grumbullit të grave dhe tha:

— Hajde se po vëmë nusen në valle!

— Prit, se i ka sytë me lotë, — i tha një çupë — nuk bën të vijë kështu.

Vetëm atëhere gruaja e ardhur rishtas vuri re, se, jo vetëm Teto Mara, por edhe të tjerat i kishin sytë të shkëlqyer dhe të kuq nga lotët. Disavet u dukeshin nëpër faqet vijat që kishin lënë lotët duke shkarë ta-tëpjetë.

— Pika ju rëntë! Ç'kini, moj, që qani? — tha ajo me një ton t'atillë që tregonte habi edhe qortim. — Ti të thuash shyqyr që ja arrite kësaj dite, të martosh Andrenë...

— E, moj, e! — i tha Teto Mara duke psherëtitur, — po trimin tjetër ku e kam?... Ma ka lënë zëmren plagë. Unë e di... — Dhe duke thënë kështu, shtriu duart përpara me dhimbje, pastaj i mblodhi e i vuri mbi gjoks.

— E po edhe do vriteshin, se s'kishin shkuar në dasmë. Trimat vriten në luftë.

Ajo fliste kaqë e vendosur dhe kaqë me guxim, sa të bënte ta nderojë për zëmren e madhe e të gjërë që i rrihte në krahor. Në ato çaste edhe asaj vetë i dukej sikur nuk kishte, përpara Teto Marën, një grua të thyer në moshë, por një fëmijë të vogël dhjetëvjeçar që ka nevojë për këshilla e për kurajë.

— Hajde se po të presin! — i foli duke e zënë për krahu. E ngriti nga fronti ku qe ulur dhe, si çau sërish rrethin e grave dhe të vajzave, doli me të në obor.

Në krye të shkallëve kishin vënë një llambë, së cilës ja kishin ngritur kaqë tepër fitilin, sa që pjesa e sipërme e qelqit qe nxirë me kohë dhe llamba lëshonte një dritë të mekur sa mezi arrinte të ndriçonte shkallët; gjithë oborri kishte mbetur në një mugëtitirë dhe vetëm në një copë vënd, aty ku binte ajo pllacka e dritës që nga dritarja, dukeshin kapakët e gurtë me të cilët qe mbuluar oborri. E në këtë vënd, si fantazma në formë të çuditëshme, dukeshin e zhdukeshin hijet e njerëzvet. Aty te qoshja, jargavani me ato lule të varura si veshule, rrinte si jetim, i heshtur dhe kokëvarur e dukej sikur këtë gëzim tani natën e kundronte së largu, e sikur edhe atij i qante zemra që të afrohej

në dritare dhe të bënte sehir gëzimin e harenë që mbretëronte në dhomë.

Shkallët e drunjta kërcitën nënë peshën e dy gravet. Teto Mara, kur vajti në krye, i hodhi një sy llambës së nxirë nga tymi, po nuk i bëri asnjë përshtypje. Me të hyrë në sallon, ndjenë se në to u përplas duhia e ajrit të ngrohtë e të rëndë, që dilte nga dhoma.

Njerëzit akoma vazhdonin të vallzonin, po këtu, si për çudi, zhurma e këmbëve humbte e as që e dëgjonte njeri; këtu shikoheshin lëvizjet, të përdredhurat dhe ojnata e kërcimtarëvet. Ata që rrinin nëpër tryezat nuk e prishnin qejfin dhe pinin vazhdimisht pa u bërë merak të shikonin, se ç'ngjiste në dhomë. Nusja me vello të bardhë rrinte pranë së kunatës dhe, për t'i treguar dashuri, i kish hedhur dorën rreth qafës dhe, herë pas here, shkëmbente me të ndonjë fjalë me zë të ulët.

— Nusja në valle! — bërtitën disa djem.

— Nusja në valle! — thërritën të tjerë dhe, nga gëzimi e nga padurimi, filluan të përplasnin duart. U ngrit nusja nga vëndi si me turp, u ngrit dhëndëri krenar, u ngritën dhe të afërmit e tjerë të familjes. Njerëzit vështronin kureshtarë nusen që po futej në valle dhe kur ajo, nga tronditja që ndjente, u pengua pas qilimit, të gjithë ja krisën të qeshurit pa të keq e disa i thërritën:

— Mbaju, nuse, mos na turpëro...!

Ai, që i binte fizarmonikës, deshi të tregonte gjithë zotësinë e mjeshtërinë e tij. U ngrit në këmbë dhe filloi të këndonte duke e hapur gojën vesh më vesh:

«Nusja jonë, ndër valle,  
ndër valle.

Hiqe vallen mos e mbyll,  
more yll...»

Këndonte me gjithë shpirt, por nga rakia që kish pirë që ngjirur e, sado që përpiquej ta tundëte dhomën,

nuk i delte zë fare, si atyre këndezave gollashë kur bëhen pleq. Njëpër tavolinat, terjaqinj të e rakisë filluan të pinin përsëri. Në një nga këto tavolina ardhi u ul edhe Andrea. Disa filluan ta shtynin të pinte:

— Hajde, dhëndërr, të trashëgohesh e jetë të lumtur.

— Gjithë nga zëmra!

— Gëzuar, ore.

Dhëndëri nuk kishte qejf të pinte e vajti u ul pranë Dane Bregut që kish ardhur nga një fshat i largët. Atë e kishin vënë në krye të tryezës, si mikun më të çmuar e më të nderuar, dhe jo më kot: vëllai i tij, Petriti, kishte rënë, po në një ditë e po në atë përpjekje ku kish dhënë jetën edhe Paskali i Teto Marës. Kishin luftuar krah për krah, kundër nazistëve dhe kishin vdekur pranë e pranë.

Teto Mara filloi të hiqte vallen e, siç e donte zakoni, nusja e re po ja mbante. Teto Mara i hidhte këmbët pas melodisë, por dukej se mëndjen s'e kish aty dhe fytyra e saj nuk e ndjente lumturinë e këtyre çastevet. Akoma në vesh i tingëllonin fjalët e Paskalit: «Po mua, moj nëno, pse më harruat...?» Dhe i dukej sikur ai vështrimi i tij i ndrojtur e ndiqte prapa dhe e qortonte.

Ai që i binte fizarmonikës, u ngrit përsëri më këmbë e filloi të këdonte:

«Nusja jonë ndër valle,  
ndër valle,

Po kërcen me nënën e  
me nënën e...»

Teto Mara më s'e kishte mëndjen aty. Ajo shikon-te Danen, i cili zgjatej nga Andrea dhe, me lot në sy e me lëvizje të sakatuara nga e pira e luste duke e tërhequr prej mënge. Zëri i tij, gati më të qarë, dëgjohej shkoqur në gjithë dhomën:

— Andrea! dale të të puth një herë, se më nxjerr mallin e atij... të atij... merhumit.

Andrea e shikonte i trishtuar dhe zgjatëte faqen me turp. Ndjehej edhe i turbulluar nga kujtimi i të vëllajt dhe qe gati të bënte ç't'i thosh Daneja.

— Në buzë dua të të puth — lutej Daneja, — në buzë, si vëllai... vëllanë.

Teto Mara, që po hiqte vallen, ngriu në vënd duke shikuar këtë skenë. Një si valë e ngrohtë i përshkoi gjithë trupin, ndjeu se u turbullua, mjekra iu zgjat, buzët iu drodhën dhe ja krisi të qarit. Filloi të kërcente dhe, me shaminë që pak më parë e tundte me krenari, tani fshinte lotët e donte të mbante ngashërimin, po as shamia s'arrinte t'i mblidhte gjithë lotët, dhe ata pikonin në dysHEME para këmbëve të saj, duke formuar një rreth.

Disa gra u mallëngjyen dhe filluan të psherëtinë:

— Së shkretës i është djegur zemra...!

— Ç'heq nënë zeza në këtë botë...

— Ah! kjo lufta... — psherëtiti një tjetër.

Teto Mara u shkëput nga vallja dhe doli mënjanë. Melodia e shtruar e «Valles së Nuses» nuk u pre se kishin për të kërcyer të afërmit me radhë, e nusja, sipas zakonit, do t'ua mbante të gjithëvet.

Teto Mara shkau, pa u vënë re, midis njerëzvet dhe doli në çardhak. Kishte një merak në zëmër e nuk e hiqte dot. Mos ai kish ardhur vërtet? Sa ta shikonte, sa të çmallej, pa s'donte gjë tjetër...

— Mos vallë është te porta e më pret? Si nuk pashë një herë unë nënë korba?

Zbriti shkallët dhe shkoi atje me një frymë. Shikoi nga të gjitha anët, por në portë s'kish asnjëri. E dëshpëruar, vuri një dorë në kanatin e portës dhe mbi të mbështeti ballin. Në qiell yjet e vjeshtës xixëllonin plot shkëlqim. Në dhomën lart vazhdonin të kërcenin dhe gjer te porta dëgjohej zëri i fizarmoniçistit:

«Nusja jonë ndër valle,

ndër valle,

Po kërcen me hallon e  
me hallon e...»



## BRAZDA E FUNDIT

**B**urrë e grua po lëronin në arë që në mëngëz herët. Burri, i vrënjtur e i menduar, ngiste qetë; kurse pas tij, gruaja hidhte farë duke u çapitur më zor nga që ishte në muajin e tetë të barrës. Fytyra e saj ish e këputur nga lodhja dhe sytë i kishin vënë një rreth mavi. Ecte duke marrë frymë shpesh dhe herë pas here hapte gojën e psherëtinte. Fëmijët — të trija çupat — i kishin lënë në shtëpi me të gjyshen. Ata vetë ishin nisur nga shtëpia sa kish filluar të zbardhëlohej, se ara ishte larg, e Sterjos ia kish qejfi ta fillonte të mbjellët pa rënë dielli. Orndiet me farën ja kishin ngarkuar kalit, qetë i kishin vënë përpara dhe ishin sosur në arë kur yjet në qiell sapo ishin shuar.

Në mëngëz puna u kish ecur mirë, po tani pasdrecke, Sterjos i dukej sikur s'po nxitonte aqë sa duhej, se qetë ishin lodhur e mezi i hidhnin këmbët. Tek lëronte, u kthye nga e shoqja dhe e pyeti:

— Si thua, a do ta mbarojmë së mbjelli gjer në darkë?

Irini qëndroi. E mati arën me sy dhe krei iu duk larg, shumë larg. Pjesa e pambjellë iu bë përpara syve si një fushë e madhe që sa vinte e zgjatej e s' ish e zonja t'ja shikonte ku e kish anën. Kur do të arrinin gjer atje? Ç'thotë ky Sterjua, a është në vete? A mbi-

llet gjithë kjo fushë sot? Prapulizi kapakët e syve, pastaj i shtërngoi fort si të donte të zgjohej nga kllapija që e kish pushtuar dhe, nuk guxoi t'i përgjigjej të shoqt. Çfarë t'i thoshte? Ngriti supet.

Sterjua, sikur të mos kish nevojë për përgjigjen e saj, vazhdoi.

— Për vit në një ditë e kemi mbjellë, veç sot jemi ca prapa. Dhe Kazili mezi i hedh këmbët, sikur e ka zënë cërrema.

— U mplak, — i tha Irini — ç' do të bëjë dhe kau i shkretë! Sa kish fuqi, s'u kursye.

— U mplak, u mplak, — psherëtimi Sterjo Papuli — po mua më duhet. Po më la në baltë ky, (ai e kish për gjynah të thoshte: «po të më ngordhë») a po më ra në arë, me kë ta zë Murrashin pastaj? Kujt të vete t'i lutem, pa më thuaj? Koperativës? Ja veç atje s' vete dot... E di si mbetem unë pastaj? Si peshku pa ujë. — Oha, Kazil! Oha, Murrash brazdën! — A i hëngri misrishtat? — pyeti pas pakë.

— I hëngri po me zor... Mezi i mbillaçiste, i bëri gjithë jargë.

— I kanë rënë dy dhëmbë, të gjorit. T'i kishim sjelellë ca tagji, do të kishim bërë mirë, po ç' e do që s' na u kujtua. Moj, po sa të mbaroj të mbjellat kam hall unë, pa në vjeshtë, do ta nxjerr në pazaropull dhe do ta shes pa derman.

Sterjua i mbajti qetë e shikoi sllogjet që kish lëruar. Ara tani kish marrë dy ngjyra: pjesa që ish mbjellë herët e që ja kish marrë faqen dielli, dukej ngjyrë kafe e çelur dhe si e zbërdhylur, kurse brazdat, që sapo ishin lëruar, qenë të errëta e të zeza.

Dielli digjte. Mbi arë fluturonin tufa arabelash. Lauresha e gëzuar nga drita e nga qielli i kaltërt, cicëronte pa pushim e plot gjallëri, lart, shumë lart. Një sëpatë binte diku në pyll. Një zë i hollë fëmije, në shpatin përkundrejt, ndillte me ngulm një qën: — «Na, balo, na, naa...!» — dhe zëri i tij përhapej anembanë e dukej si një këngë e trishtuar me nota të zgjatura e mono-

tone. E veç këtyre, ndiheshin, herë pas here, pëllitje lopësh, blegërima bagëtish dhe zëra njerzish. Më shkoqur nga të gjitha Sterjua dëgjonte grahjet që u bënin kafshëvet dembele, pendarët e kooperativës bujqësore. Ata lëronin aty afër, nja katër a pesë ara më tutje dhe, po të mbaje vesh, mund të dëgjoje edhe fjalët që këmbenin. Sterjua nuk e kuptonte dot në bënin më shumë fjalë se punë, nga që midis tyre ishte një kodrinë dhe ai s'kish nge të ngjitej majë saj e t'i shikonte në e punonin tokën me merak apo e bënin sa për t'i shkuar radhën. Ç'është e vërteta, ata erdhën në arë më vonë se Sterjua, atëhere kur kish rënë dielli, dhe ai i qesëndisi duke thënë me vehte: «Pse të nxitohen? Punë fshaçe. U bë, — mirë; s'u bë — pun 'e madhe...»

U grahu qevet dhe i shpoi me dobecin e hostenit. Qetë tendosën qafën përpara, zgjedha kërciti, parmenda gërviu e plori luajti nga vëndi. Sterjua rëndoi me këmbë mbi pllazin e parmendës dhe plori i ndritshëm e i ftohtë u fut në tokë. Si urith, hunda e tij shpaloste dhënë duke e hedhur në të dy krahët.

Sterjua kish kujdes për lehët t'i hapte të gjera e të drejta që, »kur të vadiste arën, të mos ja grryenin uierat.

— Oha, Kazil! Oha Murrash! Brazdën! Oha! Ja, ja, ja... oshëtinte zëri i tij i fortë e kumbonjës.

Herë pas here kthente kokën e shikonte Irinin se si hidhte farë.

Nga dor'e saj e stërvitur kokrat e misrit binin vazhdë e pandërprerë si nga koshi i mullirit.

Ai e shikonte e gëzohej e përsëri nagaste qetë. Të lëruarit e kishte në qejf e i dukej se kjo punë nuk e lodhte. Ja, me dorën e djathtë, shtrëngonte dorezën e parmendës dhe ajo i dukej e lehtë, pëndë; kurse me të mëngjërën... ah! me të mëngjërën s'bënte dot ndonjë punë të madhe. Atë dorë Sterjua e kish të tharë, ajo i kish mbetur e vogël dhe e butë si një dorë fëmije. Gishttrinjtë i kishte, po ç'e do, ata qenë pa jetë, të pafuqishëm se ishin pa kocka e prandaj vareshin si një copë mish. Dhe lëkura që i mbulonte

këta gishtrinj kishte pamje e ngjyrë tjetër, ajo kish mbetur ngjyrë vishnje, si lëkura e foshnjavet të porsalindura dhe qe e hollë si fletë cingari, gati për t'u skërfitur në prekjen më të vogël. Kjo forcë s'ish për punë. Gishtërinjtë të mbetur të vegjël e të hollë, rrinin me maja të puqura, e gjithmonë të kthyer përbrënda e këshutu dora as hapej, as mbyllej. Kjo dorë dukej edhe më e vogël, e më e mjerë akoma kur vihej krah së djathtës e, sikur t'i vinte turp nga krahasimi që mund t'iu bënje pa dashur, rrinte e ndrojtur dhe e mënjanuar; të shumtën e herës në xhep, ose e futur në një dorashkë të vjetër bojë hiri.

Nga kyç i dorës e lart, Sterjua krahun e kish në rregull. Ai këtë pjesë s'e linte pa punë: shtërngonte brrylin dhe parakrahun për gjoksi, fuste hostenin midis tyre dhe i ngiste qetë për bukuri, sa ata nuk e kishin kuptuar kurrë në i shponte një dorë sakate, aqë me tërsëllëm u mëshonte Sterjua kur merrte inat.

Sa herë pat menduar sikur ta kish edhe këtë dorë të fortë e të shëndoshë e, nga që e kish merak, shpesh e shikonte në ëndër sikur s'kishte asnjë cen dhe e përdorte lirisht si dorën tjetër; atëhere gëzohej sa më s'bëhej, veç kur zgjohej e ndjente veten më të drobitur e më të dërmuar.

Vetëm një herë Sterjos iu duk se kjo dorë do t'i hynte në punë, e se Perëndia nuk ja kish dhënë kot mahanë. Ish ato kohë kur në fshatin e tyre bisedohej për kooperativën. Atëhere Sterjon e lanë mënjanë dhe s'i ranë shumë në qafë. «E ç'të më trazojnë mua? — mendoi Sterjua — Sakat njeri, unë. E shikojnë edhe ata vetë...»

Mirëpo këto punën e dorës që e kish përdorur si yckël për të mos u futur në kooperativë, kur u bë mbledhja e përgjithëshme e fshatit, për çudi, ai s'e përmendi fare. Ish menduar mir' e mirë dhe i kish thënë vetes:

«Sot, s'të pi ujë kjo pun' e dorës, o Sterjo. A s'i ke bërë gjer tashti të gjitha punët e tua, ti vetë? Lëron,

korr, ngarkon kalin, bën dru, kthen vrahun; përse të ka penguar ty kjo dorë, pa na thuaj? Për asgjë. A s'i ke bërë ti të gjitha punët e bujqësisë si fshatarët e tjerë e ca më mirë se ata? Lëre, mos e përmënd fare këtë punën e dorës, se do të bëhesh për turp e do të qeshin bota. Do më thonë: — Gjer tashti që ishe vetëm, ishe i zoti t'i bëje ballë punës, tani që je me shokë, tani s'qënke i zoti...»

Ndaj, atje në mbledhje, u ngrit e tha fjalë të tjera:

— S'e kundërshtoj kooperativën, po jam i vetëm, o vëllezër, s'kam krahë pune. Pesë gojë presin nga unë dhe që të pesta femra. Kush do të më punojë mua? Gruaja me fëmijën në gji, çupat që s'kanë nisur të venë akoma në shkollë, apo plaka që është në mykët? Fshati ma di hallin: unë nuk se kursehem, po s'ja dal dot...

Dhe ata nuk iu vunë shumë; e lanë të bënte si të donte, me shpresë se një ditë do të bindej e do kërkonte të hynte vetë. Dhe tani, katër vjet pas formimit të kooperativës bujqësore, në fshatin Peras, vetëm tre familje kishin mbetur përjashta: një plakë e mbetur qyqe dhe e kaluar nga mosha, Kic Kozeli që s'çante kokë për bujqësi, se i dërgonin djetatë para nga qyteti dhe Sterjo Papuli, ose, siç i thoshin në fshat, Sterjo «Doraci».

Sterjua ndjeu një gëzim kaqë të madh kur arat s'ja «muarën» e kur qetë i mbetën në patoz, sa iu duk sikur ja falën sërish. Dhe në vënd t'i shuhej dashuria për arat e veta, — tek i shikonte gjith të bashkuara, — iu shtua ca më shumë. Nëqoftëse gjer tashti e donte tokën e mallin pa e ndjerë e në mënyrë fare të zakonshme, tani kish filluar t'i dashuronte me pasion të madh, e ky pasion, si një darë e fuqishme, e kish përmbledhur në dorën e tij, e shtrëngonte dhe s'e linte të merrte frymë. Ishte bërë skllav me dëshirën e tij dhe e ndjente veten që s'e kish në dorë. Pasioni i tij i përngjiste një lumi të rrëmbyer dhe ai as që mundohej t'i bënte ballë; e kishte lënë varkën në tekat e rrymës dhe ajo luante më t'ë e mund ta përplaste ku të donte.

Qetë i pëllisnin në haur dhe ai, tek i dëgjonte, i bëhej se e thërrisnin me emër dhe u përgjigjej me dashuri kudo që të ishte. Ngrihej natën dhe u shtinte për të ngrënë, vinte u mblidhte bar të njomë dhe tani s'e kish për turp të merrte fshesën e ta pastronte vetë haurin, gjë që më përpara s'e kish bërë kurrë.

Pa e ndjerë fare, kish filluar të punonte si djalli, dit' e natë, të bëhej qën' i punës, të mos linte gjë t'i shkonte kot, e të mblidhte sa më shumë që të rronte mirë, S'donte t'i thoshin bota: «Shikoji ata të kooperativës, rrojnë më mirë nga ti. Të rruat puna ty, që je zot në mallin tënd...» S'donte të vinte ajo ditë që t'ja trokisnin këto fjalë, ndaj përpiquej me mish e me shpirt që të mos mbetej ngushtë e sido që të vinte puna, t'ish në gjëndje t'i thoshte vetes: «Edhe unë e bëj rroj-tjen si ata, e ndofta ca më të mirë se ata...»

Ai nuk e kuptonte, po pikërisht nga kjo gjë i buronte një energji e pashterur dhe një ashk për punë, të cilin s'e kish pasur kurrë. S'ndjente lodhje. Tani, kish ca kohë, thuajse nuk vinte re asgjë përveç punës e, ajo ashtu si thith ujët sfyngjeri, ashtu ja thëthiste të gjitha mendimet e të gjitha forcat.

Ja, qëpari ishin shtruar të hanin drekë, nën hijen e asaj mollës së egër që gjindet përfund arës. Irini nuk hëngri, ajo mezi kapërxeu dy kafshata, kurse ky as që e pa. Përtypej e syt' e mëndjen i kishte gjetkë; shikonte arën dhe i kish hyrë merakun se ç'e vallë do ta mbaronin gjer në mbrëmje. «Jemi ca prapa, mendonte, të kishim arritur gjer te lajthishtat, tani në drekë, do të ishte mirë. Padsreke do t'i nxitoj qetë një çikë më shumë...»

Ai vetë hëngri shpejt e shpejt, si ujë i uritur, duke menduar të ngrihej e të fillonte sërish nga puna, se Dielli po merrte të tatëpjetën. Vetëm një herë, më të mbaruar, hodhi sytë nga e shoqja; ajo kish vënë duart mbi atë barkun e madh e po mendohej. Sytë i ishin këputur nga lodhja dhe i jepnin një pamje të mjerë, përdëllenjëse e fajtoze.

E pyeti me një ton të thatë:

— E, moj, mbarove së ngrëni ti?

— Mbarova...

— E shyqyr, të ngrihemi të lërojmë...

Sterjua fshiu me kurrizin e dorës buzët, pastaj u zgjat, mori pagurin e ujit dhe, si ja hoqi vulomën prej fletrash, hodhi kokën prapa e filloi të pinte.

Uji binte erë fletë lajthie dhe kishte marrë një shijë të shpëlarë, shijën e aluminit të ngrohur në diell. Sterjua piu vetëm një gurmaz, pastaj tjetrin e pështyu duke përçmuar fytyrën.

— Valë qënka! S'u pika! Ti s'e kishe mbuluar?

— E mbulova me bar, po si duket e ka zbuluar kali.

Sterjua ja ktheu grykën pagurit poshtë e uji u derdh në ledhin e arës, duke kënduar gllënq-gllënq-gllënq.

— Mos e derdh! — I bërtiti Iринi duke i mbajtur dorën.

— Ç'e do? Nga këta do të pish ti? — e pyeti me habi.

— Kur s'kam tjetër, ç'të bëj?

— Nuk pihet. Është bërë nga dielli si për të larë kokën.

Iринi ja mori pagurin dhe piu me etje, me gjithëse nga shija neveritëse e ujit i erdhi të përzjerë.

Aty mënjane Sterjua bëri kryq, u shtriq e pastaj u ngrit.

— Ngreu, ngreu se na zuri darka! — i foli së shoqes rreptë.

Iринi donte të rrinte edhe një çikë, t'i çlodheshin kryqet, t'i çlodheshin krahët. Sa mirë ishte aty nën hije të mollës; vëndi i dukej i butë sikur t'ish mbi pupla dhe sytë i koteshin për gjumë. Kapiti sytë e koka iu fal përgjumësh mbi gjoks, po ja, përsëri u dëgjua zëri i pamëshirshëm e tingëllonjës i Sterjos:

— Ngreu, ngreu ta mbarojmë se iku dita.

Ajo vuri një pëllëmbë në ledhin e arës, dorën tjetër e vuri në ije dhe duke i dhënë forcë trupit, u ngrit. Një e therur i shkoi tejpertej dhe fytyra iu shtrëmbë-

rua nga dhëmbja. Kafshoi buzën e poshtëme dhe lëshoi një rënkim.

Filluan të lëronin. Sterjua kish ikur përpara me pëndën e qevet. Merak në zëmër e kishte gjersa ta mbaronte së mbjelli këtë «Arën e Lajthive», siç e quanin ata në shtëpi. Ara e kishte marrë këtë emër, nga që në ledhin e lindjes, kishte një korie prej lajthishtash. Sterjua e donte këtë korie dhe i bënte shërbim, sepse e kishte si një gardh që i mbronte arën nga bagëtia e huaj. Në vjeshtë, pastaj, dërgonte çupat t'i vilnin lajthitë që s'ishin pjekur akoma, nga frika se mos i hynin fëmijët e tjerë e i bënëin dëm. Vërtet se ara ish pak larg nga fshati, po kish një të mirë të madhe: e kishte ujin te koka e mund ta vadisje sa herë të ta kishte qejfi, ndaj edhe misrin e bënte me tre kallpë e kokrrën sa një dhëmpallë. S'thoshte më kot Sterjua; «Po të mbjell Arën e Lajthisë, e kam të siguar bukën e fëmijëvet. Ajo arë ma mbush hambarin mua, se ato karkurinat e tjera, ku mbarsen ljepurat, as mistrishta s'më bëjnë e jo misër...»

Sterjua lëronte e kthente kokën prapa. Nuk e kuptonte: e kishte Irini prehërin plot me farë, apo ashtu i dukej atij nga barra? Bërtiti:

— Hë, moj, luaji duart!

Gruaja s'foli.

Ai ktheu kokën dhe e pa.

Gruaja ecte ngadalë. Dora e saj tani lëviste e lodhur e me përtim.

Sterjua priste të nxitonte, kurse ajo u ul në tokë dhe u mundua të hiqte dherin që i ish futur në opingat e lopërta. Futi gishtin nën oputën e zbutur dhe nxori ca kokla dheri, pastaj u ngrit. Bëri disa hapa e sërish opingat iu dukën të rënda plumb; atëhere zgjidhi gjilmitrit, i zbathi fare e i hodhi në ledh të arës; hoqi edhe çorapet e grisura dhe pastaj e ndjeu veten të lehtësuar e të çliruar. Trina e këmbës preku tokën e lagur e të butë dhe sikur e freskoi. Në arën e shkrifët e të njomë,



tani mbeteshin gjurmët e gishtrinjet dhe forma e tabanit të këmbëvet.

Afër tyre u ndjenë zëra burrash. Brigada e kooperativës, si duket, kish mbaruar së lëruari dhe i kish çmbrehur qetë, megjithse Dielli akoma s'kish perënduar.

Pas pak ata u dukën krye kodrinës. Sterjua tani, pa dashur, dëgjoi edhe muhabetin e tyre:

— Shumë ka lëruar «Doraci»...

— Për ashtu a? Është qëni i punës ai.

— S'besoj ta mbarojë gjer në darkë...

— A t'i themi: «Mjaft, o Sterjo, lëshoi qetë tani, se ua more shpirtin!»

— Lëre, ç'i flet? Nuk e shikon si është krrusur më dysh? As sheh, as dëgjon, vetëm punon.

— Jo, do t'i flas.

— Foli po deshe, kush të ndalon...

— Gëzuash, o Sterjo! Hajde tani, mjaft lërove, lër edhe ca punë për nesër... — i thirri Miti i Savës.

Sterjua bëri sikur s'dëgjoi: «E lënë punën këta, mendoi, se mos u dhimbset a? Jo, jo. Edhe tani kush e di, e kanë lënë arën përgjysmë dhe kusurin e bëjnë nesër a pasnesër... Hyrrja-pyrrja...!»

Irimi iu afrua dhe i tha ngadalë:

— Sterjo, të uroi Miti.

Ai vrenjti vetullat.

— Ehe! Oha! Kazil! Oha, Murrash! Ja, ja, ja,...

Njëri syresh tha:

— E pe? S'të foli...

— S'dëgjoi, më duket, — u çfajësua Miti.

— Do të flasë kur t'i rriten fëmija... — qesëndisi një tjetër.

«Kur t'i rriten fëmija...» Sa i dogjën Sterjos këto fjalë! E shpuan atje ku i dhimbte, e therën si një majë thike që përdridhet në plagë. Ai thoshte shpesh këtu e dy vjet përpara: «Do të futem në kooperativë, kur të më rriten fëmija...» dhe ja tani si po e tallte ai tjetri. Po kush ishin këta, xhanëm? Sterjua ngriti kokën e i pa: njëri që Miti Sava, fqinj i tij; ai flo-

kë kuqi qe Guri i Gjickollarevet; pas tij vinte Pirrua qe ishte sekretar i rinise, dhe ata dy te tjeret qene nga mehalla e pertejme. Sterjua i njihte si fytyre po emerin s'ua dinte.

Kishin vene kafshet perpara dhe po ecnin ngadalë. Pa pritur një ka doli nga monopati e u fut në arën e Sterjos. Ai e pa me bishtin e syrit dhe, duke rënduar mbi pllaz, e mbajti parmëndën. U këthye nga ata e bërtiti me inat:

— Mbani kaun, se do t'ja thyej këmbët. I lëshoni azat. S'u dhimset ju, as malli juaj, as malli i tjetrit...

— S'e di kau që është ara e individit, pa nuk shkelte atje... — bëri shaka me zë të ulët, sekretari i rinisë.

— E de, se nuk të hëngri bimët, po mos bëj kiametin! — i tha si gjysmë i zëmëruar Miti.

— Më hëngri, s'më hëngri, është ara ime kjo.

U fut Guri i Gjickollarevet i preu rrugën kaut dhe u mbyll ky sherr, që nisi aqë papritur.

— S'kanë turp, pale, dhe qeshin? Pfy, ç'njerëz, ore...!

Tani pas ikjes së tyre lugina u qetësua fare. Mbeti vetëm Sterjua me të shoqen e me pëndën e qevet.

Nga kjo heshtje që pllakosi përnjëherësh, lugina e pa veten të braktisur dhe ndjeu frikën e natës që po vinte.

Sterjua drodhi një cigare me të vetmen dorë të shëndoshë, e njoimi fletën pas buzëvet dhe pastaj e ndezi. Sa të vinte Irini të mbushte prehërin me farë misri, ai do të pinte cigaren e do të pastronte pllazin e veshët e parmëndës që ishin mbushur me dhë. E nxori parmëndën nga toka. Plori shkëlqeu si teh shpate në rrezet e diellit që po perëndonte.

Sterjo Doraci i hoqi sytë nga plori dhe pa lehët që kishte bërë. Atje dalloheshin mbresat që kishin lënë këmbët e njerëzvet dhe thundrat e qevet. Sterjos i kish mbetur zakon t'i sodiste gjurmët që mbeteshin pas lërimit dhe kjo gjë e argëtonte dhe e çlodhte. Ja ku

dukeshin gjurmët e Murrashit, të rrumbullakta si kupë e me një vijë në mes, ja edhe gjurmët e Kazilit me atë gjysmëhënzën në këmbën e mëngjër të anës së prasme. Ja edhe gjurmët e opingave të Sterjos, të bëra me koperton makine; ato linin në tokë ca kryqe të vegjël e të bukur, si këmbët e zogjvet në dëborë. Përzjerë me këto, në vënd të shikonte gjurmat e opingave të Irinit, pa në arë vrage që la këmba e zbatthur. Irini e kish mbushur prehërin me misër e tani po kthehej; ajo vërtet ishte zbatthur. Sterjua e pyeti:

- Pse i hoqe opingat?
- M'u rënduan nga dheu e s'i mbaja dot.
- Ato të flamosura opinga e kanë atë të keqe:

mbushen me dhé e rëndohen. Ty të duhen një palë llastikë, po ja që jemi një çikë ngushtë tani...

Lëruan akoma.

Tani u kishin mbetur vetëm dy lehë. Eh, shqyr, ja po e mbaronte. Pse ishte trëmbur në drekëherë? Kot. Dielli akoma s'kishte hyrë e atij ç'i kishin mbetur? Vetëm dy brazda.

Djersa e kripur dhe e përzjerë me dhé e pluhur i shkiste ballit dhe i kishte bërë vraga nëpër fytyrë, si shtigjet që bëjnë ujërat në vjeshtë. Këtë shijën e kripur të djersës, të përzjerë me pluhurin e tokës, e ndjeu në gojë. Pështyu. E kish provuar Sterjua edhe tjetër herë këtë shijë dhe e dinte, si çdo bujk në botë, se djersë e bukë janë të pandara.

Tani që po i afrohej fundit, s'i bënte përshtypje as shija e hidhur në grykë, e as fytyra e lërosur. Në darkë, kur të vinte në shtëpi e të dridhte një cigar pranë qoshes së zjarrit, në fytyrën e tij do të shihej prehja dhe krenaria për punën që kish kryer, ndërsa lodhja do t'i dukej si diçka e kaluar.

Në këto çaste dëgjoi zërin e Irinit, të lodhur, të përmbajtur, sikur të druhej për atë që do të çfaqte.

- U lodha, Sterjo...

Zëri iu duk i largët, i thellë e si nëpër gjumë. Ktheu kokën. Irini kish mbetur prapa, afër atyre laj-

D. Zeman

thishtavet që qenë nga ana e lindjes. I erdhi e shara në majë të gjuhës e deshi të shfrynte duke mallkuar «Plasja të preftë, për kaqe gjë s'duron dot!» po pastaj ktheu mëndje dhe instinktivisht e ndjeu se ish e udhës ta merrte me të mirë, ndaj i foli me një zë të butë, të cilin e shoqja s'e kish dëgjuar shumë herë në jetën bashkëshortore.

— Hë moj, duro dhe pakë... Ja, mbaruam. Shiko edhe dy brazda na kanë mbetur.

Gruaja zvarriti këmbët me zor. Eci dy tre hapa e përsëri qëndroi.

— U lodha, Sterjo, m'u prenë këmbët...

Zëri i saj këtë radhë sikur lutej e ankohej.

Sterjua tani kish dalë përfund lehës dhe po kthen-te qetë.

— Hë moj, po duro një çikë... Për kaqë gjë ta lëmë? Është turp nga bota... Do thonë, ja, shiko e la përgjysmë, se s'që i zoti ta mbaronte.

Ajo heshti. E shikoi në sy, siç shikon qëni të zonë, me dashuri e me frikë dhe si për të thënë diçka, ngriti vetullat përpjetë. Vetëm syt' e saj të kish parë Sterjua, të lotuar, të këputur, të përulur, të cilët shprehnin kaqë dhimbje e lutje, e s'do të kish guxuar të hidhte asnjë hap më tutje; do t'ja plotësonte menjëherë atë dëshirë aqë të vogël e të drejtë, mirëpo ai as që e shikoi në sy, dhe vazhdoi të lëronte.

— Ja, mbaruam tani... Sa të thuash pesë, i dalim mbanë....

Ajo s'foli.

Bënë edhe dy lehë të tjera. Sterjua shikoi nga perëndimi.

Andej malet qenë veshur me një hie kaltëroshe e të mjegulluar. Dielli po perëndonte. «Zor të mbaroj me diell, mendoi Sterjua, po do lëroj një çikë në muzg. Sonte ka edhe hënë...».

Dielli e pështeti faqen në mal. Tani në maj, perëndon mun mbij shkëmbin e Malit të Bardhë. Një copë

diell mbeti për një çast mbi shkrep, si një sy i ndritshëm, dhe u duk sikur kishte merak të shikonte Sterjon në i shmbrehu qetë nga zgjedha apo vazhdonte të lëronte akoma. Hyn dielli, njeriu e kafsha lënë punën; zakon i vjetër ky, i mbetur që nga pleqtë, veç Sterjua sonte s'pyeti për këtë zakon.

I kishte hipur ajo babëzi, që thellë në zëmër e ka çdo bujk dhe donte ta mbaronte me domosdo. I dukej sikur i ish futur një lumi e kur i kish dalë mbanë e po matej të hidhte këmbën në tokë të thatë, dëgjon një zë që e thërret të kthehet prapa.

— Sterjo, aman, u lodha, m'u pre takati... Më vjen ara rrotull.

Zëri i saj i ngashëryer të këpuste shpirtin. Kish qëndruar në mes të brazdës, duke shtërnguar me një dorë prehërin që kish përfundi dy gajtana të kuq dhe dorën tjetër e kish vënë në zëmër. Nga barra, fustani i qe ngritur përpara aqë lart sa i dukeshin kupat e gju-njëvet, kurse prapa i varej si bisht. Sterjua vriste mëndjen më kot ta gjente pse qe shkurtuar fustani në këtë mënyrë; ai shikonte vetëm këmbët e saj, të futura në dheun e bryllët dhe mendonte akoma për llastikat që duhesh t'i blinte.

— E, moj Irini, durove gjer tashti ,për kaqë gjë ta lëmë? Kush vjen dhe një herë gjer këtu, me orndie, me farë e me qe... Apo mos është afër kjo e bekuar...?

«S'do ta mbarojmë dot, — mendoj Sterjua me pikëllim, duke shikuar vëndin e palëruar. Duhet ta mbaj me fjalë që të mos i vejë mëndja te lodhja, përdryshe...

— Dëgjon, moj Rini! Hajde, pa kur të vijë vjeshta, ç'do të të bëj unë ty! Ehu! Ehu! Do të shesim ca nga ky misër e do t'u blejmë fëmijëve nga një palë rrobe të reja. Ty do të të blej një basmë me lule të kuqe dhe një palë llastika. Pa kur të vij unë nga pazari, do të të gjej ty me djalin në gji. «E moj, do të them unë, mos na e përkëdhel kaqë...

Pas tij gruaja qau me hidhërim e psherëtimi:

— Uf, aman Sterjo... ç'thua... — dhe ra në lehë të arës si një fije bari e prerë nga kosa. Sterjua s'ndjeu gjë e iku përpara. Vazhdonte të fliste:

— ...se nuk e ke ndonjë bir pashai. Pastaj këtë vjeshtë do të të dërgoj te njerzit e tu. Rri të mbledhësh veten, se u coptove dhe ti e shkreta, një javë, dy javë, sa të kesh qejf, unë s'do të të kërkoj. Do të bëj si të bëj me nënën. Ti do çmалlesh me babanë e me Nukon. Veç një gjë do të kërkoj unë nga vjehra: kur të vish, të më sjellësh ca arra, nga ajo, që kini në oborr e që e kanë lëvezhgën të hollë sa çahen me dorë. Hë, moj, do më sjellësh apo jo? Pse s'përgjigjesh?

Ktheu kokën. Irinin s'e pa gjëkund. I dolli zëmra për keq e thërriti me sa mundi,

— I-ri-niii!

Askush s'iu përgjegj, veç luginës që e përsëriti këtë emër me një jehonë të trashë e të mbytur, si të donte ta përqshte.

E la parmëndën, lëshoi hostepin dhe u kthye me vrap në brazdën që posa e kish lëruar. Atë dorën e mën-gjër e mbante si zakonisht kur vraponte, të shtërnguar pas ijës e vetëm dorën e djathtë e luante prapa e përpara, sipas hapave që hidhte. Irinin e gjeti përmbys pranë brazdës. Kishte rënë në tokë me dorën nën kokë dhe dridhej e tëra. Prehëri me misër i qe derdhur e ata dy gajtanët e kuq mezi dalloheshin. Aty pranë kishte rënë edhe torba e vogël me fasule e fara kungulli. Fytyra e saj Sterjos iu duk e bardhë çarçaf dhe ngriu në vënd, pastaj vetvetiu ra në gjunjë dhe i vuri dorën në ballë. Balli i digjej zjarr e Sterjua ndjeu dorën që iu lag si me vesë.

— Na, moj Irini, ç'bën kështu? Irini!

Ajo hapi sytë përgjumësh, ca sy të mëdhenj, të lotuar e të pafajshëm dhe me një zë të këputur i foli:

— S'jam mirë, Sterjo. Vdiqa... aman, shpëtomë...

Ai çakariti sytë dhe iu afrua akoma më shumë. Mbështeti ballin e tij përmbi ballin e saj, pastaj e hoqi përnyjëherësh, se iu duk sikur u zhurit. Me ata sytë e ve-

gjël e të trëmbur, veç fytyrës së saj, nuk shikonte asgjë tjetër. I rrinte vetëm një pëllëmbë larg dhe zëmërdredhur ndiqte çdo lëvizje që bënin muskujt në fytyrën e së shoqes. Ish diçka e llahtarëshme ta shikoje atë fytyrë aqë afër; atje vuatjet e dhimbjet dukeshin si në pasqyrë. Herë-herë Sterjos i dukej se këtë fytyrë po e shikonte për herë të parë; kjo s'ish e shoqja e tij dhe nuk e kuptonte pse të ndodhej aty pranë, kush e kish sjellë.

Përsëri ajo hapi sytë:

— Më vijnë të dridhura, Sterjo, aman, hiq më nga ara...

Ai s'kuptoi asgjë.

— Hë?

Iринi tundi kòkën dhe heshti. Vetëm tani truri i mpirë i Sterjos e kuptoi se ç'tha ajo. Përnjëherësh e rrëmbeu si shqiponjë. I futi dorën e djathtë nën shpatulla dhe e ngriti, kurse me atë dorën sakate mezi arriti t'i pushtonte këmbët, duke i shtërnguar me sa mundej për trupi.

Ecte me të shoqen ndër duar. Këmbët i fundoseshin në dheun e shkrifët. Trupi i saj i rrënqethej ndër krahë dhe të rrënqethurat e përshkonin edhe këtë sikur t'ishin korent. Ecte e dridhej edhe ky bashkë me 'të.

Dora sakate s'kish më fuqi t'i mbante këmbët e Irinit dhe Sterjua ndjeu se po i shkiste. Qëndroi në vënd dhe e shtrëngoi me sa mundej, po ja, këmbët sa vinin e shkisinin, sikur të ishin lyer me vaj... atëhere Sterjua u kërrus më dysh, i shtërngoi këmbët e së shoqes midis gjoksit dhe kofshës së mëngjër dhe, duke çaluar, me mundim, e shpuri gjer në ledh.

Pylli i lajthishtavet ndërroi ngjyrë, u bë i errët e hijedëndur. Ca re të bardha duallën nga jugu. Malet sikur hodhën një tyl manushaqi e muzgu po binte ngadalë duke e mbuluar çdo gjë me napën e tij të mistershme. S'ndihej tani në luginë asgjë, as cicërimat e shpesërisë, as sëpata në pyll, as zëri i atij fëmijës që ndillte qënin dhe as të qeshurat e kooperativistëvet. Lugina qe e heshur, e qetë memece dhe e frikëshme. Sterjua u trëmb nga kjo braktisje dhe ndjeu frikën e vetmisë.

Lartë qe qielli i madh, i kaltërt, i pafund e i heshur e poshtë toka e ftohtë dhe e lagur. Dhe iu duk sikur midis qiellit e tokës, në atë hapësirë boshe e të frikëshme kish mbetur vetëm ai me të shoqen, e s'kish më as njerëz të gjallë, as kafshë, as dashuri e as ngushëllim.

Kjo e bëri të dridhej, përpara kësaj hapësire e ndjeu vehten të vockël, të pafuqishëm e mënd klithi nga frika.

Dëgjoi një zë:

— Sterjo, Sterjo!

Nga i erdhi ky zë? Kush thërriti dhe pse?

Ktheu kokën dhe afër tij pa të shtrirë më kurriz në tokën e butë, të shoqen, vetëm atëhere sikur u përmënd dhe mblodhi veten. U ul pranë saj dhe po mundohej t'i thoshte diçka të bukur, diçka që ta bënte të shoqen të harronte hallin që kishte, mirëpo asnjë fjalë s'i vinte ndër mënd. E ndjente se ai duhej ta ngushëllonte, duhej t'i jepte zëmër, po fjalët s'i gjente dot. I rrinte atje pranë dhe i pëshpëriste vazhdimisht, të njëjtën frazë, sikur të ishte i pirë;

— Hë moj, mos u bëj merak, se nga të lodhurit e ke. Punove shumë s'ke faj. Po të çlodhesh, do ta mblodhësh veten.

E kuptonte dhe vetë se nuk ishin pikërisht këto fjalë që donte t'i thoshte, mirëpo në kokë s'i kish mbetur frazë tjetër dhe ai përsëriste duke ndryshuar vetëm rënditjen këto fjalë, të cilat i dukeshin të kota e pa asnjë kuptim.

— Ja, hiç. Nga të lodhurit e ke...

— Jo, Sterjo, jo... Uff! M'u tha gjuha për një pikë ujë...

— Ujë?

Iu kujtua paguri me ata ujët e ngrohtë që binte erë fletë lajthie e alumin dhe u vërsul menjëherë përfund arës, ku kishte ngrënë drekë. Pagurin e gjeti përmbys pranë thesit të farës. U ul dhe e mori. Paguri qe fare i lehtë. Mëgjithatë atij s'i erdhi mirë të bindej për këtë gjë dhe, pa qënë në vete, e shkundi pranë veshit: paguri qe bosh; asnjë pikë ujë s'i kish mbetur. Çfarë të bënte?



Tani i erdhi keq për ujët që kishte derdhur më kot e mbeti atje duke rrotulluar pagurin nëpër duar. S'i bënë zëmra të kthehej pranë saj. Ajo me buzë të tharë e gojëetuar do priste të pinte ujë... kurse ky do t'i shkundëte përpara syvet pagurin bosh...

Një hingëllimë e sollti në vete. Sterjua ktheu kokën i trëmbur dhe pa kalin e tij, që dolli nga përroi si duke kërcyer nga që i kishin vënë pengëza. Sigurisht kali kishte vajtur të pinte ujë në përrua. Vetëm tani u kujtua Sterjua për ujët që rridhte aty pranë. Pse qe mbërthyer aty, pse qe hutuar kaqë shumë? U sul me vrap. Përroi tani që vadisnin luadhet, kishte fare pakë ujë. Sterjua u mundua më kot të gjente një vënd të thellë për të mbushur pagurin; atëhere i ra ndër mënd një gjë tjetër; filloi ta merrte ujët me duar e pastaj ta derdhte në grykë të pagurit.

Kur iu afrua Irinit, ajo po rënkonte. Të dy krahët i kish shtrirë anash, sikur ta kishin kryqëzuar dhe përpëliteshin. E tok me të përpëliteshin edhe dy lajthishtat, në të cilat ajo kish mbërthyer duart e shtrëngohej fort. Kokën e luante pa gjetur qetësi herë më të djathtë e herë më të mëngjër. Sterjua dëgjonte të kërcitura dhëmbësh dhe me çudi shikonte se nga sytë e së shoqes lotët rridhnin rrëke. Iu afrua akoma më shumë. Irini me kurrorën e dhëmbëve të sipërme kafshoi buzën e poshtme, sa buza iu zbardh, pastaj i kërceu një cërkë gjaku e forma e dhëmbëve mbeti për një copë herë në mishrat e kaltëruara të buzës. Fytyrën e kishte të zbehtë e të djersitur. Djersët i vinin palë-palë, ndërsa ajo regëtinte me dhimbje. Dhe përsëri djersë, djersë, kurrë s'kishte parë Sterjua aqë shumë djersë.

— Sterjo... s'jam mirë... Shko thërrit nënën...

Sterjua s'kuptoi asgjë. Ngriu në vënd e iu pre fuqia. Paguri i shkau nga dora e i ra në tokë. Ç'po thosh ashtu Irini? Vërtet kaqë e pati? Vallë kaqë shpejt vdesin njerëzit!? Pas pakë ajo do të shtrihej aty e qetë, e heshtur; as nuk do të rrënoqethej më, as nuk do të ankohej. Zëmra s'do t'i rrihte më, djersët do t'i pushonin dhe do të dergjej aty e ngrirë, e ftohtë. S'do të bëhej

merak për asgjë që mbetej paskëtaj mbi dhé; ç'do t'i hynte në punë në krei i arës mbeti pambjellë, në fëmijët s'kishin fustane e këpucë për dimër, në se Kazili qe plak e duhej shitur? Të gjitha këto qenë boshe, gjëra të kota, të vogla dhe qesharake. Asgjë, asgjë s'do t'ia prishte më qetësinë së shoqes.

Sterjua ndjeu ftohtësinë që i hyri thellë në shpirt si një copë akull, zbrazësirën që e pushtoi dhe trupi iu kapit e koka iu var mbi gjoks. Edhe shtëpija pa grua iu duk e ftohtë, e shkretë dhe e mërzitëshme si manastir. I ra në gjunjë afër kokës e, me atë dorën e shëndoshë, i përkëdheli faqen, flokët, ballin e djersitur.

— Irini, ç'the ashtu... Mos, aman, mos! Shiko, unë budallai të mora në qafë. Bjermë në kokë, mos më lerrë të gjallë...

E habitur nga ato që dëgjonte, ajo hapi sytë e i foli:

— Më duket se do lind... Shko merr nënën... me atë i kam lindur edhe fëmijët... e tjerë...

Vetëm tani u çlirua Sterjua nga ankthi që e kish mbërthyer ndër thonj dhe e kuptoi se ç'donte të thoshte e ku e kishte hallin.

— Nënën? Po ty vetëm të të lë këtu?

— Ti s'më ndihmon dot... Shko merr nënën...

Zëri i saj qe i ngashëryer dhe i këputur sa asnjë s'do të kish fuqi t'i kundërshtonte.

Sterjua ngriti kokën e shikoi përçark. Përfund arës, në një lëndinë, pa perçen e bardhë të kalit. Fluturoi atje si era. Iu afrua kalit, ja zgjidhi pengoren me dorën e vetme e me dhëmbë e pastaj i kërceu në shpinë. Samari qe pranë thesit të farës, po ai as që e kujtoi. Edhe sikur ta kishte kujtuar, nuk do të vinte ta merrte, sepse ato minuta që do të humbte atje, do t'i dukeshin sa një ditë e tërë. Ja, tani ish gati për të ikur, për të fluturuar. U përkul duke zënë me dorë lejlen e kalit, ja ngjeshi këmbët pas barkut dhe kali u nis me të katra. Pas një minute ai u zhduk prapa kodrinës dhe mori rrugën e fshatit.

Në arë mbeti vetëm Irini, duke u përdredhur me mundim, sa nga njëra anë në tjetrën.

Sterjua hyri në shtëpi si furtunë, por, me të hapur derën, vrulli ju pre dhe e mbajti veten se nuk deshi t'i trëmbte e t'i shqetësonte fëmijët, të cilët gjyshja atë çast po i vinte në gjumë. Të tri çupat ishin shtritur në këndin e djathtë, mbi dyshegun që ish mbushur me fleta misri e që ato e kishin aqë qejf, se kur fërkoheshin pas tij, bënte fësh-fësh. Gjyshja i kish mbuluar me një jorgan ngjyra-ngjyra, duke u lënë përjashta vetëm kokën. Çupën më të vogël e kishte zënë gjumi dhe po flinte si një ëngjell. Kish futur, siç e kish zakon, gishtin e madh në gojë dhe e thëthinte nëpër gjumë me kaqë ëndje, sa të vinte mendja se gishti lëshonte nektarin më të ëmbël të botës. Dy më të mëdhatë nuk i kish zënë gjumi akoma, se gjyshja po u tregonte përrallën e tojtit që ndahet nga shokët.

«Dhe kështu, o motrani, toji u tha: — «U s'vij më tutje, o vëllezër, do qëndroj këtu». — Hajde me ne, i thanë, mos u ndaj, — po ky s'deshi dhe ata ikën e e lanë e ky mbeti vetëm... Pa kur erdhi dimri...

Sterjos i çërriti në zëmër. Ç'djall i ish kujtuar gjyshes kjo përrallë që ngjiste me jetën e tij dhe pse po ua tregonte tani?

— Del, i foli i përmbajtur — se të kërkojnë!  
— Kush më kërkon? — pyeti plaka si me inat.  
— Ka ardhur një aty në çardhak...  
— E pse s'vjen brënda, po rri jashtë në çardhak, ne shtëpinë pse e kemi? — u çudit plaka dhe me përtesë u ngrit e dolli jashtë derës. Pas i vajti dhe Sterjua.

I foli ngadalë me të dalë në çardhak:

— Nuk të kërkon njeri, jo. Unë të desha. «Ajo» është sëmure në arë dhe të kërkon ty. I vjen si ashtu — Sterjua s'dinte si ta thoshte atë fjalë — e de, e di ti, ka frikë se mos lindjë...

— Uh, o Zot të qofshim falur, na ndihmo! — tha gjyshja, duke bërë kryq, e fytyra iu çel e iu ndrit nga gëzimi. Pastaj u kthye nga Sterjua e, si t'i tregonte një sihariq i foli: — Edhe unë në arë, të kam lindur ty... Shyqyr, o Perëndi, shyqyr!

Plaka hyri në dhomën tjetër, mori një qiri, e ndezi dhe u drejtua për te konizma.

— Lëre, pastaj e ndiz, kur të kthehem.

— Jo, o bir, jo, tani do ta ndez që ta kemi ndihmë.

O Zot, ta ketë djalë, thuaj! O Zot e Zonja Shërmëri!

U kthye përsëri në dhomë dhe sëç filloi të kërkonte. Sterjos iu duk se po vonohej shumë dhe përsëri i bërtiti:

— E po luaj, ç'djall kërkon kështu?

Plaka s'e prishi gjakun dhe vazhdoi të kërkonte në një kanistër të vjetër ca pelena. I mblodhi në një bohçe dhe doli pas të birit në oborr. Sterjua kish qëndruar pranë kalit e po i fërkonte ballin.

— Ku ja ke samarin? — e pyeti plaka me inat.

— Mbeti atje... Ika nxituar...

— Po unë plaka ku të hipënj? Qëndroj dot unë ash-tu? Ç'bën kështu, more bir, pse e humbe mëndjen? — e qortoi ajo rreptë.

— Mbaju pas meje! — i foli Sterjua duke bërtitur.

E hipi të jëmën, hipi edhe vetë e pastaj ja lëshoi vrapin kalit në të tatëpjetën. Patkonjtë kërcisnin duke u përpjekur pas gurëve. Njerëzit e shikonin me habi e, sa mateshin ta pyesnin, ai diç mërmëriste nëpër dhembë e zhdukej. Veç kur kaloi pranë shtrungës së kopertivës, u detyrua t'ja mbante vrapin kalit se i dollën përpara një kope dhensh, të cilat s'kish si t'i kapërxente.

Miti që u ndodh atje pranë e pyeti.

— Ç'ke, o Sterjo, si është puna?

— S'kam gjë, jo — ja preu shkurt Sterjua duke e vështruar shkarazi, e s'i tregoi asgjë.

\* \* \*

Arritën në arë.

— Erdhe, nëne?

— Erdha, bij e nënës...

— Aman, shpëtomë! S'e ndjej si herët e tjera këtë radhë...

— Do ta kesh djalë, ndaj. U shyqyr, o Perëndi, të më gëzohet edhe mua korbës prehëri me një nip. Hiç mos u trëmb, ti, më ke mua...

Sterjua u hoq mënjanë.

S'dinte ku të vinte.

Pështyu, pastaj ngriti sytë në qiell e pa ca re që fluturonin nga lindja. Iu duk sikur ikte gjithë qielli bashkë me 'to e iu muar mëntë. «Fluturokan dhe retë!» bëri çudi Sterjua. S'e kish soditur kurrë qiellin kështu si sonte. Ai shikonte vetëm poshtë në tokë, e sytë i ngrinte lart vetëm për të parë motin në ish i mirë a i keq, domethënë në ish kohë e mirë për të vajtur në arë. Eh, sa i madh iu duk qielli Sterjos e sa shumë yje që kishte. Vrau mëndjen: përse i duheshin qiellit gjithë këta yje?

Ndjeu se e thërritën në emër. U ngrit e u vajti pranë, duke i hedhur hapat ngadalë e me mëndje të mpi-rë mundahej të mësonte ç'kishte ngjarë.

— Dështoi! — i tha plaka e pikëlluar sa më s'bëhej, duke kryqëzuar duart. — Djalë, goxha djalë, sheleg.

Gjyshja psherëtimi e pastaj qau.

— Djalë, — tha Sterjua ngadalë, e vuri dorën në kokë — I shkreti! Po ajo si ndihet?

— Si të ndihet dhe ajo kërcure, ja ashtu...

Përfund arës u dukën ca njerëz. Sterjua ktheu kokën e sado që u mundua, nuk i dalloi dot sa qenë. Kur iu afruan, njohu fqinjin e tij, Miti Savën, Gurin e Gjikkollarëvet, Gaqon e Kicit dhe Pirron, sekretarin e Rinisë. Ata e kishin parë tek ikte kaluar, me të jëmën prapa dhe e muarën me mënd se këtij njeriu diç do t'i kish ngjarë. Për të mirë a për të keq, le t'i ndodheshin pranë, fshatar e kishin, i tyria qe. Kush tjetër, veç atyre, do të shkonte t'i qante hallin.

— Si e ke punën, Sterjo? — e pyeti Gaqua.

Sterjua tundi kokën e dëshpërimi s'e la të fliste.

— Dështoi, e shkreta... — tha plaka e ngashëruar, duke treguar me kokë të renë. — Djalë...

— Dështoi, hë? — pyeti Miti me habi dhe deshi të shtonte: «po nga të mos dështonte, kur e merr nd'arë dhe e mundon si kafshën... — pastaj u pendua e nuk

tha. S'deshi t'ia vriste zëmrën Sterjos më tepër. Ndofta këtë gjë, ai e kuptonte vetë tashti.

— Të bëjmë një vig e ta shpiem lehonën në shtëpi, se mos ftohet, — tha Gaqua.

Miti hoqi pallton, Guri peliçen.

Bënë një vig dosido, me litarë e me purteka.

Pirrua vajti çmbrehu pëndën e qevet. Ata kishin dalë nga brazda, parmënda kish rënë mënjanë e hunda e shkëlqyer e plorit shikonte qiellin me mospërfillje e me një mëri të heshtur. Qetë në ledh, me zgjedhën në zverk po mundoheshin të rrëmbenin ndonjë gojë bar.

— Po atij ç'do t'i bëjmë? — pyeti Sterjua për fëmijën — do ta marrim?

— Do ta marrim, po qysh, iu përgjegj plaka e vendosur — do ta mbulojmë edhe atë si njeri...

U nisën për rrugë.

Në fund fare ecte Sterjua.

## E FEJUARA

**K**a diša trendafilë me një ngjyrë të zbërdhlytur e si te shpëlarë të cilët, edhe ditën që çelin, duken si të vjetruar e sikur kanë lulëzuar prej kohësh. Këta trëndafilë, së largu, nuk të rrëmbejnë, syrin s'ta tërheqin e veç po t'u afrohesh, ke për të vënë re, se fletët e tyre janë, për çudi, të bukura e të rregullta dhe kanë një erë të këndëshme si gjithë trëndafilët e tjerë.

Një trëndafil të tillë të kujtonte bukuria e Sadetes. Ajo rrinte e veshur me një fustan të vjetër e me një trikojeshile të dalë boje; fytyrën e kishte me tipare të rregullta e të ëmbëla, ngjyrën ezmere dhe lëkurën të lëmuar e pa asnjë rrudhë. Vinte pakë e hequr dhe kjo dukej sikur ua shtonte bukurinë atyre syve të zes në formë bajameje; mirëpo të gjitha këto hijeshi rrinin të tularura e nuk të binin në sy. Po ndofta edhe vetë Sadetja nuk dinte t'i vinte në dukje hiret që kishte. Flokët e zes i mbulonte me një lahuri të bardhë e, nga sa dukej, nuk kujdesohej fort për ta, pasi edhe ditën e Bajramit, kur hiqte lahurinë e i lëshonte supevet, nuk dukej më e bukur, përkundrazi flokët e shëmtonin, sepse i vareshin si fletë preshi.

Sadete Koçiu kishte shumë punë në shtëpi, sepse vajzat, që mbetën jetime e që kanë vëllezër a motra më të vogëla, detyrohen në një farë mënyrë t'i zënë vëndin nënës e të marrin, mbi krahët e tyre të njomë, gjithë barrën e rëndë të shtëpisë. Sadetes i kish vdekur e ëma nga dështimi, duke e lënë të mitur dymbëdhjetvjeçare e me dy vëllezër më të vegjël. I ati, Myrtezai, ish në

atë moshë kur martesë për së dyti është e vështirë dhe e pahijëshme. Megjithatë, në fshat pëshpëritheshin fjalë, posht e lart, se Myrtezait ja kish qejfi të martohej sërish.

Tani vëllezërit qenë rritur: Smaili, i madhi, kish marrë pendën e qevet e i qe futur bujqësisë në këmbë të të jatit, kurse Qemali vinte në shkollën shtatëvjeçare të qytetit, ndonjë orë larg fshatit.

Shtëpia e tyre qe e vogël, me dy të ndara e me një çardhak në mes. Dhoma e zjarrit, ajo ku rrinin dimër e verë, qe me dysheme, muret nga që s'qenë lyster prej kohe, kishin marrë një ngjyrë të verdhë-kafe. Dhomën e kishin zbukuruar me ca pllakata që i kish sjellë Qemali nga qyteti, dhe me një portret të Skënderbeut. Brënda në mur kishin një dollap në të cilin futnin rrobat e fjetjes, kurse përfundi dhoma kishte disa minderë që bënin edhe punën e hambarëvet. Kjo qe e gjithë dhoma e fjetjes. Në dhomën tjetër mbanin enët e bulmetit, miellin, saçin për të pjekur bukë dhe rrangulla të tjera, me të cilat mbushen shtëpitë në fshat.

Myrtezai i pasur s'kish qenë kurrë, po as varfërinë s' e kishte ndjerë. Bukën e bënte për gjithë vitin dhe, kur qëllonte moti i mbarë i tepëronte edhe për të shitur. Veç që kur i vdiq e shoqja, ai i la pas dore punët e bujqësisë që s' i hynin fort në sy.

Tani, në këta dy vjetët e fundit, i kish hipur një merak i çuditshëm: donte të martohej. Ishte pakë i kaluar nga mosha, por ai e ndjente veten të fortë dhe nuk i vinte mirë ta ngryste jetën beqar. Kjo ide nuk i shqitej nga mendja. Ai e dinte, se që të gjente një grua të njomë e të re, ishte punë mjaft e vështirë, por jo e pamundur, prandaj në mendjen e tij pat stisur një plan dinak dhe kish filluar ta vinte në veprim. Sivjet, do të martonte Sadeten e do të martohej edhe vetë.

Myrtezait as që i shkante ndër mend se për fejesë e për martesë duhej të pyeste fëmijët.

«Është detyrë e prindërvet të martojnë fëmijët, thoshte ai, dhe s'do mend, prindërit duhet të jenë ata që do të gjejnë dhëndërin a nusen».



Sa për punët e zëmrës e të dashurisë, Myrtezai nuk i besonte hiç dhe thoshte se dashuria vjen vetiu pas martesës. Ja, ai vetë, a nuk e kish dashur gruan e tij, megjithëse më përpara s' e kish njohur fare? Dhe a nuk ishte ky shëmbulli më i mirë që duhej të ndiqnin edhe fëmijët e vet?

Këto mendime i përsëriste shpesh me mëndjen e vet, dhe herë pas here, kur binte puna, ua thoshte edhe fëmijëvet. Sadetja e shikonte me ata sy në formë bajameje dhe tundëte kokën në shenjë pohimi. Vërtet, fëmijët duhet t'u binden prindërvet. Pse të mos e dëgjohë babanë, a mos vallë babai ja do të keqen kurrë fëmijës? Ajo e dinte nga përvoja se fëmijët rriten me shumë mundime, u sjellin një barrë andralla prindërvet dhe, pikërisht fëmijët duhet të jenë ata, që me dashurinë e bindjen e tyre, t'u gëzojnë zëmrën prindërvet. Vetë jeta e mbyllur që kishte bërë i diktonte të tilla mendime.

Edhe Smaili ishte i një mëndjeje me të jatin, kurse Qemali qe kundërshtar. Ai ish futur në jetën e shkollës, në botën e madhe të libravet, që lexonte pasditevet, e ato ja kishin ndriçuar mëndjen, i kishin hapur horizonte të reja, dhe ndonëse i vogël, gjykonte ndryshe nga i ati. Ai thoshte se, kur të martohej, kishte për ta zgjedhur vetë gruan që do të merrte.

— E po ne s' themi për ty, — ja kthente Myrtezai me tallje — se ti je me shkollë. Ne themi për fshatarët.

— Fshatarë, qytetarë, njerëz janë që të gjithë,

— E, e, njerëz... Je i vogël ti akoma, s' i di këto punë.

Myrtezai përpiqej t'i mbyllte shtegun sa më parë këtij muhabeti të rrezikshëm dhe kur e shikonte se puna merrte ters, nuk përtonte t'i hiqte ndonjë shukretë turinjëvet të birit, që ta mësonte se përpara babait nuk flitet dosido.

Myrtezai, në sy të Sadetes e të Smailit, përqeshte ata prindër që i linin fëmijët t' martoheshin pas kokës së tyre.

Një pasdite Myrtezai u kthye nga pazari gjithë qejf. I qeshte nuri dhe, duke ardhur rrotull nëpër shtëpi, këndonte një havaz me zë të ulët. Sadetja e vërejti një herë me frikë e pastaj me çudi, e vetëm në mbrëmje, diç kuptoi nga ky gëzim i pashpjeguar i të jatit.

Si mbaruan së ngrëni darkë, ai nuk tha si tjetër herë. «Hajde, Sadete, më shtro për të fjetur», po ndenjti anës së zjarrit, duke pirë duhan e përsëri nga fytyra nuk i ish zhdukur ajo ndjenjë gëzimi e kënaqësie.

Qemali po mësonte, Smaili po dridhte një duhan nga kutia e të jatit, e aty më tutje Sadetja, me këmbët të mbledhura nën vete, thurte çorap.

— Nesër, o baba, them të vete për dru, po ajo sëpata na mbeti pa kalitur, — foli Ismaili.

— Mirë, mirë, punë që bëhet — ja ktheu Myrtezai, e duket se mëndjen e kishte gjetkë. Në një hop kohe u kthye nga Sadetja, e, duke e shikuar me vëmëndje e dashuri, i tha me një zë të butë:

— E, moj bijë, u rrite tani; të erdhi koha për martesë. Ja, edhe ne të duam, të duam, sa s' ka ku të vejë më, po gjithënjë me babanë e me vëllezërit nuk do rrish. Ti si thua?

Priste me ankth ç' do t'i thoshte e bija, mbasi kurrrë ndonjë herë më përpara nuk ja kishte zënë ngoje kaqë hapur punën e martesës.

Sadetja uli kokën nga turpi dhe gishtërinjtë që i punonin shtizat i pushuan menjëherë, sikur të ishin paralizuar. Ndjeu se fytyra iu nxeh dhe e mori me mënd se do të qe skuqur gjër te veshët. Nuk iu përgjegj fare, veç se e shikoi të jatit me bindje e u duk sikur me atë vështrim i tha: «Mirë, baba, ti e ke në dorë.»

— Ashtu, çup' e Babajt, — foli Myrtezai. — Më hodhi një fjalë njëri sot kur u takuam në pazar, po të shohim.

Myrtezai buzëqeshi i kënaqur, psherëtiti i çliruar e duke ngritur njerën dorë, filloi të paloste mustaqet

Jo shumë larg shtëpisë së Myrtezait gjindet një arrë e madhe e plakërishte. Dy çatajt e saj ngrihen për-pjetë sikur, duan të kërcënojnë qiellin e kaltër. Ka disa vjet që edhe asaj i kanë dalë thinjat. Tani, përmbi shtresën e gjelbërt të fletëvet të rralla, duken disa degë të holla thatanike, shtrëmbanike e të shëmtuara. Degët s'e kanë njomësinë e përkulshmërinë e parë, ato thyhen shpejt e për këtë shkak asnjeri nuk guxon ta shkundë. Por as frutet nuk shkojnë dëm, se Sadetja shkon mën-gjes për mëngjes dhe mbledh nga një prehër plot me arra, pastaj, kur i sjell në shtëpi, u heq shargun dhe i ndër në diell që të thahen.

Një natë, kish fryrë erë e fortë dhe në mëngjes Sa-detja e gjeti vëndin të mbuluar me arra e me fletë. Ajo filloi t'i mblithte në kapica dhe po mendohej se duhej të vinte në shtëpi që të merrte ndonjë thes. Kur pa pritur dëgjoji një zë që iu duk si i njohur:

— Mjaft mblodhe, moj Sadete, lër edhe për ne ca kokrra...

Ktheu kokën dhe pa Raifin, djalin e Rizait, që ish fqinj me ta.

E turbulluar, iu përgjegj pa menduar shumë:

— Pse, do ti? — Me të thënë këto fjalë që dukej se i kishin shpëtuar pa dashur, u skuq dhe qortoi ven-ten: «Po unë ç'thashë kështu?»

— Dua, posi — iu përgjegj Raifi me buzën në gaz.

— Eja, merr sa të kesh qejf, — e ftoi ajo, — veç jo nga këto të mbledhurat.

— Jo, jo, të gatëshme nuk dua unë; do të mbledh vetë këto që janë futur nëpër gurët e nëpër ferrat e që s'i merr dot ti.

Filluan të mblidhnin të dy. Sadetja qe fare e qetë, kurse Raifi, i hidhte vjedhurazi nga një vështrim. Ajo, si për dreq, s'e ngrinte kokën fare; dukej sikur puna që kish përpara e tërhiqte më tepër se ç'do gjë tjetër në ato çaste. «Ma bën kastile, a po ka turp?» — pyeste ven-ten Raifi dhe s'i jepte dot përgjigje. «As që më shi-kon fare me sy».

Si mbushi grushtet me arra, iu afrua Sadetes dhe i tha:

— Hape përparsen t'i hedhim edhe këto që mblodha anë.

Ajo ngriti kokën ngadalë dhe e shikoi me habi.

— Jo, jo, merri për vete — i kundërshtoi — se ato kot do të shkonin...

— Faleminderit, moj Sadete, unë të provova zëm-rën, pa, sa për arra, kam ngrënë plot.

Raif Basholli që një djalë nja 28 vjeç, me trup të bëshëm e të fuqishëm. Kishte një fytyrë të mbushur dhe energjike. I pëlqente e mbante ca mustaqe, megjithëse ngjyra e tyre s'që për t'u pasur zili, pasi s'ishin as të zeza as gështenjë, po vinin në ngjyrë të kashtës së pjekur. Shtëpinë e kishte afër Sadetes dhe, kur e sillte puna, hëshin si fqinj që ishin.

Raifi ja mbërtheu sytë drejt në fytyrë, pastaj e zbriti vështrimin gjer te këmbët, sikur të donte të vinte re ca hollësira që s'i kish parë më përpara. Sadetja e ndjente se ay po e përpinte me sy dhe u turbullua. «Ç'ka ky që më shikon kështu, sikur s'më ka parë kurrë?»

Si një njeri që zihet ngushtë e s'di ç'të bëjë, filloi t'u hiqte shargun arravet e duart i dridhëshin. Dhe që t'i jepte fund sa më parë atij shikimit që s'e duronte dot, i foli:

— Gabim bëre që s'i more arrat! — Në tonin e zërit të saj ndihej më tepër lutja se sa qortimi.

— Se mos erdha për arrat, unë — iu përgjegj Raifi.

Aty për aty ajo nuk e kuptoi ku shponte thumbi i shakasë dhe veç kur vajti në shtëpi i ra ndër mënd. U skuq, kur i mendoi ato fjalë të thëna me shejtanllëk e kur iu parafytyrua vështrimi i tij ngulmonjës. Në thellësi të shpirtit asaj i vinte mirë. E a ka vajzë në botë që të mos e ketë ndjerë shqetësimin e parë të ndjenjës së dashurisë me të rrahura zemre? Sa të lumtura e ndjejnë veten vajzat kur pa pritur kuptojnë se dashurohen. Atëhere pa e kuptuar fillojnë të thurin kështjella ën-drash lumturie për të ardhëshmen. Po Sadetja në vënd

që ta zbulonte këtë ndjenjë, e ndrydhi në fund të shpirtit të saj dhe nuk guxoi t'ja çfaqte as vetes.

\* \* \*

Raifi kish filluar ta dashuronte Sadeten. Shtyrja për këtë dashuri do të duket pakë qesharake dhe e çuditëshme, po në botën tonë të gjitha janë të mundëshme. Në shtëpi të Raifit, s'kish ditë që mos hapej muhabeti për fejesën e tij. I ati, Rizai, i mërzitur mbasi ja kish thënë për të njëqintën herë, tani së fundi kish hequr dorë dhe nuk ja zinte më ngoje, kurse nëna nuk i shqitej:

— Martoju, mor bir, se të ikën vafti; çupat nuk do të presin ty!

— Ka vaft — i përgjigjej i qetë Raifi, mbasi e kish kaluar atë moshë, kur njeriu është gati të martohet pa menduar asgjë.

Një mbrëmje shtatori, si kishin mbaruar së ngrëni bukë, Raifi po pinte duhan i menduar. Ndjehej pak i trishtuar dhe, për t'u englendirur, shikonte dredhat e tymit të duhanit.

— E, mor bir, mos u mendo, — i tha e ëma, — po martoju që të gëzohesh. Kush u martua e s'u gëzua!

Raifi bëri sikur s'e dëgjoi. E ëma vazhonte:

— Lërma në dorë mua; do ta gjej nusen e do të ta sjell në shtëpi si një kukull.

Ai sikur u përmënd nga këto fjalë. Bëri buzën në gaz dhe i tha me shaka:

— Pa hë, të shohim, kujt ja ke vënë syrin?

— Ja, për shtëpinë tonë, unë do të merrja të bijën e Myrteza Koçiu. Atë e ke për të gjitha: ndo punëtore, ndo të bukur, ndo t'urtë.

— Sadeten, moj? — qe çuditur i biri.

— Sadeten, po kë tjetër? Kur e kemi në derë të shtëpisë, pse të kërkojmë gjetkë? Këtë e njohim e na njeh. E di si thoshin pleqtë a po jo? Gruan, e merr nga vëndi yt, që ta njohësh e të të njohë. S'ishin budallenj pleqtë, jo.

Raifi iu përgjegj duke vënë duart prapa kurrizit e duke përdredhur buzët:

— S'është gjë ajo, nuk më pëlqen; thashë se do të më kishe zgjedhur ndonjë tjetër.

— Kur s' të pëlqen ajo, bëj si të duash, — ja ktheu e ëma me zëmërim — në daç shko u bëj dervish.

— Lëre, ç'ja zë ngoje martesën, se ky do të bëhet meleq, — foli me tallje Rizai që nga ana tjetër e zjarrit.

I shtyrë nga ky bisedim, Raifi atë javë e kish parë me tjetër sy Sadeten. Dhe ajo i qe dukur e bukur, veçse bukuria e saj e thjeshtë s' të binte në sy, dhe qëndronte e fshehur si ato luleshtrydhet nën fletët. Gjer tani, meqënë se ishte nja dhjetë vjet më i madh, e kish vështruar gjithmonë Sadeten si një fëmijë. dhe as i kish vajtur mëndja se ajo qe rritur e qe bërë për martesë.

Dhe ja ku kish shkuar dhe e pat takuar. Përshtypjet nga takimi i parë ai i kish shumë të turbullta dhe të paqarta, po në vetvete e ndjente se ç'do ditë po e donte më shumë.

\* \* \*

Dy ditë u sorollat Raifi kot së koti, pa ditur ku te vinte e çfarë të bënte. Tani nuk habitej pse po i pëlqente kaqë shumë, por vriste mëndjen për një gjë tjetër: Si nuk e kish vënë re më përpara Sadeten, si nuk i qe afruar, të bisedonte me të gjer e gjatë; e, atëhere, pas njohjes e miqësisë, do të lindëte dhe dashuria.

Vendosi ta priste përsëri te arra. Natën kishte rënë një vesë shi dhe e kish ftohur motin pa pritur, siç ngjet zakonisht vjeshtavet. Nga fletët e gjera të arrës shkisin pikat e shiut duke formuar një melodi të çuditëshme, përmallonjëse e mondtone. Raifi për herë të parë e dëgjoji këtë melodi.

Në qiell po fluturonin akoma disa copra resh të bardha, të cilat tani dukeshin si mëndafsh i krehur.

Raifit nuk iu duk me vënd ta priste te arra, sikur i kishte zënë pusi. Më mirë të largohej e kur të vinte

Sadetja, ai do të shkonte aty pranë gjoja rastësisht; e pastaj mund të bisedonte.

Dhe kështu bëri.

\* \* \*

— Mirëmëngjesi Sadete!

me ata sytë gështenjë.  
— Mirëmëngjesi! — iu përgjegj ajo duke e shikuar

— Shpejt qënke ngritur...

ajo. — Unë shpejt ngrihem kurdoherë, — iu përgjegj

«S'e nisa mirë» mendoi Raifi. «Shpejt qënke ngritur!», përqeshi veten, sikur s'e di unë që ngrihet shpejt. Hajde ç'budalla që jam.

— Po babai ç'bën?

— Babai ç'të bëjë, rri...

— Mos do vejë të premtën në pazar? — pyeti përsëri kot.

— S'e di, po edhe mund të vejë, se kemi për të shitur një lopë...

— Cilën lopë, atë të kuqen...?

— E, atë të kuqen, — pohoi Sadetja.

— Shiko, po qe se do vejë babaj në pazar, më thuaj.

— Mirë, — iu përgjegj ajo — do ta pyes e pastaj të lajmëroj.

Raifi s'kish për të shkuar asgjëkund, po u ngatërrua në këtë muhabet e s'dinte si të delte. Filloi të pshe-rërinte përsëri e s'dinte si ta sillte muhabetin atje ku donte.

— Po Smaili ku shkoi sot? — pyeti kot dhe përsëri u pendua. «Hajde tuaf, hajde, pyete për gjithë njerëzit e shtëpisë, sikur ke ardhur nga kurbeti».

— Smaili shkoi të lërojë; të kthejë një ugar.

— Po sot sikur është e rëndë koha...

Raifit iu duk sikur ky muhabet u zgjat shumë dhe po torturohej. E mblodhi veten dhe, duke kapërxyer pështymën, i foli:

— Moj Sadete, unë do të të them një fjalë...

Ajo ngriti supet e shikoi drejt në sy dhe, pa e kuptuar as vetë se për ç'shkak, u trëmb. E parandjeu se këtu kishte një farë rreziku.

— Mua? — Pyeti e habitur.

Raifi u përtyp e s' dinte si të vazhdonte, por pastaj atypëraty e vendosi: «do t'ja them, le të dalë ku të dalë...»

— Po, ty. Ja, mua më ke hyrë në zëmër dhe, po të jetë se do edhe ti... atëhere...

Sadetja u skuq dhe, me qënë se qe meleskë, i ra një nur e një bukuri të cilën Raifi s' e kishte vënë re kurrë. Ai e shikonte me bishtin e syrit dhe me zëmër të mpirë priste të dëgjonte atë «po» që, në të tilla raste, vajzat e thonë me kaq zë të ulët, sa të vete mëndja sikur ato vetë kanë frikë e turp të dëgjojnë ç'tha goj' e tyre. Sadetja ngriu. Asaj as që i kish shkuar ndër mënd se dikush mund ta pveste në këtë mënyrë. Si t'i përgjigjej Raifit, a mund t'i thoshte që e donte, pa pyetur më përpara të jatin? Gjersa kjo ish një punë, të cilën e kish në dorë vetëm babaj, gjëja më e mirë do të qe, ta drejtonte në familje. Dhe kjo asaj i dukej njësoj si të kish pranuar të dashurohej me 'të. Ndaj, para se të përgjigjej, mati fjalët mirë dhe, duke këthyer kokën mënjanë nga turni, i foli:

— Unë nuk e di se ç'të them... Pastaj unë s'jam e vetëme, kam baba, kam vëllezër... shko në shtëpi... dhe ç' të të thonë ata... — e, duke thënë këto fjalë, dridhej e tëra sikur të ish ndër ethe.

Raifi ja ktheu:

— Mirë; unë edhe në shtëpi do të vete, po më përpara dua mendimin tënd. Pranon ti apo jo, që të mos mundohem kot në shtëpi?

Sadetja, e ndrojtur dhe e përmbajtur nga natyra, dhe ca më tepër skllave e mendimevet të të jatin, iu përgjegj ngadalë:

— Po ja, edhe sikur të dua unë, po të mos dojë babaj, nuk do të bëhet gjë... Unë ja kam thënë edhe babajt: «Ku të duash ti, atje dua edhe unë.»



Raifi fërkonte padashur kopsën e xhaketës dhe shikonte pulpët e Sadetes, të cilat qenë bërë, nga të ftohtit, kokrriza-kokrriza. Për një çast atij iu duk sikur nuk ishte te arra e Myrtezait, po në një vënd tjetër, të largët e të panjohur; dhe propozimi që i kish bërë Sadetes, iu duk se pat ngjarë kohë përpara e tani, pa pritur, që vjetëruar.

— Mirë, mirë, — i foli nëpër dhëmbë — unë edhe babait do t'i them, veç mos e bëj fjalë.

Ajo nuk iu përgjegj, po i bëri shenjë me kokë, se e kish kuptuar atë që i tha.

Raifi, duke u larguar, mendonte: «Duket i vjen gjyç të më thotë «jo» e prandaj më dërgon te prindërit. A po më do dhe ka turp ta thotë? Këtë gjë ai s'e shpjegoi dot».

\* \* \*

Dhe ja, një mbles trokiti në portën e Myrtezait. Po ky s' qe shkues i dërguar nga ana e familjes së Bashollarëvet, ky qe një kushëri i largët i Myrtezait, me të cilin ai pat biseduar javën e kaluar në pazar. Tani, nga sa dukej, ai kish ardhur të sillte përgjigjen.

Fytyra e mikut buzëqeshte e nga kjo Myrtezai e kuptoi se punët qenë në vijë dhe plani po i shkonte mbarë. Mikun e priti me përzëmërsi e me nderime duke i lëshuar kryen e zjarrit. Sadetes, që hyri atë çast në dhomë, i bëri me shenjë që të delte përjashta e t'i linte vetëm.

Eqeremi, sepse kështu e quanin mblesin, kishte një fytyrë rrumbullake e ballin plot rrudha. Mblesëria i shkonte mbarë se kishte shumë fjalë dhe dinte t'i përdorte të gjitha me masë e me sërë: lutjen, miqësinë, rryshfetin, qortimet, sharjet, lëvdatat.

— Si është puna? — e pyeti Myrtezai.

— Prit, duro.

— Thuama shpejt se s'më durohet.

— Do ta them.

— A pranuan?

— Në fillim sikur s' deshën, po pastaj ua mbusha mëndjen.

— Më rrofsh! — i tha Myrtezai duke i rrahur shpatullat.

Të premtën e javës kaluar, Myrtezai qe takuar me Eqremin në pazar. Eqremi e solli e e mbështolli muhabetin, që të merrte vesh në vallë Myrtezai e kish dhënë gjëkund i fjalën për fejesën e çupës, kur u sigurua nga kjo anë, atëhere i tha, se mund t'ja rregullonte ai në një vënd shumë të mirë.

Myrtezai nuk u gëzua, ashtu sikurse priste Eqrem Kërçaku, dhe, duke psherëtitur, i tha se e kish hallin ndryshe.

Më në fund, pas një bisede të gjatë, duke i qarë hallin si mik e vëlla, i pëshpëriti në vesh, se ai vërtet çupën për të martuar e kish, po puna ja donte të martohej edhe vetë, sepse kish nevojë shtëpia!

«S'ka kush të na lajë, s'ka kush të na ndrrojë, na duhet një femër në shtëpi.»

— Marto djalin, — e këshilloi Eqremi.

— S'ka sërë djali për t'u martuar, se s'ka bërë ushtërinë akoma.

Atëhere Eqremi e kuptoi menjëherë planin që kish stisur Myrtezai dhe, duke vënë buzën në gaz, i shkeli synë.

— E mora vesh ku e ke hallin. Ç' ke ti, ta rregulloj unë atë punë. Di një vënd tjetër që ka këtë hallin tënd. Dhe do t'ja them. Po të jetë puna në rregull, unë do të vij vetë në shtëpi nga java tjetër.

Këtë gjë kish ëndëruar Myrtezai këta dy vjet: donte ta martonte vajzën me këmbim, dhe prandaj i kish përcjellë gjithë mblesërit që i kishin ardhur në shtëpi, duke i pritur ftohtë e duke u thënë se çupën e kish akoma të vogël.

Tani të dy miqtë, me nga një gotë raki përpara, po bisedonin anës së zjarrit.

— Puna është e mbaruar. Çupën ai e ka si hëna pesëmbëdhjetshe. Do ta marrësh e do më kujtosh. Dhe ja ku po ta them, Myrteza, se të kam si vëllanë tim, qënke njeri me fat.

Mbi fytyrën e gjerë prej babaxhani të Myrtezait, u ndër një buzëqeshje plot kënaqësi. Mustaqet e tij të dëndura si tufë, e që i vareshin në të dy anët e gojës, u drodhën lehtë nga gëzimi. Duke kafshuar njerën anë të mustaqes, pyeti me merak:

— Shiko, Eqrem, mos na marrin vesh e pësojmë gjë, se kështu bie një çikë keq në sy. Ja, do' thonë, i këmbyn vajzat, dhe do ta pësojmë si ata që tregojnë. Këto gjëra i shikojnë tashti, s'është si më përpara që bëje si të doje me evlatin tënd.

— E kam menduar edhe atë, — i tha Eqremi. — Ne, për të humbur gjurmat, do të hapim fjalë se ti e fejove çupën e dhëndri jep erparasi, gjashtëdhjetë mijë lekë. Atëhere kujt do t'i vejë mendja se ju kini bërë këmbim? Pas nja tre muajvet, kur të jetë vjetëruar kjo mesele, ti merr çupën e tij dhe martoj. Hajde ti, se i di unë këto punë!

I shtërnguan dorën njeri tjetrit e pastaj me duar të tokura, u ngritën e u përçafuan me dashuri. Fejesa e Sadetes dhe martesë e Myrtezait që tani një punë e mbaruar.

\* \* \*

Sadetes iu drodh zëmra kur dëgjoi të trokiturat në derë, sepse pandehu mos Raifi kish dërguar njerëz për të biseduar me babanë; mirëpo në vënd të tyre pa Eqrem Kërçakun. Ardhja e këtij mysafiri nuk i kish pëlqyer. Njëherë pandehu, se mos Eqremi ish kthyer kot më kot nga pazari, po kur i jati i bëri me shenjë që të delte përjashta, atëhere s' i mbeti asnjë dyshim për qëllimin e vizitës dhe, zëmërdredhur, priti se ç'do të ngjiste.

Në mbrëmje i jati me fytyrë të çelur e thërriti pranë vetes:

— Hajde këtu, çup e babait, se s'do të të kemi dhe për shumë kohë në shtëpi. Babai të ka gjetur një burrë të mirë dhe dasmën nuk do ta mënojmë.

Sadetja dëgjonte e topitur, me zëmër të ndrydhur e gati më të qarë.

Të nesërmen Sadetja mezi u ngrit nga rrobat. Këkën e kishte të rënduar dhe gjithë trupin e ndjente të drobitur, sikur të kishte hequr lëngatë. Kishte bërë një gjumë të çrregullt, me ëndra të këqia dhe dy herë, natën, pat thërritur e trëmbur pa qënë në vete.

Ja pra, babai e kish fejuar, por me kë e në ç' vënd as që i kishte thënë. Dhe ajo, e trëmbur nga e panjohura që i kanosej, e kishte humbur toruan e s' dinte çfarë të bënte. Vallë a do të qe burri i saj ashtu siç e kish ëndëruar ajo, i mirë, i dashur, i sjellshëm e punëtor?

Në mëngjez i kish menduar me një farë frike këto gjëra dhe sepse e ndjente veten të trembur dhe një rrezik i pakuptuar i dukej se e kërcënonte.

\* \* \*

Në shtëpi të Myrtezait, Sadetja flinte e fundit dhe zgjohej e para. Po kjo gjë, si gjithë gjërat e tjera që arrijnë e bëhen të zakonshme, qofshin edhe heroizma, nuk bien fare në sy. Vetëm një mëngjez, kur Qemali u zgjua herët e u çudit që e gjeti Sadeten duke fshirë oborrin, i tha:

— Unë s'e marr vesh, kur fle ti, motër? Ti na shtron e na mbulon e në mëngjes përsëri, kur çohemi ne, të zgjëmë në këmbë.

Sadetja kishte qeshur e i kishte përkëdhelur flokët. Ajo e ndjente se nga të dy vëllezërit Qemalin e donte më tepër dhe i vinte keq që ndjenjat e saj e bënin këtë dallim. Edhe kur ndante gjellën e frutat, pasi shikonte, se cila qe pjesa më e mirë, thoshte: «Këtë do t'ja ruaj Qemalit». Karakteri i tij i dashur, fjalët e ëmbla e përkëdhelëse dhe mënyra me të cilën fliste, duket se qenë shkaku i këtij afrimi. Kurse Smaili, tani që kish marrë pjesën më të madhe të punëve të bujqësisë, e hiqte veten si zot shtëpie. Dhe kjo anë e karakterit të tij çfaqej më qartë kur mungonte Myrtezai. Atëhere ai fliste një-

soj si i jati: «Hajde shtrona bukën tashti», ose: — «Sadete, ngreu na sill një ujë.»

\* \* \*

Fejesën e Sadetes akoma s'i kishin hapur, por në fshat të gjithë e kishin marrë vesh.

Duke ardhur rrotull nëpër shtëpi e duke u marrë me punë të ndryshme, ajo mundohej ta shkundëte atë trishtimin që e kish kllapitur e s'po e linte të merrte frymë lirisht. Mundohej t'ja mbushte mëndjen vetes se pikërisht kështu duhej të ngjiste. Mendimet e saj kundërshtonin njera tjetrën. «Sa budallaqe që jam edhe unë; në vënd që të gëzohem, u hidhërova kot së koti». — «E moj e zezë, e, po ku e di ti si është ai!» — «Ky qe kësmeti im, kështu qe e thënë për mua; pse mendohem kot?» — «Po jo, kësmetin e bën vetë njeriu». — «Tani mbaroi puna, kot që mendohesh» e qortonte veten dhe pastaj, si e zgjuar nga ëndërimi, vazhdonte punën që kish lënë në mes.

Dhe, sa herë që mundohej të përfytyronte atë «burrin» me të cilin pas disa muajvet do të martohej, përpara syvet të mëndjes, atje pranë tij, i delte edhe Raifi, me ato mustaqet si në të verdhë duke buzëqeshur me ndruajtje e duke luajtur me kopsën e xhaketës. Tiparet e atij tjetrit nuk i dallonte dot qartë; ai ishte si i mbështjellë në mjergull dhe s'shikonte gjë tjetër veç formën e një trupi mashkulli të shkurtër e të trashë e me vëshshtrim të egër. Ai s' qe kështu dhe vetëdija e saj gabohet. Ndofta ai qe i mirë, i dashur, i bukur... ashtu siç e kish ëndëruar.

\* \* \*

Fryn erë me shi. Era lot me pikat e imta të shiut, ua ndron drejtimin, i shtyn, i kthen, gjersa më në fund i përplas në çdo gjë që gjen përpara. Strehët e çative pikojnë. Nga shkaku i shiut fusha është e mbuluar si me mjergull dhe asgjë nuk dallohet qartë. Në kohë të tillë njeriut ja ka ënda të afrohet në dritare dhe të vërejë një

copë herë, pa i kapsallitur qepallat, ndonjë sqollë uji ku fluskat e shkakëtuara nga pikat e shiut notojnë në të gjitha drejtimet. Ato zhduken, si fluska që janë, formohen të reja dhe procesi vazhdon. Shiu ndjell kujtimet e së kaluarës, i ndrydh ndjenjat dhe i hedh në pellgun e apatisë. Fshati Plakë në kohë të tillë duket edhe më i heshtur.

Ja, në rrugë po kalon një udhëtar. Duket se po vjen nga qyteti, pasi era e shiu ja kanë skuqur e ja kanë ndezur faqen e djathtë, kurse anën tjetër thujse e ka të panjomur fare. Udhëtari shkon duke ngritur me bezdi këmbën e mëngjër më lart se zakonisht, pasi shualli i këpucës i është hapur gojë e ai ruhet të mos e përthyejë duke e shkelur.

Pas pakë duket një grua, që shtyn me këmbë e me duar një viçok. Gruaja ka hedhur një thes mbi kokë që të mos e lagë shiu; viçoku mezi i hedh këmbët, është mbledhur, është bërë një dorë nga shiu dhe shikon me topitje matyrën e egërsuar.

Sadetja i vëren të gjitha këto nga dritarja e shtëpisë, pranë së cilës po thur çorape. Duart i punojnë mekanikisht, kurse sytë dhe mëndjen i ka gjetkë. Këto çorape do t'ua shpierë darovë njerëzve të burrit. Të gjitha vetë po i bën, e mjera vajzë! Ka kaqë kohë që mundohet; gjer tashti ka mbaruar së enduri velenxën e pajës, disa qëndizma, por ka akoma shumë për të bërë e duart i janë lodhur e mpirë. Të kishte nënën, ajo do ta ndihmonte, do ta këshillonte, po nënë zeza dergjej nën dhë.

Sadeten e kishin pllakosur ca mendime të trishtuara. Që kur qe fejuar e këtej, po e kujtonte më shpesh nënën dhe, herë herë, qante pa zë. Mbi këmishën që qante binin sumbulla loti, që linin një copë herë mbi pëlhurë një njollë të rrumbullaktë; pastaj loti avullohej, njolla zhdukej, dhe Sadetja, e kapitur dhe e mërzitur, linte këmishën e ngrihej të bënte punë të tjera. Sa mirë që lotët zhduken e s'lenë gjurmë: se sikur lotët, që janë derdhur prej kohësh në këtë botën tonë, të duhejshin e të mos shlyheshin, sa zor do ta kishim ne, të qeshnim pa merak.

Në kohën e drekës shiu pushoi: veç qielli rrinte akoma i vrejtur, sikur donte të tregonte se nuk e kishte zbratur akoma gjithë dufin.

Në derë u dëgjuan të trokitura. Myrtezai, që po qep-te një kapistall, ngriti kokën e i tha së bijës:

— Pa del shiko kush është!

Sadetja la çaropin, rregulloi fundin që ish përthyer pakë dhe dolli përjashta. Kur hapi derën, u step në vënd: përjashta qe Raifi. Ai e pyeti i qetë:

— E, moj Sadete, ç'bën?

— Ç'të bëj, mezi iu përgjegj ajo.

— U fejove tani — psherëtiti ai.

Sadetja u skuq u bë flakë dhe u mbështet pas derës.

— Po ti kur e kishë me 'të, pse s'më the mua? S'është ndonjë gjë, atë deshe atë more.

— Babai me fejoi; unë s'kisha asgjë me atë; mos të të vejë mëndja...

Raifi heshti si të mos i zinte besë e nuk ju përgjegj.

— Raif! — vazhdoi t'i thotë Sadetja, duke vënë dorën në gjoks dhe u mat të fliste, po në këtë çast i jati thërriti që brënda.

— Kush është, moj Sadete?

— Raifi ka ardhur... — iu përgjegj ajo me zë të lartë.

Mysafiri kapërceu pragun duke përkulur kokën e hyri në çardhak.

— Ku je, o Myrto? — i foli pa hyrë në dhomë — na mbylli në fole ky shiu...

— Na mbylli vallahi, na mbylli, po s'kemi ç'bëjmë se vjeshtë pa shi, e behar pa lule s'ka.

— Ashtu vërtet, po ja që s'na vjen mirë. Ç'po bën ti, po qep, hë? E di pse kam ardhur? Të të kërkoj një çikë atë limën e hekurit.

— Pse, ç'do bësh?

— Do të mpreh kosorin. Jam që jam pa punë, çfarë të bëj, thashë. Kaqë herë më ka thënë edhe nëna, shko na prij ca shelgëtira e na bëj një kofin, se ai i vjetri u bë copë fare.

— S'rri dot pa punë ti. Të njoh unë. Jepja, moj Sadete, atje në dollap e kam vënë.

Raifi mori limën, i shikoi edhe një herë ata sytë në formë bajameje të Sadetes dhe u largua me hapa të rënda.

— Ç'djalë punëtor që është! — tha Myrtezai me vete dhe e hoqi tej kapistallin,

Sadetja e përcolli me sy gjersa ai humbi në të kthyerën e rrugicës, pastaj filloi të merrej me përgatitjen e drekës.

\* \* \*

Sadetja nuk e dinte se për fejesën e saj në fshat po pëshpëriteshin fjalë. Disa ditë pas shpalljes së fejesës, qe marrë vesh se Myrtezai paskish kërkuar 60 mijë lekë. Se nga kishte dalë kjo fjalë, ishte zor t'ja gjenje burimin. Disa thoshin: «M'i lumtë Myrtos, se e bëri si burrat, pas zakonit!» Të tjerë e shanin dhe thoshnin se zakoneve të tilla u ka ikur koha e janë poshtëronjëse si për atë që i jep, si për atë që i merr. Të tilla zakoneve u duhej dhënë fund, se gruaja është njeri e as shitet as blihet,

Myrtezaist s'i erdhi hiç mirë, kur dëgjoji se po e gojosnin posht' e lart. «Do na gjejë ndonjë bela» mendonte i heshtur.

Dhe një mbrëmje i dolli ajo që priste. Hakiu, sekretari i organizatës së Rinisë, bashkë me një të ri tjetër nga mëhalla e përtejme, i erdhën në shtëpi. Myrtezai e mori me mënd përse kishin ardhur, po nuk u dha të kuptonin dhe u mundua t'i priste me buzë në gaz, e sikur të ish gëzuar nga vizita e tyre.

Përpara të gjithave, Myrtezai largoi Qemalin që të mos i nxirte ndonjë ngatërresë me atë gjuhën e tij brisk. E thërriti pranë, i tha diçka në vesh dhe ja bëri me shënjë: «Nisu!»

Pas përsëritjeve të zakonëshme, Hakiu nuk u mundua ta vërtiste fjalën rreth e rreth po ja tha copë.

— E fejove çupën, o Myrteza?

— E fejova — u përgjegj Myrtezai — çfarë të bëja,



tani i erdhi mosha. Ja edhe nevojë kemi, pa s'kishim ç'të bënim. — Duke folur kështu, i bëri me kokë Sadetes që të delte përjashta.

Hakiu që e vuri re, i tha Myrtezait:

— Jo, jo, s'ka gjë, le të rrijë këtu edhe Sadetja; ne nuk po fjalosemi për gjëra të fshehta.

— Nuk i duhet asaj të dëgjojë muhabetet e burrave.

— Myrtezai është me të vjetrat akoma, — foli ai i riu tjetër.

— Oji, — qeshi Myrtezai, — na fute në të thella tani, o djalë, se s'ta di as emrin.

Ata qeshën të dy, por Hakiu ndenjtë i vrenjtur,

— Dëgjo, o Myrteza — i tha me zë të prerë e të fortë, — ne kemi marrë vesh se ti e ke fejuar çupën pa e pyetur dhe i ke kërkuar atij mblesit gjashtëdhejt mijë lekë. Këto gjëra, ti e di më mirë se të gjithë, janë të ndaluara tani.

Myrtezai dëgjoi gjakftohtë si një njeri që e priste prej kohësh këtë gjë. Drodhi një cigare, lagu anën e letrës me pështymë dhe foli pa u nxituar:

— I di, mor vëlla, i di Myrtezai këto gjëra, mos ki keq. Ju e kini marrë vesh gabim. S'kini faj ju, se ashtu ju kanë shpuar të tjerët. Unë, o vëlla, nuk e kam fejuar çupën pa e pyetur, se sa ja dua të mirën unë, s'ja doni ju. Ja ku është çupa vetë dhe le të flasë ajo.

Balli i Sadetes u mbulua me djersë. Uli kokën nga që nuk guxonte t'i shikonte në sy dhe u skuq e u bë prush.

— Folë, moj çup' e babajt, a nuk të pyeta unë ty?

Vështrimet e të trevet u drejtuan nga ajo, duke pritur me shqetësim fjalën e saj si deponimet e një dëshmitari me rëndësi në gjyq.

Sadetja përkuli kokën në shenjë pohimi e s'tha asnjë fjalë.

Myrtezai mori zëmër.

— E shikon, ja ku e thotë çupa vetë. Or po ç'fjalë që hapin bota! pse s'shikojnë punën e tyre xhanëm? Dhe sa për atë fjalën e parave që zure ngoje zotrote, atë ta marrësh prapë, se unë s'kam kërkuar gjë. I di unë edhe zakonet edhe ligjet. Bota shpifin se kanë inat që u fejuat çupa ime.

— E ç'inat do të kenë bota? — pyeti Hakiu.

— Di unë ç'inat kanë? Po ja ku duket. Kështu, o vëllezër, t'i kemi sahanët pa kapak, se unë s'di të gënjej.

Hakiu s'donte t'i dorëzonte armët.

— Natën e mirë, Myrteza; po na e hodhe, më duket — i tha duke dalë.

Sadetja i përcolli gjer te dera.

— Po ti pse s'erdhe pardje në mbledhje? — e pyeti Hakiu pa pritur.

— S'erdha dot... — iu përgjegj ajo me zë të mekur, duke ngritur supet për t'u çfajësuar.

— Sadete, eja brënda! — i thirri i ati.

Kur dualën në oborr, Hakiu i tha shokut:

— Kemi bërë një gabim të madh, o Meti, që lëre mos e nga! S'e bëmë me mënt, por vajtëm si budallenjtë. E ç'prisnim ne të na thoshte? Edhe shënjtor të ishte, do gënjente, jo Myrtezai. Tani as që do ta lërë ai Sadeten të vijë nëpër mbledhje a të fjaloset me njeri. Pfu! ç'gabim!

— Ndofta bota flasin kot — tha Meti me mëdyshje.

— E, ore, e, me atë mëndje shko ti.

Myrtezai, në shtëpi, e vështronte me admirim Sadeten. Sikur ajo të kish thënë faqe atyre të vërtetën, ai do ta kish shtruar në dru a mund ta kish ndjekur edhe nga shtëpia në inat e sipër. Tani që ajo kish gënjyer, s'guxonte as ta falënderonte se kish frikë mos shpërthente ndonjë furtunë.

Të dy nuk folën asnjë fjalë dhe sikush u muar me punët e veta.

\* \* \*

Myrtezai pothuaj nuk delte nga shtëpia, kishte frikë mos i ngjante ndonjë ngatërresë dhe gjithë ditën e kalonte brënda, duke ardhur rrotull kot së koti. Sadetes nuk i bënte zëmra për asgjë, punonte pa qeif, si angari dhe qe bërë akoma më e heshtur. Tani mëndja e saj nuk ëndëronte më dhe, shpresa, «kjo motër e mjerimit», s' kish si ta gënjente më tutje. Ajo e kish parë «atë» dhe s'e kish pëlqyer fare, e megjithatë do ta kishte shok të jetës; me atë do të treste ëndrat e rinisë, me atë do të

kapërxente këtë jetë të shkurtër me halle e dertë. Sadetja kish ngulur këmbë, si kurrë ndonjë herë, që ta shikonte para se të martohej dhe Myrtezai, deshi s' deshi, u detyrua t'i bënte rrugë së bijës. Caktuan një ditë dhe dualën së bashku e u poqën në qytet. Shyqyri Beliu nuk ishte i shkurtër, sikundër e kish parashikuar Sadetja, ai vinte i gjatë dhe pakë i kërrusur. Kishte një çehré të vrarë e të verdhë si ata që dalin nga burgu. Në kokë mbante një kasketë me strehë, të cilën e kish ngjeshur thellë, sa mezi i dukeshin veshët dhe Sadetja dyshoi se mos e kishte kokën tullgë. Sa për vjetët, ajo nuk priste ta shikonte të ri, po as kaqë të thyer s' ja merrte mëndja. Ai, pothuajse, iu duk i një moshe me të jatën dhe zëmra iu ndrydh e iu mpi nga helmi i pikëllimit. Goja iu bë farmak, si të kishte një pare bakri nën gjuhë dhe gjithë kohën, sa ndenjën bashkë, s' e hapi gojën. Edhe kur krushku i gostiti në klub me nga një revani, ajo s'vuri asnjë drudhe në gojë. Të gjitha këto krushqit i panë, por nuk u vajti mëndja për të keq; pandehën se nusja e ardhëshme qe e turpëshme dhe e mbyllur dhe për këtë sikur iu bë qejfi. Vetëm Myrtezait s' iu duk shënjë e mirë, po s' e bëri veten dhe, në sy të tyre s' i tha gjë së bijës. U bëri muhabet krushqvet, i ftoi t'i vinin në shtëpi, se tani qenë bërë «der' e pa ndarë», bëri ndonjë shaka pa kripë e hodi ndonjë thumb, sa ata e pëlqyen shumë dhe si me marifet ja thanë se ai qënkeshe tamam burrë si ata të vjetrit: i zgjuar, fjalëmaturo, e me mënd në kokë.

Myrtezai natyrisht u shit më tepër se ç'ishte, sepse ashtu ja donte puna. Në syt e tyre ishte edhe krushk, edhe dhëndër.

Kur dualën përjashta klubit, Sadetes iu duk sikur shpëtoi nga një kafaz, ku e kishin mbyllur dhe e mbanin me forcë.

Myrtezai i hodhi dorën në qafë që ta merrte me të mirë dhe me një zë të butë e pyeti:

— E, moj, e nxore merakun tashti? E pe ç' burrë që ishte? Ta ka qejfi ta kesh në krye të vëndit.

Sadetja nuk i foli.

— Pse s' flet, moj?

— Ç' të flas?

— Po ja, thuaj si t'u duk. S' ke gojë ta shash.

— I mirë qe, — i tha ajo nëpër dhëmbë e paqejf. Nga fytyra e vrrarë dhe e mërzitur e Sadetes ai e kuptoi se ajo kish për të thënë diçka më shumë.

— I mirë qe... — e përqeshi i ati, duke shtrëmbëruar gojën. — Thuaj drejt, pse ndruhesh?

Sadetja qëndroi në vënd e vuri dorën në gjoks. I foli me një zë ku ndihej ngashërimi dhe një lutje e heshtur:

— Baba!

Myrtezai u drodh e qëndroi në vënd. Prapa kësaj fjale, të thënë me kaqë ngulm, ai e kuptoi se fshiheshin mendime të tjera.

— Baba, ku më fejove kështu?

Myrtezai u përkul më shumë nga ana e saj, i habitur për ato që dëgjonte.

— Hë? — Tha si të mos kish marrë vesh asgjë. Sytë iu ndezën nga një shkëlqim i ftohtë dhe i egër dhe dora iu mblodh grusht.

— Baba, aman, pse më plagose kështu?

Myrtezai e mblodhi veten.

— Moj, a je në vete a po lojte! Ç' flet kështu? Mbylle gojën dhe të mos të dëgjoj herë tjetër të tilla fjalë, se, për Zotin e vërtetë, të ndaj më dysh. Ti e di kur më merr inati mua.

Sadetja mbuloi fytyrën me duar dhe filloi të qante.

— Këmbës t'i bijesh tashti, atë do të marrësh, se ai qe kësmenti yt. Nuk turpërohem unë në syt e botës. Dhe një çupë me mënd nuk ja nxin faqen të jatit po e dëgjon dhe i bindet.

Të qe ndonjë çupë tjetër, aty zjarr për zjarr, do t'i kish thënë: «Po, vërtet, se ti ke bërë pazar me 'ta», po Sadetja u ndrojt e nuk tha gjë.

— Oj, të rrita të bëra kaqë dhe tani ma kthen nga myka! — ankohej Myrtezai po gjithmonë me zë të ulët nga frika se mos e dëgjonin bota.

Sadetja, tani, po e shikonte për herë të parë, se zakonet e vjetra i pengojnë prindërit të dëgjojnë të rra-

hurat e zëmrës së fëmijëvet dhe bëhen shkakëtarë të martesavet fatkeqe e të vrazhdëta. Dhe, si era e jugës që fryn me shi e lëpin papushim baltën e llaçin, duke i shkallmuar muret ngadalë, ashtu edhe mendimet e saj, po i grryenin gjykimet e vjetra e varfanjake, që kishte mbi botën.

\* \* \*

Në familjen e Myrtezait qe hapur një hendek, i cili, ndonëse nuk dukej, ndihej. Nga njëra anë qenë të fuqishmit Myrteza e Smail — kurse në anën tjetër ndodheshin Sadetja me Qemalin. Dhe shkaku për këtë ndarje qe fejesa. Ajo, që ditën që e kish parë atë, e ndjente zëmrën të copëtuar dhe rronte në ankth. Nga dita në ditë po tretej e zbehej. Nganjëherë, bile, arrinte gjer atje sa të mallkonte veten që kish ngulur këmbë ta shikonte.

«Ç'm'u desh që e pashë? Më mirë ta merrja pa ditur gjësendi dhe, si të martohesha, s'kisha ç'bëja; do ta mblidhja veten. Apo mos kushedi ka zëmër të mirë? E, ç'zëmër do të ketë ai, moj e mjerë! Si do të dal unë me të për krahu? Kurrë mos ardh të ajo ditë! Ai duket si babai im. Mirë e thotë kënga: «më rrite baba, më rrite, erdhi koha e më shite...» —

«Mos e merr, mos e merr, mos e nxi jetën!» — i fliste një zë përbrënda, po ajo kish frikë ta dëgjonte këtë zë, se i dukej sikur s' qe zëri i arësyes së saj.

«Si të mos e marr? O Zot, sa turp! Se mos do besojnë bota që e lashë unë? Do thonë: ai e la, kushedi se ç'të metë ka. E kush do vijë të më kërkojë pastaj? Kam frikë se do të mbetem pa martuar.»

Shpesh mendimet e saj shkonin te Raifi.

«Të më kish kërkuar Raifi në shtëpi, kushedi, punët do të kishin marrë tjetër rrugë e s' do të isha futur në të tilla ngatërresa. Sikur të më thotë përsëri: «të dua, unë s' kam hequr dorë prej teje!» Ah! ç' ëndëron kot, moj e shkretë, sikur s'ka vajza të tjera!»

Sadetja s' kish me kë të këshillohej: Lotët dhe zëmra e saj i thoshin me ngulm: «mos e merr» po vetëm

kaqë. Ç'vinte pas këtij mospranimi? Si të qëndronte në një shtëpi tok me babanë, që do ta turpëronte në syt' e botës me aqë mospërfillje? Dhe sikur të ikte, ku të vinte? Jo, s' kish çfarë të bënte. Duhej të ulte kokën e të pranonte, pa bërë zë, atë që i kish caktuar fati me dorën e babait.

Një ditë, nga që s'i duronte dot të gjitha këto mendime që e mundonin pa prerë, ja tha Qemalit (Veç punën e Raifit nuk ja zuri ngoje). Ai e dëgjoi me vëmendje, si burrë i pjekur e pastaj i tha:

— Gjer sa nuk e do, mos e merr. Si mund të rrosh gjithë jetën me një njeri që s' e do?

Në fillim, ajo i kish folur me zë të ulët, nga frika se mos i dëgjonte kush, pastaj dalngadalë, pa e kuptuar, kishin filluar që të dy të flisnin me zë të lartë. Fjalët e tyre dëgjoheshin fare shkoqur në çardhak, ku Smaili kish hyrë për të marrë një sëpatë, e cila qëndronte varur gjithëmonë aty në një peronë të trashë. Ky, në fillim, as e kishte mendjen te muhabeti i tyre dhe s'po ua vinte veshin, veç kur tha Sadetja: «Nuk e dua atë, ai është plak», atëhere Smaili u bë kureshtar. U mbështet afër derës dhe e dëgjoi gjithë fundin e bisedimit të tyre.

Qemali: — Ti mos prano. Njeriu duhet të ketë një çikë guxim. Kur të vini për celebrim, në gjendjen civile, e kur të të pyesin: «E do?» thuaj: «Jo, nuk e dua» dhe atëhere prishet fejesa.

Sadetja: — Më vjen turp të them faqe të gjithëvet t'atilla fjalë. Pastaj s'është çudi që celebrimin ta bëjmë pas martesës.

Qemali: — Atëhere thuaj babait ta prishë fejesën.

Sadetja: — Posi, dëgjon shumë babai...

Qemali: — E di ç'të bësh ti, Sadete? Dërgoi një letër gazetës «Zëri i Rinisë» dhe atyre ua thuaj fill e përpe si të ngjau. Atëhere ata pa tjetër do të të ndihmojnë. Kështu bëri një vajzë nga Mirdita.

Sadetja: — S'di si të bëj. Aman, mos i thuaj njeriu...

Në këtë çast dera u hap ngadalë duke kërcitur dhe brënda hyri Smaili, me një pamje të rëndë e kërcënojëse.

— S'është nevoja t'i thotë njeriu, se i dëgjova vetë të gjitha.

Sadetja u zverdh, u bë dyllë dhe e shikoi të vëllanë me frikë si një qëngj i trembur. Ai vazhonte:

— Bravo të qoftë, të tilla mendime paske ti. Tani të erdhën mëntë e mendoke të tilla gjëra. Tani është vonë. Këto t'i kishe menduar e t'i kishe thënë përpara se të gatuhej çorba. Do ja them edhe babait... — pastaj iu kthye Qemalit — Po ti, mistrec, i mban anën, hë? U bërë dhe ti të japësh mëndje, spurdhjak! Këndon ca libra dhe të duket vetja kushedi se ç'je...

Qemali u ngrit më këmbë. Tani, me që e ndjente veten të fyer, qe gati të bënte sherr që të çfrynte dufin. Prandaj i tha:

— Shiko, me mua i mbaj të pakta, se s'të shkojnë! Smaili bëri «përc» me buzë dhe shkeli njerin sy.

— Aman, ore, mbaj dorën! — i foli me qesëndi.

— Përgjon si ata spiunët...

— Si the? Si the, — çkrofëtiu Ismaili dhe po i afrohej me hapa të ngadalëshme; sytë i lëshonin xixa nga inati e dukej se do ta godiste. Sadetja u ngrit dhe u fut në mes të dyvet.

— Lere, mos e godit të them! — i tha me të rreptë...

— Hi qu këtej, se s' të duhet ty!

— Mos e godit, të them! — i bërtiti Sadetja dhe e zuri nga duart. — Pastaj u këthye nga Qemali e i tha: — Ikë ti!

Ai, i shpejtë e i gëzuar që po shpëtonte nga druri, kërceu si një keç e u ndodh përjashta.

— Do të të zë unë, s'më shpëton dot nga thonjtë! — bërtiti Smaili, pastaj, duke u këthyer nga Sadetja: — dhe për ty do t'i them babait, që të ta rregullojë qejfin...

Ajo i ktheu krahët e nuk i foli.

Në darkë, kur i ati po e ndihmonte të shkarkonte thasët me miell në oborr, Smaili ja tha të gjitha ato që

kish dëgjuar. Bile edhe e qërtoi të jatin po qe se ishin të vërteta fjalët që pëshpëriteshin posht e lart se ai kish kërkuar para për këtë fejesë.

— Këtyre gjëravet u iku vafti njëherë e mirë, o baba, dhe s' na duhet të futemi në të tilla ngatërresa. E mira do të qe të mos ja jepnim fare atij, se thonë që qënka shumë i thyer në moshë, aqë sa paska dhe një çupe në moshë të Sadetes, po, nejtë, tani e fejuam e s'kemi ç' bëjmë. Po ta ndajmë nga ai s' është çudi që të na mbetet motra në shtëpi pastaj.

Smaili fliste si burrë i pjekur, dhe Myrtezait i erdhi inat, aqë më tepër se të gjitha ato që kish thënë i biri ishin të vërteta. Myrtezai u trondit shumë, po e mbajti veten e të birit nuk i tha as gjysmë fjale. Nuk e kish menduar kurrë se për shkak të atyre paravet, për të cilat hapën fjalë kot, për të fshehur një dumbarallëk më të math, do të bëhej kaqë zhurmë, dhe, or' e çast, mallkonte Eqremin që i kish dhënë këtë mendje.

Megjithatë nepsi nuk e linte të prapësohej dhe ai ish i vendosur të ecte përpara e ta shpinte punën gjer në fund.

Nga një anë kish edhe frikë, se mos Sadetja, e pakënaqur nga kjo fejesë, thoshte ndonjë fjalë në këshillin e fshatit ose në organizatën e rinisë dhe atëhere do të delnin ngatërresa më të mëdha. Donte ta shpejtonte dasmën, por më përpara duhej të merrej vesh me krushqit, sepse ata duhej të caktonin ditën e martesës. Sidoqoftë, gjersa të vinte ajo ditë, ai duhej t'i bënte sytë katër dhe të tregohej i matur.

\* \* \*

Organizata e Rinisë e fshatit Plakë vendosi të bënte një mbledhje të posaçme për çështjen e Sadetes. Aty do ta thërrisnin edhe atë e do t'i luteshin t'u tregonte të vërtetën. Ky do të qe një shëmbull i mirë, si për prindërit që të hiqnin dorë nga të tilla zakone, ashtu edhe për vajzat e tjera. Që Myrteza Koçiu kish kërkuar para dhe, e kish fejuar të bijën pa e pyetur, për këtë ata s'kishin pikë dyshimi, veç ndruheshin në vallë Sadetja do të kishte guximin të tregonte të vërtetën, se sikur të ngjiste ndryshe, gjithë plani i tyre do të përmbysej.



Për të lajmëruar mbledhjen e organizatës së Rinisë në një fshat të madh e të hapur, siç qe Plaka, përdornin nxënësit e shkollës fillore. Ata, duke u shpërndarë si tufë harabelash, do të lajmëronin vëllezërit, motrat e të afërmit e tjerë. Sadeten e lajmëroi djali i fqinjës dhe ajo me gëzim të madh vendosi të vinte në mbledhje, pa ditur se përse do të bisedohej. Sidoqoftë, ndjente një mall e dashuri të pakufishme për shokët e shoqet e fshatit të saj, me të cilat po ndahej e po u linte lamtumirën. Filloi të vishej me të shpejtë. I ati e vuri re dhe e pyeti:

— Për ku po nisesh kështu ti?

Ajo bëri sikur s'dëgjoi.

— Ty, moj, të them, për ku po bëhesh gati?

— Do vete në mbledhje.

— Në ç'mbledhje?

— Në mbledhjen e Rinisë...

— S'ke punë në mbledhje ti, po rri aty e mos luaj nga shtëpia.

— Si? Të mos vete? — u kthye ajo me fytyrë nga i ati.

— Të mos vesh, posi! S'do vesh ti dhe u bë qameti!

Sadetja iku duke turfulluar në dhomën tjetër që të çvishej. Myrtezai ndezi një cigare dyke marrë një thëngjill me mashë dhe u shtrua këmbëkryq pranë zjarrit.

Pas ndonjë ore, në derë u dëgjuan të trokitura e Sadetja u mat të delte. I ati i bëri me shënjë që të qëndronte.

— Prit, mos del ti, se do dal vetë. — hodhi pallton krahëvet dhe doli duke çaluar nga që i ish mpirë një këmbë.

Te porta kishin ardhur tri vajza të një moshe me Sadeten. Njëra — një flokëverdhe e lezeçme — e pyeti:

— Brënda është Sadetja? Thuaji të vijë në mbledhje se po e presim...

— Sadetja është e sëmure e s'vjen dot...

— Vërtet? — pyeti ajo e habitur — po ne si s'e pas-kemi marrë vesh? Ejani të vemi ta shikojmë, — u tha të dy shoqëvet që kishte në krahë dhe i zuri nga duartë.

Nga frika se do t'i delte gënjeshtra në shesh, Myrtezai nuk luajti nga dera e nuk u hapi rrugë. Rrudhi vetullat dhe lëpiu njërën anë të mustaqes.

— Pse, doktorë u bëtë ju që do vini ta shikoni?

Të tria vajzat u stepën dhe menjëherë e kuptuan hilenë. Asaj leshverdhës nuk iu durua.

— Pse thua është e pamundur, thuaj më mirë s'dua ta lë të vijë në mbledhje:..

— Edhe atë e them, pse, mos kam frikë, a? S'ka punë ajo me ato mbledhjet tuaja. Ajo është e fejuar tashti.

Vajzat ikën duke murmuritur diçka nëpër dhëmbë. Kur po delnin nga dera e oborrit, u gjendën ballë për ballë me Qemalin, i cili atë çast po kthehej nga shkolla shtatëvjeçare e qytetit.

— Ja, këtë merrni në mbledhje! — u foli Myrtezai.

Ato se ç'i pëshpëritën atij në vesh dhe Qemali la çantën e libravet e iku pa ngrënë drekë.

\* \* \*

Mbledhja e priti me mërmëritje lajmin, se Myrtezai nuk e kish lejuar Sadeten të vinte aty.

Në rendin e ditës që vetëm një pikë: «Martesa dhe familja në pushtetin popullor»! Siç shihet, titulli që shumë i përgjithshëm e teorik, po Hakiu i ra shkurt, siç e kish zakon. Tha nja dy fjalë, sa për të hyrë në temë e pastaj ja filloi:

— Organizata jonë është njollosur me një turp të madh. Ju e dini fare mirë se Sadeten, e cila është anëtare e organizatës sonë, i jati e ka fejuar pa e pyetur me një burrë që deshi ai vetë. Dhe për fejesën thonë se i ka kërkuar dhëndërit një sasi të hollash. Ai ka vepruar sipas zakonevet të vjetra, por edhe ne nuk jemi pa faj në këtë çështje. Ne nuk i dhamë rëndësi, nuk qemë të zotët ta paralaimëronim me kohë. Sadeten që të dinte si të vepronte. Të tierët do thonë, dhe io pa hakë, mashallah! ç'i edukoka organizata e rinisë!»

Hakiu ishte nxehur dhe fjalët i delnini pa pengesë, sikur t'i kishte shkruar në letër. Tregoi edhe budallallë-

kun që kish bërë, duke vajtur me Metin në shtëpi të Myrtezait.

Pas tij e mori fjalën Qemal Koçiu. Ai, pa u ngutur, tregoi se si qëndronin punët. Foli edhe për bisedën që kish bërë me Sadeten e më në fund, i papërmbajtur nga vrulli djaloshtar dhe nga dashuria për të drejtën, foli atë që i donte zëmra atij:

— Por ajo nuk e merr atë, sepse ai është shumë i ka-luar nga mosha. Ajo ka vendosur të ndahet.

Këto fjalë të rinjtë, të ndezur nga afshi i diskutimit, i pritën me duartrokite, duke e ndërë se nderi i organizatës po vihej në vënd dhe se Sadetja, me këtë gjest, po bëhej një shëmbull shumë i mirë edhe për vajzat e tjera, që mund t'u ndodhnin këso punësh.

Por, mjerisht, fjalët e Qemalit qenë tepër të nxituarra dhe të pasakta, pasi Sadetja s'kish vendosur asgjë dhe s'dinte në ç'rugë të ecte: në atë që i tregonte babai dhe morali i shoqërisë së vjetër, apo në rrugën tjetër, që kish filluar t'i pëlqente asaj vetë. E ndjente se kjo e dyta i pëlqente më shumë, mirëpo a ish e zonja ajo t'i kundërshtonte babait?

Fjalët e Qemalit, në mbledhje, Raifi i mori si krejt të vërteta dhe iu drodh zëmra nga gëzimi. Iu duk se edhe ajo e donte dhe ndofta shkaku kryesor që do të ndahej nga ai tjetri që dashuria e Raifit. Ah sikur të ishte kështu! Raifi dyshonte akoma dhe e hante merakun se mos ajo donte ndonjë djalë tjetër dhe ky s'kish marrë vesh gjë. Por jo, nuk ish e mundur. Ajo vetë a nuk kish dashur t'i thoshte diçka atë ditë që i vajti për t'i kërkuar limën? Tani Raifit iu kujtuan të gjitha: Sytë e saj, në formë bajamje, me atë vështrim të ndrojtur e të turpshëm, zëri i saj që dridhej prej emocionit, dhe keqardhja që nuk mundi të fjaloste.

Doli nga mbledhja me shpresa të ngrohta e, duke ikur, mendohej të gjente rrugët për t'u takuar me Sadeten.

\* \* \*

Tani, në këtë pikë që kish arritur puna, Raifi as mbles nuk mund të dërgonte e as vetë nuk mund të vinte.

Të gjitha gjërat i dukeshin sikur endeshin në një mjergull: Sadetja s'qe as e ndarë, as e fejuar; ai dinte se e dashuronte, por nuk ishte i sigurtë në vallë dashurohej.

Nuk i vinte mirë të priste rrjedhjen e ngjarjevet duarkryq: Vërtet qe pak i ngadalshëm, tipi i njeriut flegmatik, por kur e vëndoste për një gjë, do bënte çmos që t'ja arrinte qëllimit. Veç këtu kish mbetur më ngushtë nga ç'e kish menduar. Donte ta takonte edhe një herë Sadeten, por ajo pothuaj se nuk delte fare përjashta. I kish shkruar nja dy letra e ato i kishin mbetur në xhep, se s'kish më kë t'ja dërgonte. T'ia jepte Qemalit, kish frikë se ai nuk do pranonte t'i shpinte letra së motrës e t'i futej një ngatëresë të tillë, që s'dihej ku e si përfundonte.

Një ditë, i pikëlluar, po i mendonte këto në vreshtë. Aty përnjëherësh, kur po hante rrush, i ra ndër mend një gjë shumë e thjeshtë dhe praktike. Sikur t'i dërgonte asaj disa veshulë rrushi? Rrushi s'është letër dashurie e s'bie në sy, por nga ana tjetër a nuk do të qe një nishan për t'u marrë vesh?

Këputi disa veshulë rrushi, më të mirët e vreshtës, i futi në një qeskë prej letre dhe priti Qemalin sa të kthehej nga shkolla.

— Qemal! — i thërriti — na, jepja Sadetes këta rrush.

— Pse? Ne kemi vetë rrush... — ja ktheu ai.

— **K**ini, por jo kaqë t'ëmbël sa të vreshtit tonë, — qeshi Raifi — jepja kur të thonë!

— S'dua t'ja jap, — kundërshtoi ai.

Dora me qeskën e rrushit mbeti e zgjatur për turp.

— Mos ja jep — ja ktheu Raifi, sikur të mos i kishin bërë përshtypje fjalët e Qemalit — ajo vetë i ka kërkuar.

— Ashtu thua — u zbut Qemali, të cilit as i vajti mëndja te gënjeshttra e lezetëshme e Raifit — nëmi këtu atëhere, se do t'ja shpie.

Qemali iku. Raifi mori rrugën e shtëpisë. Shtëpia e tij qe në një vënd pakë të ngritur. Nga an' e veriut kish një kopësht të madh, të cilin e mbillnin me zarzavate e me patate. Nga rruga që shkonte përmes fshatit Plakë, degëzonte një ulicë e ngushtë, e cila më të dy anët kishte ca mure të lartë. Kjo rrugë sikur të qe nja gjysmë metro

më e ngushtë dhe e pashtruar me kalldrëm, nuk do të kishte asnjë dallim nga llogoret që ndërtojnë ushtarët. Raifi e kish shumë zët këtë rrugicë; në behar, kali, i ngarkuar me duaj, mezi shkonte dhe anët e mureve mbanin taksë-kalimi: kallëza gruri, thekri e tërshëre. Sa herë u qe lutur të zotërve të aravet t'i ulnin muret e ta zgjëronin rrugën; po ata s'pranonin se kishin frikë mos u hyenin bagëtitë e u bënëin dëm. Kjo rrugicë të nxirrte në oborrin e Raifit.

Riafi nuk rrinte dot pa punë nga gëzimi e nga shqetësimi që ndjente. Filloi të thurte kofinin që kish lënë përgjysmë dhe, pas ndonjë ore, e mbaroi. E shkuli nga dheu e ja tregoi nënës.

— Na, se më bëre rezil — i tha me të qeshur — shiko sa të mirë e kam bërë.

— Të lumshin krahët, o djalë, të florinjta m'i ke durat; veç nusja të mungon — ja ktheu e ëma.

— Do ta gjejmë edhe atë — foli duke psherëtitur Raifi e hodhi sytë nga shtëpia e Myrteza Koçit.

\* \* \*

Myrtezai qysh atë mbrëmje që mori vesh se ç'mendonte Sadetja, në vënd që të sillej ashpër e t'i fliste rëndë, ashtu siç priste Smaili, filloi të sillej më butë se kurdoherë tjetër. Sadetja e kish vënë re, po nuk ishte në gjëndje ta kuptonte shkakun e këtij ndryshimi. Ndonjëherë i vinte mëndja se tani që po afronte koha e martesës, i ati nuk donte t'ja prishte qejfin që të mos ndaheshin me zemër të thyer. Ndonjëherë tjetër dyshonte se mos babai e ndjente që kish vepruar gabim e tani me heshtjen e tij i thoshte: «Unë, si plak, e bëra këtë gabim; ti je e re dhe i kupton më mirë gjërat; bëj si të duash, se unë s'të them gjë».

Të gjitha këto qenë vetëm ëndëra. Myrtezai s'dinte ta shkeltë fjalën e dhënë. Fjala fjalë e burri burrë. Atij i kish rënë në vesh se përse qe bërë mbledhja e rinisë dhe lavdëronte Krishtin e Muhametin që u ndodh në shtëpi e nuk e la Sadeten të vinte atje. Sikur të kish vajtur ajo në mbledhje, kushedi se ç'rrugë do të kishin marrë punët. Pat marrë vesh edhe fjalët rebelonjëse të Qemalit dhe

kish ndërë se si i qe nxehur trupi e i hante dora që t'i jepte një dru të shëndoshë, mirëpo, që ta rrihte për atë shkak, nuk guxonte se kish frikë mos maiseshin më keq punët. Priti të gjente ndonjë shkak tjetër e ta rrihte me gur në thes. Dhe shkaku iu duk se e gjeti kur një ditë Qemali u këthye nga shkolla me një qeskë rrush ndër duar.

— Ç'i ke ata? — e pyeti Qemalin sa po hyri brënda.

Në tonin e zërit të tij ndihej dëshira për të ndezur sherr.

— Rrush. — Iu përgjegj Qemali fare i qetë.

— Ku i more?

Qemali nguroi dhe u mat t'i thoshte që ja kishin dërguar Sadetes, po menjëherë i shkoi mëndja, se ajo mund t'i kish kërkuar fshehurazi, pa ditur gjësendi Myrtezai. Me sytë ulur përdhe, iu përgjegj:

— Në pazar.

— Po pse, s'kemi rrush ne? — bërtiti Myrtezai i inatosur dhe e vështroi të birin egërsisht.

— Kemi, po këta janë më të mirë.

— Më të mirë? — këlthiti i ati duke u ngritur në këmbë. Ta tregoj unë ty, sa të mirë që janë. Kështu i bën paratë që të jap unë? Rrush e kumbulla, hë? — dhe fap! ja ndezi turinjvet me pëllëmbë. Qemalit i shpëtoi qeska nga duart dhe me t'u përplasur në dysheme, u ça. Kokrat e rrumbullakta të rrushit u shpërndanë si rruzujt e engjërdisë më të katër anët.

— Ke fituar ndonjë lekë ti që i prish paratë kështu? — gjëmonte i ati dhe e godiste.

Sadetja me Smailin që u ndodhën brënda në dhomë, u habitën nga kjo sjellje kaqë e ashpër e të jatit dhe me frikë në zëmër prisnin sa të mbaronte rrebeshi. Myrtezai qe nxehur tej masës, e kishin zënë ato të tiat, siç thoshte ai, pasi njera anë e mustaqes i dridhej pa pushim. Smailit i erdhi keq për të vëllanë, aqë më tepër se iu duk sikur i ati po e godiste kot, prandaj u ngrit dhe me një guxim të paparë, ja zuri krahun në erë të jatit.

— Ç'bën, ore, je në vete ti? Lëre, se t'i jap unë ato njëzet lekë! — e sytë i lëshonin xixa nga marazi. — As hajvani s'goditet kështu!

— Ja të bëhet, ja të mos bëhet fare. Kështu si është, nuk e dua...

Myrtezai nuk qëndronte dot në dhomë. Mori pallton, e hodhi krahëvet e doli në oborr duke turfulluar. Sadetja shkoi me të shpejtë afër Qemalit, u përkul mbi të dhe filloi t'i përkëdhelë me dashuri flokët dhe qafën.

— Të rrahu shumë, o xhan i motrës. Ngreu, ngreu, mos qaj, hajde të të shpie në dyshek. Ajo e zuri nga duart dhe iu lëndua zëmra, kur ndjeu mbi dorën e saj lotët e nxehtë të Qemalit. Dukej se ai donte të qante akoma, pa si nuk po luante vëndit:

— Lermë, mirë jam këtu...

Smaili u kujtua se kish për të çarë dru e doli nga dhoma, duke i hedhur një vështrim të mallëngjyer Qemalit, supet e të cilit po dridheshin nga ngashërimet.

Qemali e mblodhi veten, kur pa se, përveç tij e Sadetes, nuk gjindej tjetër njeri në dhomë. Çudi është, por menjëherë pas të qarit kemi nevojë të qeshim, dhe kjo të shumtën e herës shkaktohet kot fare.

— I zi, i zi, si je bërë! — i tha e motra e filloi të qeshte, po njëkohësisht, nga që i vinte keq, i duallën edhe lotët.

— Ç'qesh ti, moj? — e qërtoi ai i zemëruar e zuri të qeshte edhe vetë — se për ty e hëngra këtë dru, më duket.

— Pse për mua? — u çudit Sadetja.

— Ja, për ata rrushtë që kishë kërkuar ti.

— Unë kam kërkuar rrush?

— Ti, po kush! Bën edhe sikur s'e di. Unë rrushtë s'i bleva në pazar, m'i dha Raifi për ty...

— Ah! — i shpëtoi një tingull habie Sadetes — Ra—i—fi, — tha ngadalë.

Sadetja uli kokën dhe ndënji e menduar. Nuk i besohej ajo që po dëgjonte.

— Si nuk i tregove babait?

— Nuk i tregova se do ta pësonim të dy, kështu, të paktën, e hëngra drurin vetëm unë. Pastaj se mos më rrahu për rrushtë e se mos i erdhi keq për njëzet lekët atij;

më rrahu për atë mbledhjen e rinisë... e dija unë që ma kish bërë benë e donte të më gjente rastin, po s'ka gjë.

Megjithse që mundur, ai e ndjente veten hero dhe zëmra i rrihte gjithë gas. Së fundi kish bërë edhe ai një sakrificë të vogël, dhe ajo që e gëzonte më shumë ish se këtë e kishte bërë jo për veten e vet po për një tjetër. Ky njeri, në këtë rast ish e motra, po ai e ndjente se po këtë gjë do të bënte edhe po të ish një tjetër në vëndin e saj.

Kush hahet dot me krenarinë e të vegjëlvet, kur ata arrijnë t'i dalin mbanë ndonjë pune të vështirë? Një krenari të tillë ndjente edhe Qemali në ato çaste.

\* \* \*

Sadetja ndjehej e lumtur se shpresën e saj s'e kishte ushqyer më kot. Ai vazhdonte ta donte si më përpara e të mendonte për t'ë. Dhe kjo asaj i derdhej në shpirt si një ballsam shëronjës. Shpirtin ia kishin pushtuar ndjenja të ëmbëla e freskonjëse dhe ç'do gjë i dukej gjithë dritë. E ndjente veten të lehtë e të lirë si zog. Mund të hidhej nga kali, ku i jati e kish hipur pa vullnetin e saj dhe s'kishte më frikë se binte në batak. Tani, krahët e fuqishëm të Raifit e prisnin me dashuri.

Kur dy të rinj dashurohen e gjejnë mënyrën si të merren vesh qoftë dhe sikur të jenë qindra kilometra larg, qoftë edhe sikur të tjerët t'i ndalojnë a t'i përgjojnë. Raifi, mbasi mori guxim nga qeska e rrushit, i dërgoi Sadetes një letër të shkurtër me vazhën e vogël të një komshije. Në këtë letër të shkruajtur qartë me gërma rumbullake e të mëdha, ai i çfaqte hapur dashurinë e tij.

Sadetja u çel e u gjallërua si përpara fejesës. Punonte duke kënduar dhe rrethi i zi që kishte nën sy, shenjë e lodhjes dhe e pagjumësisë iu zhduk si me magji. E nga sytë nuk i delnin më lotë po shkëndija gëzimi e hareje.

Dhe një mbrëmje ata u takuan të dy.

Sadetja sa kishte qejf aqë kishte dhe frikë. Duke vënë dorën në gjoks e duke shikuar rrotull i tha:



— Unë s'e marr dot me mënd si do vejë kjo puna ime tashti.

— Mos u bëj hiç merak — i jepte zëmër Raifi. — Ti atë s'e merr njëherë...

— Më mirë varrin se sa atë! Mbaroi ajo punë tani, ç'ma përmënd.

— Atëhere ne do të përfundojmë së bashku. — Ai e kish përdorur kastile fjalën «do përfundojmë», se i vinte gjyç dhe iu duk'e turpëshme fjala martesë.

— Si do përfundojmë? Babai im s'bindet.

— Ç'ke me babanë ti, të marr unë në shtëpi dhe merr fund puna...

Sadetja e shikoi sikur t'i kërkonte mëshirë e duket se nuk i pëlqyen fjalët e Raifit.

— Jo, jo ashtu se është turp. Do thonë bota u rrëmbye. Më mirë t'i themi njëherë babait.

— Kush t'i thotë babait? Unë mbles s'dërgoj dot; kjo është punë që s'bëhet, se do ta thotë: «një çupë që kisha e fejova, tjetër s'kam;» e s'do t'i qasë fare në shtëpi. As vetë s'mund t'ja them, se kushedi si e merr...

— Atëhere do ja them unë — tha Sadetja e vendosur. Raifi tundi kokën me mosbesim e pëshpëriti:

— Kot!

— Pse, kot të duket ty?

— Kot më duket, moj shpirt — i tha Raifi dhe, duke e shikuar drejt në bebëzën e syrit, zgjati dorën dhe e zuri prej llëre. Sadetja e vështroi e trembur dhe iu lut me një zë të butë e përmallonjës.

— Mos, mos Raif, aman se na shikojnë.

Raifi as i dëgjoi fare këto fjalë. Ai i zuri dhe krahun tjetër, pastaj e tërhoqi dhe e mbërtheu në gjoksin e tij.

Ajo ndjeu se gjithë trupi iu drodh e iu telekos si nga një lodhje e pakuptuar dhe e la veten krejt të lirë në duart e tij. Raifi e puthi në gushë dhe, duke ndjerë flokët e saj që i gudulisën fytyrën, u deh dhe pastaj ja ngjiti buzët me afsh në sy, në faqe e në buzë.

N'ato çaste që gati ta merrte në krahë e ta shpinte gjer te ajo korieja atje tej, ku fletët e dushkut kishin marrë ngjyrën e bakërit.

— Aman, lërmë se na shikojnë — i foli ajo, duke e larguar Raifin me duar.

\* \* \*

Sadetja nuk donte t'i shtynte punët e të torturohej përditë, duke menduar ç'do t'i thoshte të jatit e si do t'i përgjigjej ai. E kish vendosur t'ja thoshte që atë mbrëmje.

Myrtezai kishte planet e tij. Duke u sjellë me butësi e me takt, do të vinte një ditë që Sadetja t'ja thoshte me gojën e saj ato që mendonte.

Dhe vërtet ai s'u gabua: i dolli ajo që priste:

— Baba! — i tha ajo, duke mos guxuar ta shikonte në sy, — do të të them një fjalë, që e kam mbajtur të kyçur gjer tashti.

— Posi jo, moj çup e babajt, thuaje ti, pse ta mbash fshehur.

— Ndamë nga ai! — iu lut ajo me përunjësi. Smaili e Qemali hapën sytë të habitur dhe shikonin me frikë si do xhindosej i ati.

Sadetja priste e shqetësuar përgjigjen e të jatit dhe e shikonte në sy si qeni të zonë.

— Hëm — përdrodhi buzët e trasha Myrtezai — po këtë sikur e ke thënë pa menduar, më duket. E si të ndakërkam? Pse, ç'bëjmë, lozim mikezira? Jo, moj çupë, mos mendo të tilla turpe...

— Aman, baba, si do rroj unë me 'të e ç'nusëri—zezë do shkoj unë?

— Si gjithë bota — iu përgjegj i ati me të butë — pse veç botës kërkon të bësh ti? Dhe për të dashur, do ta duash ti atë, sa nuk do ta këmbesh as me më të bukurin e dheut. Shorti duhet shumë. Këtë e thonë të gjithë.

— Duhet shorti, kur e njeh e jo si unë që s'i kisha dëgjuar as emrin më përpara. — Sadetja habitej se nga i kish ardhur gjithë ky guxim që të bisedonte me të jatit si me një shoqe të saj.

— Uuu! — lëshoi një tingull habie Myrtezai — për këtë ke keq ti? Vjen dashuria pas martesës e çfarë dashuri, njëqind herë më e mirë se ajo që bëjnë këta të rinjtë ferravet.

Sadetja tundi kokën. Smaili seç i tha në vesh Qemalit.

— Mbaroi ajo punë tashti. Ti, po të doje — i ati i fliste akoma me zë të butë e të dashur — më thoshje mua: «Baba, unë do të martohem me dashuri» dhe unë pastaj ta hiqja kapistallin e të lëshoja azat pazarit. Atëhere të bëje ç'të të donte qejfi e të mos pyesje më as për baba as për vëllezër.

Sadetes iu dukën të drejta ato që i tha i ati, po kjo zgjati vetëm një çast. «Jo, jo, tha me vete, unë s'e marr Shyqrinë».

— Nuk më hyri në zëmër, — i tha gati më të qarë — Kot!

— Moj, akoma ti! — bërtiti Myrtezai e ana e mëngjër e mustaqevet filloi t'i dridhej — kujt i flas unë?

Myrtezai qe i sigurtë se do të ishte në gjëndje t'ja mbushte mëndjen me të mirë Sadetes dhe ta kthente në rrugën që atij i dukej e drejtë. Si baba që ishte, ai do ta bindëte dhe punët paskëtaj do të shkonin për bukuri, mirëpo tani e pa se po i delte ndryshe. Këtë ai nuk e prishte.

— Atë moj, atë, do të marrësh! Atë që të jap unë, se ndryshe ta vë kokën në kërcu e ta pres me sëpatë! — bërtiti me inat. — Nuk turpërohem unë për qejfin tënd; more vesh apo jo? Dhe mos të të shkojë ndërmënd të na bësh ndonjë të pabërë, se unë s'të lë të gjallë... ja kësh-tu...

Sadetja mbuloi fytyrën me duar dhe iku në dhomën tjetër.

— Ki keq për çupa pastaj... tha Myrtezai si me vete të tij.

— Mirë thotë, — tha Smaili. — Tani mori fund puna.

— Pse thotë mirë? — kundërshtoi Qemali.

— Pusho ti, jezit, se nga ti na erdhën të gjitha këto — iu shkreh Myrtezai, duke përpjekur mashën në gurin e oxhakut. Nga ti, edhe nga ajo mbledhja jote atje në rini. Dhe atë drurin që hëngre, s'ta dhashë për lekët që prishe, po për fjalët që the atje...

«Bobo, do ta rrahë prapë», mendoi Smaili.

— Folë de, pse s'flet!

Smaili e cëmbidhi fort në kofshë të vëllanë. «Shëëët!  
— ja bëri ngadalë, — mos kthe fjalë!»

Smaili e Qemali filluan të hanin darkë në heshtje. Myrtezai, i nevrikosur, nuk deshë të hante, u kuspullosoi pranë oxhakut dhe, duke shikuar flakët e zjarrit, piu duhan një copë herë të gjatë. Diç bluante në mëndje.

### Kujtim nga Ligajia\* \* dhe Njëditë.

Nëndori qe më të dalë. Edhe natyra edhe qielli, edhe pemët tregonin se dimri po afrohej. Qielli qëndronte i vrënjtur me ditë të tëra; dhe dielli në këto ditë mezi arrinte të hidhte ndonjë vështrim të shkurtër mbi tokën sa për t'u çmallur. Binte një shi i imtë, i cili, me pamjen e zymtë që i jepte natyrës, ta trishtonte shpirtin.

Mëngjezevët, kur netët qenë të kthjellta e të ftohta, fushën e mbulonte një brymë e trashë dhe në vëndet, ku s'e rrihte dielli e s'e hante juga, bryma mbetej gjithë ditën e ngjante me ato njollat e dëborës që mbeten më të hyrë të pranverës. Bari i shkurtër i luadhevet, i njo-mur nga shiu, kishte marrë një ngjyrë të gjelbërt të ce-lur. Fundi i vjeshtës me fillimin e pranverës ngjasin shumë, si dy motra binjake. Të dya këto stina janë lajmëtare të lulevet: njera e «luleve të bardha» dhe tjetra e luleve të natyrës.

Sadetja e hoqi edhe dyshimin e fundit se puna mund të rregullohej me të mirë, qysh atë mbrëmje kur bisedoi me të jatën. S'kish ç'të shpresonte më e s'kish kujt t'i lutej. Ato shoqet, të dërguara nga ana e organizatës së rinisë, i kishin dhënë zëmër dhe i kishin futur disa mendime krye-ngritëse. Nuk i kishte hije Sadetes, që të sakrifikohej të ritë e veten e saj për hatër të zakonevet të këqia. Jo, le të ngrihej dhe le t'u bënte ballë me trimëri, të gjithë do ta përkrahnin, të gjithë do t'i jepnin dorën. S'kish pse të ndruej: Raifin e kishte në krahë dhe kjo i mjaftonte për të hedhur atë hap të vështirë në jetë. Vendosi të ikte nga shtëpia.

Kur ja tha tek arra për herë të parë këtë mendim. Raifi, asaj i qe dukur i pazbatueshëm dhe jashtë fuqive të veta, po tani, si një njeri i rrethuar, kur e di se gjithë shtigjet janë të zëna prej armiqvet, bën rrugë pa rrugë dhe ecën nëpër skërka, të cilat më përpara do kish frikë edhe t'i ëndëronte.

Tre javë para se të martohesh me Shyqriun — atë ditë qe e hënë — ajo veshi një fustan të ri, u kreh përpara pasqyrës, zbrazi gjymet dhe u mat të delte nga dera.

— Ku vete? — e pyeti Myrtezai.

— Në krua — iu përgjegj ajo, duke e shikuar me frikë.

— Po pse je veshur kështu si për të kremte...

— Kot... provova këtë fustanin...

— Mos u vono shumë! — e këshilloi ai pa e shikuar në fytyrë.

Po afronte dreka. Në qiell fluturonin ca re, si togje pambuku të krehura e të pastruara me kujdes.

Te kroi Raifi vej e vinte i shqetësuar. Sot e kishin lënë ditën që ta rrëmbente e ta shpinte në shtëpinë e tij. Ai herë pas here vinte dorën si strehë mbi ballë e shikonte nga shtëpia e Myrtezait. Më në fund e pa Sadeten tek po vinte me gjyme.

Atëhere psherëtiti, i lehtësuar, si pas një rruge të largët dhe sytë i shkrepëtiten nga gëzimi.

— Ç'ke që dridhesh? — e pyeti.

— Më vinë si ethe...

— Ti u vonove... e unë thashë ç'i ngjau kësaj...

Ajo shikoi rreth e qark e nuk iu përgjegj:

— Se si më vjen... më duket sikur kam frikë... — i tha pas pakë:

Ai ju afrua dhe i zuri dorën. E shikonte me afsh në ata sytë në formë bajameje dhe buzëqeshte me ndruajtje.

— Kur jemi tok, pse të kesh frikë?

— Jo frikë, po s'di si të të them...

— Hë, se të kalon... Të pa njeri kur ike?

— Më pa babai e më porositi të mos vonohem. — Sadetja pa e kuptuar, filloi të mbushte gjymet me ujë, sikur

do të kthehej në shtëpi. Pastaj u habit edhe vetë. — Uh! po unë ç'bëj kështu?

— Eja, eja të ikim — i tha Raifi dhe e zuri për krahu — në shtëpi po na presin... pse ke turp?

— Aman si më rreh zemra, pa vër një çikë dorën, — i tha ajo.

Raifi i vuri dorën në anën e mëngjër të gjoksit dhe s'i dëgjoji hiç të rrahurat e zemrës. Ai ndjeu në dorë vetëm formën e gjirit të butë e të ngrohtë.

Sadetja, e tronditur dhe e zverdhur, mezi i hodhi hapat e para. I qenë pranë gjunjët dhe pengohej nëpër gurët.

— Do të vij me ty, kudo që të më shpiesh... — i tha duke e shikuar në sy.

Në rrugë duallën nja dy gra. Ato e kishin pikasur këtë skenë dhe tani që i panë të zënë krah për krahu, në mes të ditës, duke shkuar drejt shtëpisë së Raifit, e muarën me mend si qëndronte puna.

Sadetja, e mbështetur pas krahut të Raifit, ktheu edhe një herë kokën nga shtëpia e babait, si për t'i thënë lamtumirë vajzërisë dhe u nis.

Pas tyre, si roje për çdo të papritur, ecte një kushëri i Raifit, një djalë i fuqishëm e fytyrë—rumbullak.

Në çezmë mbetën vetëm gjymet e Myrtezait; gjymet qenë mbushur me kohë e tani ujët po lëpinte sipërfaqen e lëmuar të metalit të tyre.

\* \* \*

Gratë, që i kanë aqë qejf fjalët dhe sehiret, vajtën me të shpejtë te shtëpia e Myrtezait dhe trokitën në derë.

— Myrteza! — thërriti njëra prej tyre — dil një çikë këtu!

Myrtezai doli ngadalë me një pallto shajaku hedhur krahëvet.

— Tët bijë ta rrëmbyen! E rrëmbeu djali i Riza Bashollit — i tha ajo me një zë gazmor e gjithë naze, sikur t'i jepte ndonjë sihariq.

— Hë? — ja bëri ai nga që s'kuptoi gjë.  
— Jot bijë u rrëmbye, me djalin e Riza Bashollit...  
dëgjove? — i foli përsëri ajo shkoqur e ngadalë.

— Ç'thoni, moj, ju vraftë një rrufe! — mallkoi Myrtezai dhe u prapsua, sikur të kishte përpara një gjarpër. Palltoja i ra nga krahët e, duke u përplasur në tokë, ngriti një re pluhuri. — Kur m'a bëri këtë hata?

— Ja tani s'ka një çerek ore. Meri edhe gjymet se të mbetën në krua.

— Ah! — ja bëri Myrtezai më tepër me gërmaz se sa me gojë dhe gjaku i hipi në kokë. Sytë i çakariti si prej të çmënduri, dhe ngriu në vënd për disa sekonda. Tani as shikonte as dëgjonte. Pastaj, sikur ndokush ta kishte shkundur me forcë, u hodh prapë dhe u kthye me vrap në çardhak. Aty rrëmbeu sëpatën që ishte varur në mur dhe, duke shkelur mbi pallton, doli përjashta kokëvarur e i kërrusur si një ujk. Qe zverdhur, që bërë limon, dhe vetëm në mollëzat e faqevet i kishin mbetur dy vurrata të kuqe, si të sëmurëvet me ethe tuberkulozi.

Nga dritaret e shtëpisë së Raifit e panë tek po vinte dhe u trembën.

— Ç'patët? — pyeti Rizai, kur ndjeu murmuritje shqetësonjëse nëpër dhomë.

— Po vjen Myrtezai... — iu përgjegj Raifi.

— Myrtezai? Krushku? Po dili përpara, ç'pret?

— Më duket se ka një sëpatë në dorë.

— Sëpatë, the?

— E, sëpatë...

— Oj — bërtiti Rizai. Këtë gjë s'e prisnin dhe se si do të përfundonte kjo punë, tani asnjëri s'e merrte dot me mënd.

— Hajde t'i dalim tok përpara! — e urdhëroi Rizai.

Pas tyre doli edhe ai kushëriri.

Në oborr, Rizai shikoi me sy të çakërdisur se çfarë mund të merrte në dorë që t'i bënte ballë. I vajtën sytë të kofini, të cilin e kishin lënë të thahej në diell. Përnjëherësh atij i shkrepì një mendim. Në raste kritike mëndja e njeriut punon me një aftësi të jashtëzakonëshme.

Y. Loriceu

020  
Y. Loriceu

— Raif! merr shpejt atë kofinin dhe dili përpara. Ai do të mundohet të të goditë me sëpatë; ti ngrih kofinin përpjetë dhe mos e lër. Hiç s'ka ç'të të bëjë!

Raifi rrëmbeu kofinin, e vuri përpara si përkrenare dhe u sul.

— Del ti nga ajo anë! — urdhëroi Rizai të nipin dhe, ndërsa Raifi me kofinin përpara ecte në rrugicën e ngushtë, këta dy të tjerët shkonin matanë kthisit, një më të mëngjër e tjetri më të djathtë, sikur do të bënin ndonjë rrethim.

Në mes të rrugicës së ngushtë, Raifi u ndesh ballë për ballë me Myrtezanë. Vështrimet e tyre plot egërsi u kryqëzuan si thika.

— Ti ma bëre këtë turp, o i poshtër! — shau Myrtezai nëpër dhëmbë.

— Hidhe sëpatën poshtë! — i bërtiti Raifi.

— Sëpatën s'e hedh, or, jo... Sëpatën e kam për ty e për atë... — dhe duke thënë kështu e ngriti përpjetë me shpejtësi vetëtime.

— Afrohu! Mos e lër të të goditë! — dëgjoji një zë Raifi dhe e kuptoi instiktivisht se ky qe zëri i të jatit. Raifi bëri një kërcim përpara sa trupi i tij edhe për pakë preku Myrtezanë. Kofinin e mbante përpjetë mbi kokën e kundërshtarit dhe nuk lejonte që sëpata të fitonte hapësirë e ta godiste.

Sa u mat Myrtezai t'i jepte një shqelm në bark, ndjeu dy duar të fuqishme që e mbërthyen nga prapa dhe po e shtrëngonin si në mengënë. Rizai me të nipin i kishin kërcyer që nga muret e rrugicës dhe, para se Myrteza Kociu të mblidhte veten, ata ja kishin marrë sëpatën dhe e kishin shtritur për tokë. Ai bërtiste duke kërcitur dhëmbët:

— Lëshomëni Kodoshë! Edepsëzë!

Rizai i vinte rrotull e, duke i folur me të butë, mundohet ta qetësonte:

— Po ti hajde si njeri. Kështu vihet te krushku, me kobure në brez?

— Hiqmu se s'dua të të shikoj përpara syvet. Bëmu def!



— Mos u rrëmbe, se bëhesh me turp; çfarë kërkon ti?  
— Çupën që më rrëmbyet, çupën time.  
— Je në gabim, o Myrteza. Çupën s'ta rrëmbeu njeri.  
Duheshin fëmija dhe i dhanë karar të martohen. Ç'të keqe ka këtu?

— S'kam çupë unë — bërtiste Myrtezai, duke i rënë tokës me grusht — Një që pata, e fejova.

— Ore, po ja që s'donte çupa atje ku doje ti... Flije mëndjen.

— Ma rrëmbyet, se s'ma bënte çupa ime këtë turp. E njoh unë... — dhe qante nga inati. — Lemëni ta shikoj, të më thotë me gojën e saj.

Raifi me të jatin u vështruan sy në sy.

— Mirë, i tha Rizai, — hajde ta shikosh në shtëpi.

E muarën dhe, duke e mbajtur për krahu, e shpunë brënda. Graria i hapën rrugë, të trembura, sikur të kishin përpara tyre një të pirë.

Ai hodhi një vështrim të egër rreth e rrotull dhe kur e pa të bijën të stolisur, i hipi gjaku në kokë. Tani po e besonte se çupa e kish bërë këtë gjë me dëshirën e saj. Të dy cepat e mustaqevet i dridheshin e i lëviznin në mënyrë qesharake.

— Moj vrrömë, moj kurvë! — bërtiste me sa zë që kish-te — ç'na bëre kështu, moj?

Ajo s'guxoi të fliste. Në vënd të saj u përgjegj një grua tjetër.

— Burrë deshi, burrë mori.

— Mbylle gojën ti, jevgë e keqe, se s'të foli njeri ty — i tha me neveri Myrtezai, pastaj iu kthye së bijës — Ma nxive jetën që t'u nxiftë shpirti e t'u bëftë katran. Hajde në shtëpi me të mirë, përndryshe gjer këtu të vejë gjaku, unë s'të lë! — dhe duke thënë, i binte dyshemesë me grushte.

— Rri, ore krushk, mos e merr nxituar!

— S'kam bërë krushqi me ty, dhe as për katërqind vjet nuk bëj.

— Mbaje gojën se je në shtëpi të botës — i tha ai kushë-riri — se, për besë, të mos ishim këtu, të bëja pestill!

Trupi i vogël e i shkathët i Rizait i sillej rreth Myrtezait.

— Pse ngutesh? Ka këshillë ka polici, ka gjyq, kështu zgjidhen këto punë sot e jo me dyfek si qëmoti.

— Lëreni të vijë me të mirë! — u bërtiste Myrtezai grave, që qenë mbështjellë rreth Sadetes.

— Si ta lëmë, ore, je në vete ti? E kemi nusën e shtëpisë! — i foli e ëma e Raifit.

Si e pa Myrtezai, që s'bënte dot gjë, mori vrull e doli nga dera.

— Do më shikoni ç'do t'ju bëj, o të poshtër, o maskarenj pa nder e pa cipë! — Tundëte dorën me kërcënim në drejtim të shtëpisë së Rizait dhe thoshte fjalë që s'kishin asnjë kuptim.

Duke ecur nëpër ara e duke turfulluar si kalë nga inati mori rrugën për në qytet.

\* \* \*

Pas ndonjë ore, te lëmi i Raifit qëndroi një «gaz» i vogël, e prej tij zbritën nja katër veta: një toger policie, dy policë dhe Myrtezai.

Togeri trokiti në derë sa për edukatë, e pa pritur përgjigje, u ngjit nëpër shkallët. Në krye të shkallëve qëndronte Rizai, i mbështetur pas parmakëve, i trëmbur dhe i mbledhur një dorë. Mendonte me frikë: «Bobo, sikur ta marrë nusën me këta policët, ç'turp do jetë për mua e për djalin...»

— Kjo është shtëpia e Riza Bashollit? — pyeti togერი.

— Si urdhëron, kjo — iu përgjegj Rizai duke anuar kokën me nderim.

— Ju kush jini, Rizai? — foli togeri pa u nxituar.

— Si siurdhëron, unë jam...

— Djali juaj ku është?

— K — këtu është, — iu muar goja Rizait — ja, në këtë dhomë.

Togeri hyri në dhomën e gravet e pas tij edhe të tjerët.

— Kush është Raif Basholli? — pyeti i qetë.  
— Unë jam! — iu përgjegj Raifi.  
— Ky qytetari, — i tha togeri duke treguar Myrtezanë,  
— na u ankua se ju, bashkë me disa njerëz të tjerë, i kini  
rrëmbyer vajzën me forcë. A është e vërtetë?

Tani, «qytetari Myrteza» kish vënë duart prapa kurri-  
zit e me një pamje të rëndë e autoritare qëndronte i mbë-  
shtetur pas murit, sikur donte të thoshte: — «Të shohim  
se kujt do t'i shkojë fjala tani».

— Jo, o zot i mirë — iu përgjegj Rizai, — s'është e vër-  
tetë. . .

— Prit — i preu fjalën togeri — se tani po pyes këtë.

— Mirë, si të duash, — s'e prishi gjakun Rizai.

— Nuk është hiç e vërtetë, — iu përgjegj i qetë Raifi —  
ne dashuroheshim dhe me që ky s'deshi dhe e fejoj në një  
vënd tjetër pa e pyetur, ne vendosëm të martoheshim pa  
lejën e tij.

— Vajza ku është? — pyeti ai shpejt e shpejt. Dy poli-  
cët shikonin rreth e rrotull dhe njëri nga ata filloi të buzë-  
qeshte. S'ish e para herë që ndodhnin të tilla gjëra.

— Këtu jam, — tha Sadetja duke u skuqur.

— Ti, moj motër — i tha togeri me zë të butë, duke e  
shikuar me ëmbëlsi — do na thuash si qëndron puna. Në  
qoftë se të kanë rrëmbyer me forcë, atëhere folë, se këtë  
veprim e dënon ligji.

— Jo, s'më kanë rrëmbyer me forcë. Ne e kishim bërë  
me fjalë që përpara. Unë këtë desha e këtë mora.

Myrtezai u bë sikur t'i kishte rënë pika.

— Edhe një pyetje kam, — tha togeri — sa vjeç je?

— Njëzet.

Fytyra e togerit u ndriçua dhe buzëqeshi duke zbuluar  
dhëmbët e bardhë.

— E po atëhere të trashëgohi! — i uroi ai duke përku-  
lur kokën, pastaj iu kthye «qytetarit Myrteza» dhe, me një  
gjest kuptimplotë, hapi krahët e ngriti vetullat përpjetë,  
si për t'i thënë «S'kemi se ç'u bëjmë, janë brenda ligjit».

— Na vjen keq, shoku qytetar, që na gënjyet.

Myrtezai, i cili gjithë këtë skenë e shikoi si në ëndër,  
tani rrinte pezmatuar, frynte bullçinjtë dhe lëshonte nga  
një «puh» herë pas here.

Togeri u bëri shënjë policëvet dhe ata u matën të delnin, po Rizai i zuri nga mënga e s'i lëshonte. E ndjente veten të gëzuar, se çdo gjë, me njerëzit e qeverisë, kish përfunduar ashtu siç ja donte zëmra e dëshëronte t'i qeraste me domosdo.

Përpara se ata të pinin rakinë, Myrtezai doli nga dera, i mërztur, i vrrarë shpirtërisht e pa qejf.

Në shtëpinë e Rizait, ahengu i dasmës vazhdoi gjer në mes të natës.

\* \* \*

Një ndajnat—herë, në shtëpi të Raifit erdhi Qemali. Hyri i ndrojtur e me turp, si në një shtëpi të huaj. E motra e puthi dhe e përqafoi me mall dhe u shkri në lotë se e ndjente që tani ish futur në një jetë tjetër dhe u kish thënë lamtumirë për gjithmonë vëllezërvet dhe babait. E pyeti për nga shtëpia.

— Ç'bën babai? Ta dish, Qemal, sa më vjen keq, po unë s'i pata faj.

— Ç'të bëjë, pi duhan dhe mendohet. «Ma bëri koka, këtë», thotë gjithënjë i mërztur.

— Nuk do na vijë ndonjëherë? — e pyeti Sadetja, duke e shikuar në sy.

— Jo, as ai as Smaili. «Kurrë, thotë, nuk do t'i shkel në derë dhe s'dua ta shikoj përpara syvet». Janë zemëruar që të dy, po Smaili më duket se ka frikë nga babai a s'do t'ja prishë, se mua më tha fshehurazi: «Mirë bëri që mori Raifin, se tani do ta kemi motrën këtu pranë.»

— Po ti, si thua? — e pyeti ajo me buzën në gaz.

— Unë e kam thënë fjalën time që atë ditë që të solla rushtë. Pse, s'e kuptova unë?

E motra e përqafoi dhe e puthi me dashuri.

\* \* \*

Kanë kaluar gjashtë muaj, e Myrtezai akoma s'është pajtuar, po tani inati e zëmërimi i janë shuar. Koha thërrmon drurin e gurin, e a është e mundur të mos zbutë dot zëmërën e babait?

Rehovë, Shtator 1956

Prindëvet të mi...

## SHOFERI I AUTOAMBULANCËS

**S**hoferi i spitalit qe shtruar në klub me dy shokë të tjerë e po pinte raki. Kish hedhur nja tri katër gota e qe bërë në qejf. Sytë i qeshnin, shpirti po ashtu e këtë gëzim që ndjente përbrenda donte ta shfrente duke kënduar. E ka shqiptari këtë huq: po piu një çikë, edhe do këndojë, se ndryshe s'i zihet, ndaj edhe Xhemili u kollit njady herë për të çelur zërin e, ja mbushi këngës:

**Ç'janë këto llafe, moj xhane,  
Që, moj, dalin nga fshati?  
Të vërteta s'janë, moj xhane,  
Dalin, moj, nga inati... »**

Shokët që kishte pranë i mbanin iso dhe kënga do të kish vazhduar edhe më gjatë, sikur të mos u ish afruar kamarieri e t'u thoshte ngadalë, me zë të shuar e si i zënë në faj:

— Është e ndaluar kënga, o Xhemil. Ti e di vetë... në klub s'këndohet.

Shoferi ktheu kokën nga ana që erdhi zëri dhe pastaj e shtyri ngadalë kamarierin, duke i thënë:

— Ikë, o Koço, për kokën tënde! Lërna rehat se kemi qejfin tonë tashti.

Zëri i Xhemilit qe i butë e i përmbajtur; në 'të ndihej vetëm dëshira që, të paktën, në, këto çaste, të mos i binin në qafë.

— E di, mor shpirt, po ka dhënë urdhër Drejtori. Ç't'i bëj unë Drejtorit? Pa të jetë sa për mua, unë atë dua. . .

— Atij Drejtorit tënd i thuaj të mos na çajë kokën tashti. Ku ka parë ai kështu, të pijnë raki njerëzit e të mos këndojnë? Pse, ore, ç'është këtu? Manastir? Ikë tashti dhe, po të foli, i thuaj: «S'kam ç'u bëj, u thashë, po ata s'dëgjojnë.» E po deshi, le të vijë vetë. . .

Kamarieri mblodhi pjatat bosh, i vuri mbi një disk të vjetëruar dhe u drejtua për nga banaku.

Xhemili përsëri ja mori këngës:

«O ju male me dëborë,

E, o ju male.

Pse s'qani hallet e mia. . .

E, o ju male. . . »

Njëri nga ata të tavolinës, një burrë i shkurtër e kurrizdalë, me ca sy të vegjël në formë bajameje, e pyeti duke i shkelur synë:

— E ç'hall ke ti, o Xhemil? Me sa ma pret ky kungullë im unë them se vetëm një hall ke ti: mos mbetesh pa raki.

— S'ka njeri pa halle, jo — psherëtimi Xhemili. — E di ti që s'kam kopertona për makinën apo jo, dhe kam tri ditë që ngrysem e gdhitem në klub?

— Dhe kthen nga një gotë, hë?

— Po ç'të bëj tjetër?

— Të kërkosh kopertona e t'i gjesh ku të jenë. . .

— U të keqen e mendjes! . . . Pse puna ime është ajo? Unë timonin di, atë kam në dorë unë. Kur nuk është i zoti shefi të mbajë dy kopertona rezervë, ç'do t'i bëj unë? Unë kam borxh, kur më mbarohet ndonjë gjë, a kur më prishet, të vete ta lajmëroj. Ama s'do të gjejë kopertona, le të mos gjejë. S'bëhet puna, do thuash ti, Demir; po le të mos bëhet, mua rroga më ecën.

Kur tha këto fjalët e fundit, e shtyri kapellën me një gjest të stërvitur dhe e hodhi përmbi sy. Me këtë desh të tregonte se s'i bëhej vonë.

Demiri qeshi dhe iu duk e kotë që ta zgjatëte këtë muhabet më tepër. Shtyri me brryl shokun që kish në krahë dhe i tha:

— Mjaft pive, o Lazi, se po të pa jot shoqe, do të të rrahë. . .

— Ajo gruaja e këtij, a? Ajo është e çmëndur. Nga ajo edhe unë kam frikë — e vazhdoi më tej shakanë Xhemili.

Lazi bëri sikur s'i dëgjoi këto që u thanë për 'të e për të shoqen. Ai përkujdesej si zakonisht, që gota të mos i mbetej kurrë bosh, andaj as që pati mirësinë tu përgjigjej. E ktheu rakinë përnjëherësh në gojë, dhe si fryri bullçitë, e kapërxeu tatëpjetë; pastaj si i humbur, hodhi vështrimin përjashta. Nga dritarja e gjerë e klubit duket rruga kryesore e Kumeshit, një pjesë e sheshit, ku të premtevet bëhet pazari dhe çezma e vetme e qytetit. Me një fjalë, po të rrish në «Klubin e Madh» (siç e quajnë vëndësit këtë klub, për ta dalluar nga tjetri që është më i vogël e më i keq), ka mundësi t'i shikosh të gjitha këto që ngjasin në qytet.

Qytet i thënçin, Kumeshit. Është një fshat i vogël e i rrëgjuar, si gjithë fshatrat e kësaj krahine dhe, në e mori këtë emër të bukur e të hijshëm, le t'ja ketë për falënderje pozicionit gjeografik: me që u ndodh në qendër e graduan dhe e pagëzuan qytet.

Në Kumeshin e vogël, të huajit çdo gjë i duket e qetë, e plogësht dhe e mërzitëshme. Nuk shikon njerës rrugës duke vrapuar. Nxitimi këtu është lluks i tepërt dhe, në vrapon dikush, atij do t'i ketë ngjarë patjetër ja ndonjë hidhërim i madh, ja ndonjë gëzim i madh, përndryshe asgjë s'e turbullon Kumeshin. Të huajit i duket sikur këtu dita është e gjatë, e gjatë, dhe mezi ikën, i duket sikur plogështia ka hyrë edhe në shpirtërat e njerëzvet. Për çudi, vëndësit s'i kanë hiç këto mbresa. Për ata çdo gjë është e zakonshme, normale dhe bile e dashur. E njohin njeri tjetrin që së largu, e për këtë s'është nevoja t'i shikojnë fytyrën,

mjaton t'i vënë re ndonjë çip të palltos a të kapellës, kaqë shumë janë mësuar edhe me rrobat e njeri tjetrit.

Ata edhe huqet ja dinë shoku shokut. Dinë kush mban shaka e kush është nevrík, cili pi duhan e cili s'e vë rakinë në gojë, dinë cili vuan nga ulçera e cili ble mish ditë për ditë. Jeta e tyre është e mbushur, si kudo, me ato gjëra të vogla e të parëndësishme që janë pjesë e pandarë e qënies sonë dhe pa të cilat as që mund të kuptohet jeta edhe në caqet më të largëta. Ja, në rrugë po kalon Leksi. S'ka javë që mbi kurrizin e gjërë të këtij infermieri të mos luhet ndonjë reng, megjithatë Leksi s'e prish qejfin dhe shkon pazarit me duar prapa e duke vërshtëllyer. Është pakë si i leshtë, beson kollaj çdo gjë që i thonë, po megjithatë është djalë i kujdesëshëm e punëtor.

Ja, tani, me dy kova ndër duar, vajti në çezmë ndihmës i furxhiut, Nasho Qyqja. Ky Nashua s'e ka gishtin e madh në dorën e djathtë, prandaj me krenari thotë: «Unë kam lindur për furrxhi; shikoje si e kam dorën që trazoj brumin, si lopatë.» Dhe duke të thënë këto fjalë, ta luan me mburrje atë dorën e sakatepsur përpara syvet. Më tutje, e shoqja e doktorit po ble patate në pazar dhe atë zymbylin e kuq e tund me fodullëk. Në krye të rrugës, përtej nga kooperativa e këpucarëvet, duket kasapi që po mban në një shilurth dy mishra.

Përtej qytetit janë malet e lartë që e kanë futur Kumeshin në mes të tyre dhe duken sikur heqin valle rreth tij e sikur e përqeshin që është i vogël e i pakët.

Megjithse ka ardhur qershori, majat e malevet kanë akoma dëborë, po ajo ka mbetur aty vetëm sa për t'u kujtuar njerëzvet dimërin e gjatë e të mërzitshëm.

— Eh! Na erdhi behari, — thotë Xhemili i kënaqur — se Çuka po e heq qeleshën prej dëbore. . . Shiko si blerojnë malet.

Pastaj në rrugë kalojnë nja katër fshatarë, duke mbajtur në supet një vig, të bërë dosido prej vërxomash. Një çip i velënxës së kuqe, me të cilën është mbuluar vigu, ka shkarë mënjanë dhe tundet si flamur. Ca fëmijë kurreshtarë e të veshur keq i janë qepur pas këtij kortezhi, që



shkon i heshtur në mes të qytetit dhe mundohen të shikojnë fytyrën e të sëmurit.

— Ore, ç'fëmijë të prapë! Shiko si i vihen pas.

— Ç'do të jetë ky, o Xhemil? — pyeti Lazi.

— Ndonjë i sëmurë. Ja, kështu e bëjnë kurdoherë. I lëna gjer më këtë ditë sa bëhen për në velenxë dhe pastaj na i kllupitin në spital. E ç'do t'i bëjë edhe Doktorin? Shpirtin e tij s'ja jep dot, e!

— Njerëz të trashë këta fshatarët, — tha Demiri.

— Ti, je i zgjuar ti! — ja ktheu Xhemili.

— Shiko, paska dalë nga zyra edhe Shefi i shëndetësisë, — tha Lazi duke treguar me gisht një njeri, që ecte rrugës i menduar, sikur gjithë hallet e rrethit t'i kishin rënë mbi kokë.

— Prite tani kur të vijë këtu, — tha Xhemili duke qeshur. — E ka zakon ai, po s'vajti njëherë nga spitali e po nuk hyri në klub, s'i shkon buka.

E me të vërtetë shefi i seksionit të shëndetësisë mori rrugën që të çonte te dera e klubit. Ishte një burrë i shkurtër, flokë-gështenjë, i veshur si zakonisht, me një xhakëtë prej kadifeje e me një palë pantallona doku.

— A të shkon, o Xhemil? — pyeti me të vënë këmbën në prag, e, natyrisht, jo pa qëllim.

— Më shkon që ç'ke me të. Do dhe ti ndonjë gotë? Pse s'e thua copë, po i bije tërthorazi? — Pastaj u kthye nga kamarieri. — Jepi, o Koço, një gotë shefit dhe zëre në hesapin tim.

Spirua e vuri re me kujdes të madh se si ja mbushi kamarieri gotën, pastaj, si piu një gllënkë, e mori në dorë, e me vështrim ziliqar, po e përkëdhelte gotën. Dëgjoi Xhemilin që i thërriti:

— Hajde, o shef, pije këtu me meze e me nge siç ka urdhëruar Perëndia.

— Jo, jo, se nxitohem. Ashtu kam një punë. Më mirë po e pi kështu më këmbë.

— Të vranë punët ty. E dimë ne sa punë ke ti, po thua; atë që është: ke frikë mos vjen Kryetari, të gjen këtu, duke pirë e pastaj s'di ku të futësh!

— Pse, shaka e ke a? Apo i dilet përpara atij çalamani! Nga këmbët topall është, po gojën brisk e ka.

Xhemili i ra me brryl Demirit, dhe diç i pëshpëriti në vesh, pastaj foli me zë të lartë:

— Mor po, kur s'jam kujtuar ndonjëherë të vete t'i qahem për ty që më ke lënë pa kopertona... Si s'jam kujtuar, xhanëm?

— Yt! se mos na bësh ndonjë punë, se aqë do ai. Apo s'më ka marrë dhe me sy të mirë!

— Për Perëndi, do t'i vete...

— E, ç'ma nxore rakinë nga hundët, o Xhemil! E, u bëfsh kusur! Nga vajta e u ktheva fare në klub.

Spirua iu afrua Xhemilit dhe, për të zbutur muhabetin, që, me sa iu duk, mori rrugën ters, zuri e po i shtrëngonte atë zverkun e kuq e të fuqishëm. E kanë zakon disa njerëz të përdorin të tilla gjeste për të çfaqur simpatinë e falënderimet e tyre.

Mirëpo Xhemilit s'i pëlqeu hiç kjo mënyrë falënderimi dhe prandaj ktheu kokën dhe e shikoi me inat. Spirua e hoqi dorën dhe foli si nëpër dhëmbë:

— Do vete të shikoj njëherë andej nga spitali.

— Ecë se i ka marrë malli. Bile më pyetën për ty. Po e gjete, më thanë, na e dërgo.

Nga toni me të cilin i tha Xhemili këto fjalë, nuk mund të kuptoje në e kishte me gjithë mend a po me të tallur. Demiri hetoi njëherë fytyrën e Xhemilit se mos dallonte atje ndonjë buzëqeshje ironike e pastaj i tha:

— Shumë çapraz folke me Shefin!

— E pse të mos i flas? Pse frikë nga ai do të kem? Dëgjo, Demir, se ç'do të të them: s'ja kam nevojën njeriut; prandaj s'ja kam as frikën. Dhe flas me të gjithë si më vjen për mbarë dhe ashtu si më duket mua e udhës. Lajka s'di unë; as im atë s'dinte.

— Po të flasësh siç është për të folur, s'domethënë që të kesh frikë.

— Të flas me edukatë, thua ti?

— Po makar me edukatë, quaje si të duash.

— Ah, ç'të ka zënë ngeja! Tek mua e tek Spiro Çakërrri mbeti edukata...

— Hajde gëzuar, ngriheni nga një herë — ua këputi bisedën Lazi, dhe i pari e shkundi gotën me fund.

\* \* \*

Mbi një biçikletë, të vjetër, e të shkatërruar, me rrota të bytynta, nga ato që përdorte posta ushtarake italiane, mbetur që nga koha e luftës, u duk infermier Gaqua, ose «Gaço Kokëmadhi», siç e kanë zakon t'u vënë nga një nofkë njerëzvet këtu në Kumesh. Gaqua e mbështeti pas murit atë biçikletën, që s'dihej se ç'fuqi e mbante akoma më këmbë, dhe hyri në klub shumë i nxituar. Atje, shikoi njëherë rreth e rrotull e, me ta parë Xhemilin, pshe-rëtiti i lehtësuar.

— Këtu qenke, o Xhemil? Shyqyr që të gjeta. Unë s'lahë vënd pa kërkuar...

— Ngadalë, ngadalë mos u rrëmbe! Ç'paske vrapuar kështu, sikur të ndjekin gjermanët prapa!

Të dy shokët e tjerë ja krisën të qeshurit dhe, nga mënyra se si e shikonin Gaqon, dukej se ishin në merak të dëgjonin përgjigjen e tij. Gaqua bëri sikur s'dëgjoi.

— More, lëri këto dhe hajde shpejt se të kërkon Doktorin.

Xhemili shkeli një sy gjithë naze.

— E ç'më do Doktorin mua?

— Ka ardhur një grua e sëmurë. Do shpënë urgjent në G...

Ky lajm as e trënditi as i bëri ndonjë përshtypje Xhemilit. Gaqua tek e shikonte u çudit, sepse herët e tjera, kur e kish thërritur për këso punësh, Xhemili ngrihej përnjëherësh nga vëndi e thoshte:

«A e kini gati ju që të mos vonohemi?» dhe linte në mes çdo punë a muhabet që të kish filluar. Kish qëlluar që ish ngritur edhe nga dasma, kurse sot s'po luante nga vëndi. Vallë mos kishte pirë?

— Pika që s'të bie edhe ty edhe Doktorit. Unë makinën e kam ngritur në tako, ti vjen e më kërkon urgjent. Po ti, mor kokëbuall, s'e ke parë? Me se ta shpie unë, me krahë?

Vetëm tani iu kujtua Gaqos autoambulanca që dergjej prej disa ditësh, prapa spitalit. Dhe e përfytyroi ashtu siç qe: me një mushama të vjetër përsipër e me dy trungje nën disqet e rrotavet të para.

— Nuk e di unë — pëshpëriti me fuqi të prera e i zënë ngushtë. Unë s'erdha nga koka ime. . . Doktor i më porositi. Ti, po deshe, hajde, po deshe mos hajde.

— Nuk vij — tha Xhemili i vendosur e pothuajse me të bërtitur. — Ja, s'vij!

— S'vjen? Kurrë mos ardhç! Ç'kokë që ke, or t'u mbylltë! Të jem unë në vend të tyre, s'të mbaj njëzet e katër orë në punë. . . Do t'i them doktorit që s'do të vish.

— Thuaji! — ja preu shkurt Xhemili.

Gaqua nuk dinte çfarë t'i thoshte më tepër, po inati i zjente përbrënda e sikur s'i vinte mirë të largohej. Më në fund shau nëpër dhëmbë dhe iku duke folur me veten e vet.

Te dera sa nuk u përpoq me një grua të bukur, e cila atë çast po hynte në klub.

— Mbajti frenat, Gaqo! — i thërriti Xhemili me rromuz e duke qeshur.

Gaqua doli përjashta; ja hipi asaj biçikletës me rrota të bytynta dhe u largua me të shpejtë. Xhemili as që e vu-ri re. Ai kish tjetër punë tashti: po shoqëronte e po e përcillte me vështrimin e tij ziliqar gruan e bukur që hyri në klub. Nga kjo anë ai s'kishte ndonjë ndryshim nga shofe-rët e tjerë.

— Ama grua që t'i rëmbesh kokën është! — tundi ko-kën e psherëtiti si ashik i përvëlur-Shihe, mor aman, ç'këmbë që ka! Eh, botë, botë! Një grua të bukur, një shtë-pi, një kupë raki dhe thuaji botës si ma ke qejfin pas-taj.

Gjithë muhabeti u vërtit rreth grave që s'qëndrojnë të bukura kurdoherë e që mplaken shpejt dhe rreth hallevet që e zënë njeriun sa vjen ndër mënt e tia e gjersa mbyll sytë.

Doktori i Kumeshit po ecte rrugës, i krrusur, ballëvrenjtur e i menduar. Duart i kishte futur në xhepet e futës së bardhë, megjithse nuk bënte ftohtë, vështrimin e mbante përdhe e dukej se diçka e madhe e mundonte. Edhe atyre që e përshëndetnin me respekt sot nuk po u përgjigjej, e bile as që i vinte re fare.

Doktori ishte plak. Sot s'e kishte as kapellën, dhe lëkura e kokës tullace i shkëlqente në diell. I kishin mbetur vetëm pakë flokë të thinjur mbi veshët e prapa, në zverk, e kjo dukej si një kurorë e përhime. Po kjo s'ish as kurorë lavdie, as kurorë suksesesh. Ish kurora e pleqërisë së parakohëshme. Ai kishte njëzet e dy vjet që punonte mjek krahinash dhe tani lavdia i dukej punë boshe e ëndër rinie.

Dikur kish ëndëruar edhe për lavdi edhe për pasuri, mirëpo me kohërat që erdhën hoqi dorë nga këto ëndra dhe tani nga gjithë pasionet e herëshme i kish mbetur vetëm një: të luante tavëll në klubin e gjuetarëve.

Xhemili, me ta parë doktorin, e ndjeu instiktivisht se s'kish bërë mirë që nuk pat përfillur urdhërin e tij, dhe i erdhi keq. Pse s'e kish dëgjuar? Kot! Ashtu iu shkrep në ato caste e ashtu bëri. Mirëpo tashti i vinte turp nga vetja e vet dhe, tek shikonte doktorin, mendonte i penduar:

— «Ja, pra, në vënd të vija unë tek ai, u ngrit e erdhi doktori tek unë. Shihe, mezi po ecën, i shkreti».

Dhe priti i qetë e i bindur shfryrjet e të sharat që do t'i thoshte doktori. E ndjente veten të zënë në faj dhe as që kish ndër mënd t'i kundërshtonte a të mbrohej. «Le të thotë, e ka me hakë», mendoi.

Doktori iu afrua e si tha asnjë fjalë. Atij tani as që po i binte ndër mënd të pyeste pse nuk ish zbatuar urdhëri i tij. Dukej sikur e kish mbërthyer diçka tjetër më e madhe, më e rëndësishme, dhe ajo që kish ngjarë përpara i dukej si një vogëlsirë e rastit që s'meritonte as ta përmëndje.

Xhemili u ngrit, shtyri karrikën prapa për të hapur rrugën dhe vuri kapellën në kokë.

— E di përse më do, o doktor, hiç mos ma thuaj! — i tha duke tundur dorën. Po ç'të të bëj unë? Ti e ke parë vetë se në ç'katandi është autoambulanca.

— E di, e di, po di edhe një gjë tjetër: ajo duhet shpënë pa tjetër në G... Po s'u dërgua për dy tri orë, mori fund meseleja. — Doktor i fërkoj duart me njera tjetrën për të treguar se çdo gjë, pas këtyre orëve, qe e kotë.

Xhemili ngriti supet.

— Ç'të të bëjë vëllai?

Doktori, sikur të mos e kish dëgjuar fare, vazhdoi:

— Merren më qafë dy shpirtra...

— Pse shtatzënë qënka?

Shoferi hapi sytë, i tronditur, dhe vetëm tani iu kujtua ai vigu që suallën ata fshatarët dhe ai cepi i velenxës së kuqe që tundej si një flamur.

— Mos është ajo që suallën ata fshatarët ndonjë orë përpara?

Doktori pohoi me kokë. Pastaj, si të fliste me vehten e vet, vazhdoi duke shikuar drejt në bebëzat e Xhemilit:

— Gjëndje serioze. Paraqitje me dorë, e kupton? Nuk është lindje normale, ka dalë vetëm një dorë e fëmijës. Tani, operacioni e shpëton...

Doktori qëndroi në vënd. Ata syt e tij, të mplakur e të mjegulluar, u mbërthyen në fytyrën e shëndetëshme të Xhemilit, dhe u duk sikur prisnin prej andej mëshirë e shpresë.

— Ç't'i bëj unë? S'jam kirurg e as vegla kam, — foli sërish. Doktor i ndihej shumë i turbulluar dhe heshti duke picërruar sytë. — Dhe tani, o Xhemil, shpëtimin e asaj gruas e ke më shumë në dorë ti, se sa unë...

Xhemili mbajti frymën dhe u drodh. E shikoi me respekt fytyrën rrumbullake dhe babaxhane të këtij njeriu të shkencës, dhe e ndjeu të afërm si prind e i vinte t'i hidhte duart në qafë, ta shtërngonte fort e t'i thoshte: «Ah doktor, ta dish sa zëmër të mirë që ke ti!» N'ato çaste ai kish arritur në një gjëndje e në një tension shpirtëror t'atillë, kur njeriu është gati të bëjë çdo gjë, çdo sakrificë, pa u penduar kurrë.

— Thuam, doktor, çfar të bëj! Thuam ti dhe unë do ta bëj... i tha i emocionuar!

— Ja, ta shpiesh në G... këtë dua unë.

Xhemili psherëtimi e buzëqeshi me hidhërim.

— Aman, doktor, mos më vraj me fjalë. E me se ta shpije?... Pa më thuaj! Gjemë një makinë e po si' bëra të 50 kilometrat në gjysmë ore, mos më thënçin Xhemil.

«Ka një farë njerëzish që me të keq s'u dilet. Këtyre, siç thonë, «u habet koka me të mirë». Ata me kërcënime e me të shara nuk duan t'ja dinë e nuk u bën asnjë përshtypje, mirëpo po të dish t'u thuash një fjalë të mirë e të butë që t'i prekë atje ku u dhëmb, atëhere janë gati të bëjnë çdo gjë me zotësi të madhe e me energji të pashtetur. Një nga këta ishte edhe Xhemil Shkëmbi. Sa i ishte bërë qejfi nga ato fjalët e thjeshta e të sinqerta të doktorit: «Tani, o Xhemil shpëtimin e asaj gruas e ke më shumë në dorë ti, se sa unë...»

Me këto fjalë ai e kish shkelur në kallo dhe e kish bërë të mendohej.

— Ah, mor Xhemil, kur të kisha makinë pse të të kërkjoja ty?

— E po unë më krahë ta shpije?...

— Rri, rri, më mirë mos folë. Kur s'na bën dot gjë, pse flet?

— Sa herë ja kam thënë shefit — filloi të nxehej Xhemili — «Shiko, mos na lër në Diell, përpiqu për dy koper-tona»; po ai i merr punët lollollo e as që çan kokë. Hajde ta gjejmë tashti e ta bëjmë maskara.

Fytyra e doktorit u vrënjt dhe, me një ton që s'pranonte diskutim, ja preu:

— Lëre, s'është koha për ato punë tashti..

Po ecnin në një rrugë të ngushtë të shtruar me kall-drëm. Më të dy anët e rrugës kishin mbjellë para disa vjetësh eukalipte, të cilët tani ishin mbushur plot fletë dhe rruga kundërmonte një erë të mirë si prej myshku. Çdo gjë për rreth qe e lehtë, e parfumuar, e freskët dhe nanuritëse. Kumeshi kredhej në plogështinë e tij; vetëm Xhemilit s'i delte nga mendja se duhej të bënte diçka, po se çfarë, as vetë nuk e kishte të qartë.

— E, mor doktor, ç'më zure ngushtë, e, mor doktor... Këto fjalë më shumë ja thoshte vetes, se sa mjekut; pastaj, si të ishte kujtuar për diçka të rëndësishme, e ndaloi doktorin dhe, me një farë shprese, e pyeti:

— A telefonove në spitalin e G... mos na dërgojnë ndonjë makinë prej andej? Hajde vemi në postë!

Duke thënë kështu, i papërmbajtur, i futi krahun doktorit, si të donte që atë copë rrugë ta bënin duke vrapuar. Doktorin s'luajti nga vëndi.

— E bëra këtë punë përpara se të ma kujtonje ti. Andej s'del gjë, flije mëndjen. Një makinë që kanë të saktë e paskan dërguar gjetkë dhe as ata vetë s'e dinë kur kthehet. Le që s'pret puna... — shtoi duke tundur kokën.

— E po si t'ja bëjmë atëhere? Vemi njëherë nga Komiteti i Partisë.

— Ç'farë të bëjmë në Komitet të Partisë?

— T'i kërkojmë makinën Sekretarit.

— Shko ti vetë. Unë pse të vij? Kot?

— Jo, hajde dhe ti, se ndryshe është kur i vemë bashkë. Pastaj kë do të dëgjojë Sekretari, doktorin apo mua që jam shofer? Ti je autoritet, kurse unë... kush pyet për mua?

\* \* \*

Duke shkuar për në Komitet të Partisë, doktorin i doli përpara syvet ajo fytyra e asaj gruas së re, e menduar dhe e prerë nga dhëmbjet. Në atë fytyrë sikur ishin tiposur të gjitha ato që kish vuajtur ajo fatzezë. Sytë të mëdhenj e të lotuar, me një shirit të zi anës dhe ai vështrim i pafuqishëm e i këputur të lëndonin zëmrën, balli i bardhë dheborë e i djersitur, faqet të futura dhe buzët (oh ato buzë) të trasha, të enjtura, të thara e të plasaritura si një tokë pa ujë, e të bëra thela-thela nga të kafshuarit me dhëmbë kur ajo përpiquej e shtërzonte më kot.

Si e kishin sjellë këtë grua? Sa orë kishin bërë rrugës? Doktorin s'e dinte e ndofta as që kish për ta mësuar kurrë. Veç tashti i vinte rëndë nga vetja e tij që i kish folur ashpër njerit prej atyre fshatarëve, të shoqit të saj. Puna kish ngjarë kështu:

Y. G. G. G. G.



Doktori po matej të dilte nga spitali, kur e lajmëruan se kishin prurë një të sëmurë. Veshi përsëri futën, nxori feneudoskopin nga xhepi dhe dha urdhër ta futnin të sëmurën në dhomë. Si e vizitoi me kujdes, doli tek dera shumë i vrenjtur dhe i shqetësuar.

Të katër fshatarët që e kishin sjellë më krahë nga një fshat i largët ishin shtruar te shkallët e spitalit e po shullëshin në diell. Bisedonin për gjëra të zakonshme dhe pinin duhan, si njerëz që e kanë kryer detyrën e tyre, e tani, të qetë, presin të dëgjojnë një fjalë të mirë e të kthehen përsëri në fshat. Me të parë doktorin në krye të shkallëve, u ngritën në këmbë. Njeri prej tyre, ai më i riu, e fshehu cigaren prapa, pastaj e shkeli me këmbë. Fytyra e vrenjtur e doktorit nuk iu pëlqeu atyre.

— Kush është i shoqi? — pyeti doktori, duke zgjatur mjekrën përpara.

— Unë...

I doli përpara një burrë i gjatë, me një fytyrë të qetë e të heshtur, me një palë vetulla të dendura, të zeza e të ngritura lart. Këto vetulla e tregonin Mihal Kostën sikur habitej vazhdimisht me të gjitha ato që shikonte a që dëgjonte. Doktori vuri re se në veshin e djathtë i tundej një vëth i hollë prej ergjëdi.

— Ti je? Mirë; hajde pakë këtu brënda.

E futi në një sallon të ngushtë, të shtruar me pllaka mermeri në ngjyrë të bardhë e të kuqe dhe pastaj e pyeti:

— A nuk më thua, sa kohë ka kështu?

— Ja, që dje, aty më të perënduar të diellit, a një çikë më përpara...

Me të dëgjuar këtë përgjigje, doktori luajti dorën me një gjest të dëshpëruar, e me këtë deshi të thoshte atë që zakonisht thonë njerëzit e zanatit të tij në këto raste «Pha! Ç'njerëz kokëtrashë!»

— E pse s'e suallët më përpara? — i bërtiti me inat, dhe ai balli i gjërë iu përskuq tejtejet.

— Nuk e suallëm... Pritëm se mos lirohej...

Rrinin njeri kundruall tjetrit dhe vështroheshin si dy armiq. Mihal Kosta me kokë të ulur, me zëmbrën helm e pi-

kë, i hidhëruar e i zëmëruar me fatin e tij dhe në anën tjetër dotori i egër, i rreptë dhe i inatosur.

— Jemi larg, o doktor, — foli Mihalit, si për t'u çfajësuar, — pesë sahat rrugë. Jemi nisur me dy hosten diell...

Doktori e shikoi këtë fshatar të pafat, që vërtiste në duart e tij të mëdha një kapellë të vjetër dhe sepse i ardhni keq. Ah sa mirë i dinte doktori këto raste. Ai fshatari, tani me siguri priste t'i thoshte doktori një fjalë të mirë, një «mos u bëj merak se ja, tani do lirohet e do të shpëtojë...» kurse ky... Zëmra iu zbut dhe e kundroi me mirëdashje. Iu afrua e i vuri të dy duart mbi supet dhe po i shikonte ato vetullat e zeza e të larta që dukej se kundronin çdo gjë me habi.

— Ç'faj ke ti, xhanëm... Pëh! — psherëtimi doktori, duke i rumbullakosur buzët, sikur frynte tym duhani.

Mihalit iu ngroh zëmra nga këto fjalë dhe e pyeti me një ton ku ndihej gjithë shqetësimi e dashuria që kishte ai për të shoqen.

— Aman, doktor, më thuaj! a do shpëtojë?

Priste me ankth përgjigjen, dhe në mënyrë instinktive e kuptonte se këto ishin minutat më të rëndësishme në jetën e tij. Janë ato minuta që e mplakin njeriun dhe e shkatërrojnë sa për dhjetë vjet, e për të cilat s'kemi se ç'themi më tepër, veç shyqyr që janë kaqë të rralla në jetën e njeriut, se s'u bëhet ballë, sado i duruar e gjakftohtë të jesh.

Aty për aty, Mihalit iu duk sikur salloni luante, anohet, epohej dhe doktori i dukej i madh sa një gjigand, dhe ai balli i tij i dukej i gjërë si një fushë e madhe, ku mund të lëronte. Ç'kuptim kishin këto? Ku ishte? Ku e kishin sjellë dhe pse?

Vetëm zëri i doktorit e përmendi:

— Si të të them dhe unë tashti...? E di si është puna? Duhet ta dërgojmë për operacion në G... Dërgova një infermier të thërresë shoferin tonë dhe, sa të vijë ai, do ta nisim...

Mihalit ndjeu një valë të nxehtë që i përshkoi gjithë trupin, duart iu lëshuan të kapitura pa forcë e pa jetë, dhe u mbështet me sup pas murit që të mos binte. Nga ajo që

kishte frikë. nga ajo nuk shpëtoi dot. Pse i ngjiste gjithëmonë kështu? Kur i ruhej a kur i trembej ndonjë gjëje, ajo do t'i delte me domosdo. Ja, edhe rrugës këtë kish menduar «Zot, o Zot, po sikur të mos e mbajnë aty e të thonë duhet dërguar në G...? Si i bëhet hallit atëhere?»

Tundi kokën pa shpresë dhe doktori pa se si i turbulluan e iu mjegulluan sytë, si mëngjez vjeshte kur bie shi.

— Po pse mërzitesh kështu? Mos u bëj fëmi; ja, do ta nisim që tashti, me autoambulancën tonë...

E në atë çast iu kujtua se makina e tyre ishte e prishur dhe qëndronte prapa spitalit, si një gjë e lënë, e harruar dhe pa vlerë.

Shprehja e fytyrës së doktorit ndryshoi menjëherë. Vendin e shpresës tani e zuri brenga. Kafshoi buzën e poshtme dhe i hoqi duart nga supet e Mihos ngadalë, sikur të ishte duke çpështjellë bandën e ndonjë plage. Ata sytë e mëdhenj e të mplakur iu rrudhën e iu trishtuan.

Atë çast në sallën kaloi një infermiere me një tufë lulesh në dorë e me një poç uji.

— Kristina — iu drejtua doktori infermieres — asaj gruas që erdhi tashti do t'i bëni kamfor, penicilinë dhe glykozë. Që tashti. Unë do të vete gjer në një vend dhe do të kthehem shpejt.

Doktori futi duart në xhepat e futës dhe, me hapa të ngadalëshme, u drejtua për nga dera.

Mihua mbeti në mes të sallonit. Shikonte pllakat e dyshemesë me mermer të kuq dhe as vetë nuk e dinte përse po mendohej.

Doktori, sikur të ishte kujtuar për diçka, qëndroi te dera dhe i foli Mihalit:

— Po ti ç'do të bësh aty?... Hajde...

Mihua u mundua të lëvizte nga vendi, po nuk i bënin këmbët të delte. Zgjati duart përpara dhe iu lut:

— Mirë, doktor, mirë, por... sikur ta shikoja dhe një herë...

Doktori tërhoqi derën me ngadalë dhe doli.

Komiteti i Partisë nuk që larg.

Me të hyrë në oborr, Xhemili qëndroi, shikoi njëherë nga garazhi e pastaj foli nëpër dhëmbë:

— Kot që erdhëm, doktor, makinën s'e paskan këtu...

Me qënë se ishte e shtunë mbas dite dhe orari i zyrave kishte mbaruar me kohë, në Komitet të Partisë gjeten vetëm një reshter policije që kryente shërbimin e rojes.

— E mo Petro, ç'bën, si vete? — iu drejtua Xhemili.

Petrua atë çast mbylli librin që po lexonte dhe pakë i turbulluar u ngrit në këmbë. Rregulloi rripin e mesit dhe kapellën dhe i ftoi miqtë të uleshin.

— Jo, faleminderit se nxitojmë — iu përgjegj doktori.

— Dëshët gjë?

— Dëshëm të takonim ndonjë nga të Komitetit të Partisë.

Petrua ngriti supet.

— S'ka asnjë njeri brënda. Tani ka mbaruar orari.

Doktori filloi të fërkonte mjekrën i menduar.

— Po Sekretari ku është? — pyeti Xhemili.

— Sekretari s'është fare këtu. Ai ka shkuar që dje me shërbim në Tiranë...

— A kthehet sot, thua?

— S'e besoj. Edhe në u ktheftë do kthehet natën, ose nesër.

— S'na pret puna — tha Doktori si duke folur me veten e tij.

— Pse? — pyeti Petrua me interesim — Ke ndonjë hall ti shoku Doktor, a?

— Kam një hall — tha pa qejf Doktor.

— Ç'hall ke të të ndihmoj unë — i tha reshteri.

— S'më ndihmon dot...

— Po ku dihet? Nga ai që s'e pret, nga ai të del ndonjëherë.

— Ja, dua një makinë për të vajtur gjer në G...

— Makinë s'kam, o Doktor, pa po të kisha, për ideal në ta mbaja.

Doktori erdhi këtu me shpresë se do ta gjente Ste-

fan Xhikun, Sekretarin e Partisë. Dhe, po ta gjente, ishte i sigurtë se s'kish për t'i shkuar mundimi kot. Ai do ta dëgjonte me kujdes, ashtu sikurse e kish zakon, e më së fundi do t'i thoshte: — «Mirë, Doktor, merre makinën, ja tek e ke.»

Dhe, atypëraty, Doktor i harroi të gjitha mirësitë e lehtësirat që i kish bërë Sekretari i Partisë së Rrethit. Sekretari ish kujdesur që spitali të merte ushqimet më të zgjedhura e më të mira dhe njëherë për këtë çështje, i pat hequr vërejtjen në sy të Doktorit, Kryetarit të Komitetit Egzekutiv, i cili mishin e mirë e ruante për restorantin. As fondet nuk ja kishin kursyer kurrë spitalit, mirëpo këto tani doktorit iu dukën si gjëra të vogla. Ja, kur erdhi puna për të shpënë një të sëmurë urgjent në G... Sekretari s'ndodhej aty që t'i ndihmonte.

Ai erdhi këtu me shpresa të plota se do ta gjente Sekretarin e partisë, do të bisedonin së bashku e do ta zgjidhnin këtë hall, mirëpo ja, fati deshi që ai të mos ndodhej aty atë ditë dhe kjo e çorientoi doktorin.

— Po tani nga t'ja mbajmë? — pyeti i hutuar.

— Shkoni një herë nga Dega e Brëndëshme — i këshilloi reshteri.

— Ç'të bëjmë në Degë?

— Shikoni për makinë. Po ta kenë ata, nuk ua mbajnë.

— More, s'thotë keq Petrua... — tha Xhemili.

E përshëndetën dhe ikën.

Duke shkuar për në Degë, Xhemil Shkëmbi s'po e ndjente veten të qetë e dufin që kishte përbrënda donte ta shfrente.

— E sa mund të rrojë një autoambulancë? Tre, katër, ja ta zëmë pesë vjet, më shumë s'vete dot. Kurse e jona ka shtatë vjet. Kaqë herë i kam thënë Spiros. «More Spiro, shiko mos i xhvatësh ndonjë makinë të re Ministrisë, se kjo që kemi e hëngri çairin dhe është si ato plakat me një këmbë në varr...» Mirëpo ku fjalosesh dot me 'të? «I di unë këto punë, thotë, s'kam nevojë të më mësojnë bota». Edhe për kopertona kam dy javë që po i them...

Doktori e dëgjonte pa qejf dhe ky bisedim tani i dukej fare i tepërt. Ai e dinte se për të siguruar një makinë të re, nuk ishte aqë kollaj sa ç' pandehte Xhemili.

As në Degë nuk gjetën makinë. Atje u doli përpara një toger i shkurtër, të cilin Doktori nuk e njihte. Ai i priti me shumë edukatë dhe i dëgjoi me kujdes.

— Më vjen shumë keq që nuk mundem t'ju ndihmoj në këtë situatë. Makinën e kemi në garazh, në G... E presim të na vijë nga çasti në çast. Me të ardhur bisedoj unë me Shefin dhe ua japim me gjithë qejf.

— E po s'kemi se ç'bëjmë. Atje ku s'ka, s'mer as Perëndia — tha Xhemili duke i dhënë dorën togerit.

Gjetkë s' kishin ku të vinin të kërkonin makinë dhe kështu në zëmrat e tyre, perëndoi çdo shpresë.

\* \* \*

Muarën rrugën e spitalit. Doktori ishte i mërzhitur e i dëshpëruar, kurse shoferi që i inatosur dhe zjente përbrenda. Duke shkuar, bënte gjeste me duar, sikur ishte duke u grindur me njeri.

— Ç'ke? — e pyeti doktori.

— Flaka t'i bjerë këtij Kumeshit, kur s'gjetëm dot dy kopertona...

Të shtyrë nga një ndjenjë që as ata vetë s'e kuptuan u drejtuan prapa spitalit, ku ndodhej autoambulanca. U duk siukur vajtën nga vajtën e përsëri tek ajo u këthyen. Kurrë nuk ja kishin çmuar kaqë shumë vleftën makinës së tyre se sa në këtë rast. Dhe sikur të ishin marrë vesh me njeri tjetrin, i erdhën rrotull makinës, ashtu siç i vjen rrotull fshatari kalit, kur i ngordh në rrugë, duke e shikuar edhe me keqardhje edhe me zëmërim.

Xhemili u mat t'i binte me shkelm, sikur makina të ishte gjë e gjallë e të përtonte të ngrihej, pastaj ndërroi mendje; e pështyu sa mundi dhe filloi të shante:

— Pty...! Ç'të të bëj tashti?

— Domethënë mbaroi kjo punë e s'ka ç'i bëhet...? tha doktori ngadalë. Xhemilit iu duk sikur këto fjalë i tha për makinën, ndaj nxitoi t'i përgjigjej.

— Ç'do t'i bëhet? Pa rrota nuk shkohet në G...  
— Eh! — psherëtiti doktori, duke vënë dorën në ballë  
— s'më ka ndodhur ndonjëherë kështu...  
Dikush e thërriti:  
— Doktor, të kërkojnë.  
— Kush?  
— Të presin në shtëpi për drekë.  
— Drekë? Mirë, mirë; thuaju që do të vijë... Jo, jo,  
thuaju që hëngra në spital...

Xhemili u hoq mënjanë dhe ndezi një cigare. Vjedhu-  
razi kishin ardhur aty pranë edhe të katër fshatarët, që  
s'dinin ç'të bënin.

Doktori iu afrua Xhemilit, e zuri për krahu dhe ja  
shtërngoi fort.

— A e di që duhet shpënë në G... — bërtiti si pa që-  
në vete. — Ç'do t'i bësh. Xhemil? Folë!

Xhemili e përmbajti vehten si asnjëherë tjetër e iu  
përgjegj me një zë të butë, ku ndihej edhe një farë qorti-  
mi:

— Ç'faj të kam, o doktor? Mos kam makinë e s'dua ta  
shpie...

Doktorit i erdhi turp për sjelljen e tij n'ato sekonda,  
kur s'e zotëroi dot veten, dhe e hoqi dorën menjëherë.

Një nga ata fshatarët, një burrë korrozi, i veshur në  
një palë rroba shajaku, u shkëput nga shokët dhe iu afrua  
doktorit.

— S'kemi ç'bëjmë, o doktor, s'ka maqinë, s'ka; e Perë-  
ndisë le të bëhet... S'ka gjë. Na jep ne një vig të mi-  
rë, dhe e shpiem në krahë.

Doktori e kundroi me çudi dhe në fillim s'po i kupton-  
te ato fjalë që i thosh ai; pastaj, kur u mendua, hapi sytë i  
habitur dhe tundi kokën në shenjë mohimi:

— Është larg... është larg... 50 kilometra rrugë — pësh-  
përiti.

— S'ka gjë, doktor, do Perëndia gjejmë rrugës ndonjë  
makinë dhe...

Doktorit iu tret gjithë zemërimi që e kish pushtuar e  
tani ndjente një dashuri të madhe e të fortë për këta fsha-  
tarët me zemër kaqë të pastër, të sinqertë e të dhembshur.

Dashuria e tyre e lëndoi; ajo qe e thjeshtë dhe e pastër si dashuri fëmije dhe zgjoi në shpirtin e tij ndjenjën se dashuria e njerëzve për njeri tjetrin është më e madhe se sa lavdia e më e çmueshme se ajo.

— Është larg... Është larg — përsëriti doktori me vëhten e vet dhe ngriti sytë në një nga dritaret e katit të dytë S'andejmi vinin rënkimet e shtatzënës.

\* \* \*

Xhemili ishte hequr mënjanë, qe ulur mbi një gur, kish mbështetur kurrizin tek muri i spitalit dhe pinte duhan me usëll të madh.

Iku doktori, e pas tij ikën edhe ata fshatarët. Mbeti vetëm Xhemili e, afër tij, autoambulanca e prishur. Të dy qenë të heshtur, të mjeruar dhe të lënë mënjanë. Kush kish nevojë për ta?

Ah po! ajo gruaja po rënkon akoma. Vuan. Qan. Lebetitet. Kushedi, së shkretës, i vjen keq të ndahet kaqë shpejt nga bota. Të gjitha këto i dëgjon Xhemili. Sa mirë do ish të mos i dëgjonte, po a ka vend në botë ku të fshihej e të mos i dëgjonte?

U ngrit nga vëndi. I vajti mëndja të delte në xhade e atje të priste mos kalonte rastësisht ndonjë makinë, atëhere me siguri do ta rregullonin punën. Sa i pëlqeu kjo mëndje në fillim, aqë qesharake iu duk pastaj.

Kumeshi është një skaj i largët. Rrugët kryesore të automobilin e lenë mënjanë si bërryl, dhe lëvizja e automjeteve është e pakët, shumë e pakët. Njëherë në ditë vjen autobuzi nga qyteti G... që sjell postën dhe pasagjerët, dhe pastaj hiç. Veç në behar ndryshon puna. Në stinën e verës — e kjo nuk zgjat më shumë se dy tre muaj — kamionat radhijnë pa pushim. Vijnë e ngarkojnë lëndë druri, në një sharrë që gjindet nja 15 kilometra larg Kumeshit — e vetnija ndërmarrje e këtij rrethi. Para disa kohëve, banorët e Kumeshit e ëndërruan qytetin e tyre plot gjallëri me makina që vej e vinin, me zhurmë e punë shumë, sepse në një fshat aty afër ish gjetur qymyrguri e flitej se do të hapej një minierë e madhe, mirëpo



ëndërat e tyre shkuan kot, se vëndburimi nuk u vu në çfrytëzim nga që rezervat qenë shumë të pakta. Dhe kështu Kumeshi mbeti përsëri Kumesh.

Të gjitha këto i shkuan ndërmënd Xhemilit pa dashur. Pastaj fërkoj ballin me dorë, si për të larguar ndonjë mendim që s'e linte të qetë dhe u ngrit më këmbë.

Nuk i rrihej në një vend. Hapi derën e prasme të makinës, i shikoi edhe njëherë kopertonat që i kish hedhur atje pa kujdes, e që u delnin lllapat si gjuhë, e foli me zë të lartë.

— Nuk i mbajnë, jo, nuk i mbajnë kamerdaret, këta kopertona! Shiko si janë bërë: shoshë fare. E, ore Spiro, mos më rënc në dorë!

Prapa spitalit, atë çast, u duk Gaqua, hipur mbi atë biçikletën e famëshme. Xhemili e pa me zili e mendoj: «Ky, të paktën, s'pëson avari nga gomat. Sa mirë! Po sikur t'i kishte dhe makina gomat kështu?»

E me të thënë këto, si vetëtimë i kaloi ndër mënd një ide, të cilën ai e rrëmbeu menjëherë.

— Po sikur... po sikur dhe unë t'i mbush..? Çfarë të mbush? Kopertonat? Do mbajnë thua? Pse të mos mbajnë?..

E kapi këtë mendim që i shkrepj në mëndje në ato minuta të vështira, dhe, si i marrë, u sul në spital. I dha një të shtyrë derës e, si për inat, ajo s'u hap. Atëherë i ra me bryl xhamit, e bëri copë-copë, futi dorën përbrënda dhe e hapi. Pas pak doli s'andejmi me një dyshek nën sqetull. Si e përplasi në tokë, e shqepi me nxitim dhe nxori një tok të madh me kashtë. Pastaj mori kopertonat dhe filloi t'i mbushte me kashtë e me lecka. Nuk po vinte re asgjë. I bëri duart e gishtërinjtë gjak dhe as që i ndjeu fare. Kur s'arrinte ta kapte telin me duar, e zinte me dhëmbë dhe e shtërngonte me një pasion të tillë, sa të vinte mëndja se ishte duke shqyer armikun e tij më të tmershëm.

Sa zgjati kjo punë? As ai s'e mori vesh.

Si e ngriti makinën në kriko dhe vendosi një nga rrotat e përparme, u largua pakë, ngriti supet dhe e shi-

koi punën që kishte bërë me dyshim. Vallë a do mbante?  
A shkohej gjer në G... me të tilla rrota?..

\* \* \*

Më në fund si e montoj edhe rrotën tjetër, zëmërdredhur, e provoi. Gjithë shprehja e fytyrës tregonte ankthin që e mundonte e gjithë mendimet i kishte të përmbledhura vetëm në një pikë. Makina u drodh, motori u ndez, parafangua filloi të luante ritmikisht e Xhemili shkeli pedalën e hoqi frenën. Makina u nis, ajo ecte. Tronditej me shumë se zakonisht, sikur ishte duke shkuar në një rrugë me gurë, po, për të ecur, ecte. N'ato çaste, Xhemilit i rrahu zëmra gjithë gëzim (si atëhere kur mori timonin për herë të parë) dhe me një frymë i erdhi rrotull spitalit.

Doktori, me të dëgjuar zhurmë makine, zgjati kokën nga dritarja dhe u çudit, kur pa autoambulancën e tyre që zvarritej ngadalë. (Pikërisht së sipërmi ajo dukej si një kafshë që zvarritet).

Makina erdhi e qëndroi te dera e spitalit.

— Ej Xhem, si është puna? — pyeti doktori.

Ai nuk u përgjegj, veç luajti dorën në erë, siç e kanë zakon shoferët, para se të nxjerrin ndonjë të sharë nga goja e pastaj doli nga kabina.

Doktori pyeti përsëri:

— Jona është?

— Jona, po e kujt?

\* \* \*

Në pesë minuta, çdo gjë qe gati. Në ato çaste, sikur ta kishin porositur, erdhi «shënjtori Leks». Pyeti me habi të sinqertë:

— Xhemil-o, ku i gjete kopertonat?

— Ja, i rregullova kështu me copra e me tela... — iu përgjegj Xhemili serioz, pa vënë re se kush e pyeste.

— Do mbajnë thua? — pyeti përsëri Leksi.

— Do mbajnë që ç'ke me të...

— Po ti kushëdi kur sosesh në G... Nesër, besoj. Me këto rrota...

Atë çast Xhemili vuri re me kë po bisedonte dhe iu shkrep të tallej.

— Pse, vetëm me rrota do ta lë? Unë do t'i vë krahë makinës...

— Krahë, the? — hapi sytë i habitur Leksi.

— Krahë po, si aeroplan. Dhe do fluturojë makina, kur ta shikosh ti...

— Ikë, ore... E ku i ke krahët?

— Ja, tani do të na i sjellin nga kooperativa e zdrukthëtarëvet. Erdhi Ndrekua e mori masën. Pse, mos ka ndonjë marifet të madh, a?

— More! — u çudit Leksi — po si të ra ndër mënd xhanëm?

— Ja që më ra...

— A më merr dhe mua, se s'kam hipur kurrë në aeroplan...

— Gomar je, o Leksi, mos të të vijë rëndë. Po edhe këtë e besove, or t'u mbylltë? — vuri buzën në gas Xhemili.

Leksi deshi të përgjigjej, po s'pati kohë se, në atë çast, nga dera e spitalit nxuarën shtatzënë mbi një vig. Kur po e futnin në makinë, iu avit Mihali dhe e pyeti duke i afruar fytyrën si të dëshëronte ta puthte:

— E, moj Rina, si dukesh tani?

Ajo tundi kokën, shumë e dëshpëruar; ato buzët e enjtura iu drodhën dhe sytë iu mbushën me lot.

— Aman, Miho, mos më lër vetëm... Kam frikë.

— Jo, jo, mos ki merak...

\* \* \*

Xhemili ndjeu se dikush ja shtërngoi krahun si me darë. Ktheu kokën dhe pa fytyrën e vrënjtur të doktorit dhe atë vështrimin e tij të rreptë që të përshkonte tejetej.

— Si thua, a do të na shpjerë?

— Do na shpjerë, me siguri! —

Xhemili foli kaqë i vendosur sa u çudit dhe vetë. Ai ja kishte frikën së përpjetës së Bredhit, po këtë nuk ja

tha asnjëriut, këtë ai s'donte t'ja thoshte as vehtes së vet.

Makina u nis. Xhemili e Mihua hipën përpara, kurse doktori s'deshi të ndahej nga e sëmura dhe hipi prapa.

Shkuan mespërmes qytetit. Kur kaluan përpara furrës, doli Nasho Qyqja dhe, siç e kish zakon, i përshëndeti duke tundur mbi kokën e tij, atë dorën si lopatë.

Si bënë nja dy kilometra, një llapë e kopertonit nga ana e djathtë u lirua, e sa herë binte në tokë, bënte shllap, shllap, shllap... dhe, duke përzënë pluhurin, linte nga një shënjë, sikur e kishin vënë për të matur rrugën. Dhe u zgjat e u zgjat kjo shënjë nga një qytet në tjetrin si një shkallë fitoreje në rrugën e dashurisë së madhe njerëzore.

Makina vraponte në rrugë dhe, prapa saj, ngrihej një pluhur i hollë në ngjyrë të tokës, i cili binte pastaj ngadalë, mbi bimët e grurit që sapo kishin filluar të ngallonin, mbi lulëkuqet që dukeshin si ca pika gjaku të shpërndara nëpër fushë dhe mbi lulet e kaltërta të lirit.

Rrëzës dukeshin aty këtu fshatra, me shtëpija të ndërtuara me gurë e me çatitë prej tjegullash të kuqe, e më përtej ngriheshin malet e lartë, që rrethojnë Kumeshin.

Të gjitha këto tani dukeshin se kundronin me një farë ankthi, autoambulancën e gjelbërt të spitalit, që shkonte mes aravet të mbjella me grurë duke lëshuar pas një tym të hollë.

E njihte Xhemili çdo pëllëmbë të kësaj rruge se e kish rrahur me qindra herë. Ja ura, ku u rrëzua dimrit një makinë, ja edhe tanksi i djegur qysh në kohë të luftës dhe i nxirë nga shirat, më përtej është një gorricë bufkë, pastaj vjen ajo ura e ngushtë prej druri. Xhemili e dinte symbyllur këtë rrugë, prandaj i dukej e shkurtër, kurse sot, sot kjo rrugë s'kish të mbaruar. Pse ishte zgjatur kaqë?

Xhemili kthente kokën e shikonte atë vëthin e ergjëntë të Mihos, oë tundej pa pushim. Ky vëth, vetëm ky, i tregonte se maqina ish në rregull dhe vazhdonte të ecte.

Prapa makinës mbeteshin vazhdë fije kashte që del-

nin nga kopertonat, po këto s'i vinte re as doktori as Xhemili; ato i shikonin vetëm shpendët e qiellit.

Si kapërxyen dhe të përpjetën e Bredhavit e dualën në fushën e Madhe, Xhemili ja shkeli gazin. Shpirtin e tij tani e kish përmbytur gëzimi i kësaj pune që po bënte dhe të gjitha nervat e tij ishin të tendosura, si një hark shigjete i ngrehur.

Ndjente një kënaqësi që s'e kish ndjerë kurrë. Sa të sëmurë kishte shpënë e kishte sjellë ai, po për të gjithë ai kishte mbetur pakë si i huaj e i largët, sepse edhe puna e tij ashtu ishte, të ngiste makinën dhe asgjë tjetër. Për shëndetin e për jetën e të sëmurvevet përgjigjej tjetër kush, kurse sot, kishte bërë edhe ai diçka.

Aty nga ora pesë arritën në Spitalin e Madh, me portat prej hekuri e me parmakë të lyer me bojë të gjelbër.

Makina u fut me të shpejtë në oborrin e spitalit. Shtatzënë e zbritën dhe e futën brënda në sallën e operacionit. Xhemili iu afrua doktorit, e zuri për krahu dhe e pyeti për atë gjë që i kish djegur zëmra gjithë rrugës:

— A do shpëtojë ajo gruaja, Doktor?

Doktori ngriti supet.

— S'e di, po duhet të shpëtojë, duhet... Doktorin u mat t'i thoshte:

«Ti, Xhemil, e shpëtove! Ti sot ke bërë një heroizëm që s'e ka bërë shofer tjetër», — po s'di se përse nuk ja tha, e u mjaftua vetëm duke i shtërnguar dorën. —

Kurse Xhemilit as që i shkente mëndja se ish heroizëm të mbushje kopertonat me kashtë e me lecka e të transportojë një të sëmurë. Dhe kjo kuptohet fare qartë, se Xhemili pasi ndezi një cigare, u ul në sedilje, vuri duart në timon dhe filloi të mendohej, se erdhi që erdhi gjer në qytet, do ishte mirë t'u blinte fëmijvet ndonjë peshqesh, mirëpo ishte në hall se nuk dinte çfarë të zgjidhte.

## LAKMIA

**N**ga jashtë, i përngjiste shumë «njeriut në këllëf» të Çehovit. Vishej trashë dhe kaqë keq i rrinin rrobat në trup, sa menjëherë formoje bindjen se këto roba dikush do t'ja kish falur për lëmoshë. Në kokë mbante një beretë të zezë, të cilën e ngjishte gjer te veshët; xhaketa, e gjerrë e zhubrosur dhe e ndyrë, i vinte e gjatë dhe e tregonte të përçmuar; çipat e saj përpara i vareshin dhe i preknin gjunjët, sepse xhepet i mbushte me turli sendesh, kurse prapa i ngrihej në formë harku. Në këmbë, dimër e verë, mbante një palë çizme llastiku, edhe këto natyrisht jo si pas këmbës; përveç këtyre dimrit do ta shikoje me një ombrellë në dorë, kurse beharit me një farë bastuni; por kuadri nuk do t'ishte i plotë sikur të harronim një pipë gjysmë të djegur, të cilën s'e hiqte kurrë nga goja.

Vinte i shkurtër, i pocaqisur, fytyrën e kishte tërë zhubra si brumë të ardhur, hundën të hollë, të hequr e të verdhë, sytë i kishte të vegjël, dinakë si të shqarshit e me një shkëlqim të gjelbërt. Vetëm këta sy të lëvizshëm e të ndritshëm tregonin se brënda atij trupi kishte një shpirt.

Mirëpo vetëm nga jashtë i ngjiste «njeriut me këllëf», kurse brënda në shpirtin zienin ca forca të tjera e ca pasione të çuditëshme. Nuk u ndruhej njerëzvet, përkundrazi mendohej të rrinte gjithmonë mes tyre, të hapte

muhabet, të mësonte ndonjë gjë, kurse të tjerët mërzi-  
shin nga prania e tij dhe e përçmonin. Me ta parë këtë  
njeri të vogël, të shpëlarë e të pocaqisur, njerëzvet u lin-  
dëte dëshira ta poshtëronin, ta fyenin ose ta ngacmonin.  
E ai e ndjente talljen, përbuzjen, përçmimin dhe, nga që  
i ndjente, vuante ca më shumë.

Shpirti i tij i vogël nuk ëndëronte dot gjëra të më-  
dha e të bukura, vetëm lakmonte. Lakmia që rritur në  
shpirtin e tij si kanceri, duke i atrofizuar gjithë vetijat e  
tjera. Lakmonte rroba të bukura, një shtëpi të madhe,  
lakmonte para, sidomos para. I dukej se paraja që kyçi i  
gjithë jetës, e se po ta kish atë, do të lartësohej menjë-  
herë, e s'do të që më Çule Peci, me të cilin tallej gjithë  
qyteti i vogël.

Zilia dhe cmiri ishin rritur tok me të. Për këtë kish  
faj edhe e ëma. Xhulja (ky ish emëri i vërtetë) kish dy  
vëllezër të tjerë, një më të madh e një më të vogël. I ma-  
dhi që i dobët dhe i handakosur dhe prandaj e ëma  
mundohej t'ia bënte qejfin më shumë. Ajo e pekulepste  
Topullanë duke i dhënë gjellërat më të mira, kulaçin më  
të madh, majën e gjërit. Çules nuk i vinte mirë, ckinjej  
e me lakmi i thoshte s'ëmës:

— Dua dhe unë nga ajo që i dhe Topullajt.

E ëma, natyrisht s'kish çfarë t'i jepte, atëhere ky,  
përgjonte rastin e volitshëm, ja rrëmbente të vëllajt nga  
duart dhe therte përjashta me sa fuqi që kishte.

Vëllaj i madh nuk rrojti shumë e, për çudi, kur vdiq,  
Çules nuk iu dhimbs, sepse duke e parë gjithmonë të së-  
murë ai ish mësuar me idenë se ky njeri do të vdiste  
shpejt. Nga ana tjetër shpresoi se gjithë kujdesi i tepë-  
ruar që tregonte nëna për vëllanë e madh, tani do të bin-  
te mbi këtë.

Mirëpo, pas vdekjes së vallajt as e ëma nuk rrojti  
shumë dhe, ndofta bëri mirë që vdiq, që të mos shikon-  
te me syt e saj se si iu katandis i biri.

Pas disa vjetëve — atëhere kur Çulja e quante ve-  
ten të rritur Nexhmedin Beu që ishte nënprefekt i qy-  
tetit, tallej dhe ia kish qejfi ta vinte në lojë këtë burrec.  
Shakaja e tij ishte gjithmonë e njëlojtë. Kudo që të ndo-

dhej, në kafene ose tek sheshi i bashkisë, me ta parë Çulen e thërriste:

— Çule, hajde këtu.

— Urdhëro, bej.

Çulja duke hequr këmbët zvarrë, i pakët dhe i kus-pullosur si urith, vinte dhe i qëndronte përpara pa guxu-ar ta shikonte në sy.

— E po si vete, si shkon, mirë je?

— Mirë, falemnderit.

— Çule! — thoshte beu duke buzëqeshur me djallëzi.

— E.

— Urdhëro thuaj, mor derr.

— Urdhëro.

— E ke a po ta ka ngrënë macja? (Koka e Çules va-rej përmbi gjoks aqë sa i piqej mjekra në sternum) — Hë mor, folë; se më lajmëruan që ta ka ngrënë macja.

Ata që ndodheshin rreth e rrotull fillonin të qeshnin e të hidhnin romuze.

— Hajde, çkopsitu në mos po i dhashë urdhër Thanas Policit.

Dora e Çules ngadalë çkopsitëte kopsat një nga një... Kërciste gazi rreth e rrotull. Beu qeshte me gjithë zëmër duke mbajtur ijet me duar, pastaj çkopsiste qemerin e i hidhte Çules 2-3 lekë të këmbët.

— E paske, o Çule, merri këto dhe ikë tani.

E Çulja ulej mbliidhte lekët dhe, i përcjellë nga të qe-shurat, ikte kokëunjur dhe i vrarë në shpirt.

Nuk çuditej që beu i hidhte paratë rrugëve dorë-ha-pur, se thoshin që Nexhmedin beut i ati ja kishte lënë flo-rinjte me barrë.

Nja dy herë, i inatosur nga poshtërimi që i bëhej, Çulja kish kundërshtuar me kokëfortësi, po atëhere beu dëfrente ca më tepër, se dërgonte tre katër veta ta zinin, dhe puna përfundonte po aty... pantallonat çkopsiteshin.

Nga përbuzja e shoqërisë së atëherëshme ndjenjat iu fishkën: keq-ardhjen s'e njohu, mëshirën s'e kuptonte dhe, duke ardhur rrotull, rritej e jetonte pa e kuptuar përse. Edhe guximi për të bërë diçka tjetër të panjohur i mungonte, kështu, të shtyrë herë andej, herë këtej, e gjeti



lufta. Po as ajo nuk e zgjoi. Atëhere Çulja hapi një kuvli të vogël ku shiste çikërrima po me që s'dinte se si bëhej tregëtia në kohë lufte, të shumtat e mallravet i dha veresie dhe, ai që vinte me shpresë se dikur për mallrat e shitura do të nxirte edhe kamatën, s'arriti të merrte asgjë. Megjithatë fletoren e veresievet e kish fshehur, tok me paratë dhe e ruante me kujdes.

Fitonte ca para se shiste bileta të llotarisë së Kryqit të Kuq dhe disa libra fetare të vjetra. Përveç këtyre, në fillim të çdo viti, shiste ca kalendarë fetarë sipas vitevet hixhri dhe rumi. Këta kalendarë e numuronin botën 580 vjet më prapa e sipas tyre tani jemi në vitin 1379!

Por megjithse shpesh mund ta shikoje me libra ndër duar, ai s'i hapte kurrë; ato i mbante vetëm sa për t'ua shitur të tjerëvet e i shikonte si vlera që i jepnin lekë. E vetmja gjë që lexonte Xhulja qenë lajmërimet e vdekjevet që afishoheshin nëpër shtyllat e qytetit. I lexonte nga kurioziteti që të mësonte diçka të re, e të kishte ç'të fjaloste me njerzit, apo thjesht për qejf, kjo është zor të përcaktohet. Sidoqoftë, pas ç'do lajmërimi të tillë, ai thoshte me një farë gëzimi:

— Iku edhe ky! Na e la shëndenë!

Çulja e mblidhte paranë si plaga qelbin, sepse lakmonte që një ditë të bëhej i pasur, dhe paratë që vinte mënjanë nuk ja tregonte as kuit, bile as gruas së vet.

Kryetari i Komitetit Ekzekutiv e kish thërritur disa herë, sepse i vinte keq për 'të dhe donte ta vinte në ndonjë punë, ku të kish, të paktën, një rrogë të caktuar, po Çulja gjithmonë e kish kundërshtuar.

— Aman, mos më ngatërro, kam frikë, se nuk e bëj dot — dhe largohej i kënaqur që s'ish futur në punë.

Duke ardhur rrotull, e kish bërë hesap që nxirrte më tepër se një rrogë dhe ishte i pari që përfitonte nga ndihmat që jepte pushteti, kurse, po të futej me rrogë, atëhere ndryshonte puna. Ditën e pazarit shiste e blinte ca vjetërsira dhe atë drekë e hante përjashta.

Në familje ajo ish dreka më e qetë dhe më e lumtur.

Çulja kish një zakon të keq: Kur hanin bukë e kur merrnin thelat e numuruara të mishit, me sy të çakërrir-

tur vërente se si ndaheshin. Gjithmonë i dukej se dikujt prej fëmijëve i kish rënë thela më e madhe e më e mirë. Atëhere në mes të bukës zgjatëte dorën në anën tjetër të sofrës e ja rrëmbente thelën, duke i thënë:

— Dale se kjo jotja qënka më e madhe. Na, merr këtë timen ti.

Po kur e këmbente, përsëri bëhej pishman dhe i dukej se me dorën e tij i kish dhënë thelën më të mirë. Atëhere e kundronte me sy ziliqari dhe shfrynte gjithë inat kundër fëmijëvet hairsëzë.

Sido që e shoqja mundohej ta kënaqte, duke i dhënë gjithmonë më shumë, zëmra e tij e zilepsur ja verbonte sytë dhe pjesa e tij i ngjante kurdoherë si më e vogla e më e keqja. Ndaj, kur s'e kishin atë në sofër, të gjithë në familje e ndjenin veten të çliruar e të kënaqur. Dikush do të thotë se ata do bënin mirë të hanin gjithmonë përpara ose prapa të jatit, mirëpo Çulja nuk shtronte dy sofrat dhe duhej të mblidheshin të gjithë, pastaj të fillonte buka.

Nëpër xhepet e tij, përveç qeses së duhanit, do të gjeje gjithmonë ca kopsa, rruaza prej xhami, ndonië zar të vjetër, me një fjalë çdo gjë që sytë e tij të mprehtë e gjenin të lënë ose të harruar në rrugë. Ai besonte se edhe këtyre sendeve do tu vinte koha që të hynin në punë dhe se në botë asgjë s'është pa vlerë. Veç për të vjedhur nuk vidhte.

Fjalët që dëgjonte, i shpinte andej këtej me zell të madh. E gjithmonë kishte qejf të thoshte gjëra që t'i trondiste të tierët e t'i bënte të mendoheshin. Ishte zëdhënës i parullave disfatiste.

— Keq e kemi sivjet. Ka thënë një baba teqeje se do të bëjë dimër i madh, sa do të ngordhin haivanuria.

I vinte mirë, kur i shikonte njerzit të ngrysur në fytyrë dhe të heshtur, i dukej sikur merrte hakën për të këqijat që i punonin.

Sot ndiehej i kënaqur se kish bërë dy punë të leverdisëshme. Kish gënjyer një fshatar duke i shitur një kalendar të vjetër, gjoja se ishte i këtij viti, dhe ajo që e gëzonte më shumë ish se pat përzënë të vëllanë e vogël nga shtëpia.

Këtë gjë ai e quante fare të natyrëshme dhe të drejtë. I vëllaj kish humbur nja gjashtë a shtatë vjet andej nga Tirana e tani, pa pritur e pa kujtuar, ish kthyer në shtëpi. Në darkë Çulja e gjeti në krye të odës.

Ardhja e të vëllajt nuk i pëlqeu. E mori me mend se atë do ta kishin përzënë nga puna ose kish ikur vetë dhe, ndofta, këtu kish ardhur me të vetmin qëllim që të shiste shtëpinë, të merrte pjesën që i takonte e pastaj të kërcente e të ikte.

Megjithatë, deshi të sigurohej, dhe me marifet e pyeti larg e larg, në i kishte sjellë gjë shtëpisë. Kur e mori vesh se ai qe trokë nga xhepi, s'i mbeti më asnjë dyshim për qëllimin e të vëllajt, dhe u ngrit e me një gjest kuptimplotë, mori bastunin që e kish lënë prapa derës, e u afrua gjer në mes të dhomës.

— Pa më thuaj: pse ke ardhur? — e pyeti duke tundur bastunin në erë.

— Erdha në shtëpi, — iu përgjegj ai që nga kreu i vëndit.

— Në cilën shtëpi?

— Në shtëpinë time.

— S'ke shtëpi ti. Shtëpinë ma la mua plaka, se unë e mbajta kur vdiq.

— Po unë a s'jam yt vëlla?

— Jo, s'të njoh për vëlla. Vajte bëre qejf sa deshe andej nga Tirana, dhe tashti më vjen e kërkon shtëpi. Hajt, këput qafën dhe të mos të t'i shikoj sytë! Vëlla je ti vetëm për të rrëmbyer? Qëromu nga shtëpia.

E shoqja i tha se ish turp ta përzinin nga shtëpia pa ardhur mirë, kurse Çule Peci s'pyeste për turp, dhe mendonte se po ta linte pakë aty, ay do të zinte rrënjë, prandaj sa më parë që të ikte, aqë më mirë do të ishte. Dhe për këtë punë tani i vinte mirë.

Duke ecur rrugës, sytë i panë një biçak të thyer. U ul, e mori, e ktheu nëpër duar, pastaj e hodhi në xhep. Më tutje qëndroi edhe njëherë, shkundi hirin e llullës në pëllëmbën e dorës, pastaj e fshiu pëllëmbën pas xhaketës. Si e mbushi me duhan të ri, priti gjer sa i kaloi pranë një burrë me cigare të ndezur.

I dolli përpara edhe e ndaloi duke i thënë frazën e zakonëshme që përdorte këso rastesh:

— Më fal ta ndez pakë!

Kur e mbaroi edhe këtë punë; shkoi ta pinte llullën në qetësi, prapa Komitetit Ekzekutiv, aty ku gjënden një sërë gërmadhash të mbetura që nga koha e luftës. Për çudi, ky vënd i shkretë e i rrënuar, që s'kish asgjë të bukur, i pëlqente shumë se duket i ngjante shpirtit të tij. Gjente kënaqësi kur rrinte tek ky vënd i shkretë dhe s'dihej se ç'farë mendonte.

Ja, edhe sot, kish hipur mbi një mur të rrënuar dhe tundëte këmbët si fëmijët e vegjël. Nga çizmet e ngrohura në diell vinte era e llastikut e përzierë me erën e rëndë të djersës. Aty më tutje, nëpër gërmadhat, luanin ca fëmijë, «tregurëzi».

Kishin ngritur tre potka në njerën anë, tre potka në anën tjetër, qenë ndarë në dy skuadra dhe i qëllonin potkat me gurët që merrnin nga gërmadhat. Ana që i rrëzonte e para potkat e kundërshtarit kish të drejtë t'u hipte të mundurvet në kurriz. Fëmijët ziheshin, qeshnin, thërisnin duke e mbushur gjithë atë vënd të shkretë me gjallëri e jetë. Çulja i pa përciptazi, pa interes, dhe midis atij grumbulli fëmijësh dalloj Reshatin e Osmanit, Nikon e Stefanit dhe të birin e kurbatit Nuzman, të cilin Çulja e kish mëri se ai i thërriste ofiqe në mes të pazarit.

Këtu dikur kish një sërë dyqanesh dhe, në mes të tyre, si kala, ngrihej shtëpia e Nexhmedin beut. Në kohën e luftës, aeroplanët englezë patën bombarduar njëherë qytetin, dhe bombat kishin rënë mbi dyqanet. Atë që s'e shkatërruan dot ato, e mbaroi zjarri dhe kështu, vëndi i quajtur mëhalla e Kallamavet ish kthyer në gërmadha. Në atë bombardim kish gjetur vdekjen edhe Nexhmedin beu me fëmijët e tij. Tani, duke e shikuar shtëpinë e tij gur mbi gur, Çulja ndjente përbërnda një gëzim të heshur e të përmbajtur, atë gëzim që kanë njerëzit me shpirt të vogël, dhe i dukej se po hakmerrej për të këqiat që kish hequr e për talljet që kish pësuar. Pikërisht duke e parë të rrënuar, ndjente nga brënda një kënaqësi të

ngrohtë. Ndofta ky ishte shkaku i fshehur që e pëlqente këtë vënd. Dukej se i thoshte:

«U talle me mua, po të zunë hakat e mija... Aty, nën gurë të dolli shpirti.»

Edhe gëzimi i tij, kur mori vesh vdekjen e beut, ishte ndryshe. Të tjerët u gëzuan, se shpëtuan nga një satrap, nga një tradhëtar i Atdheut, kurse Çulja u gëzua vetëm që shpëtoi nga e qeshura e tij, dhe nga okubetet që i punonte.

«Vdekja është ilaç,» tha me mëndje.

Çulja kishte një nderim të çuditëshëm për vdekjen. «Vdekja, ajo i fshin njerëzit, pa i pyetur si e tek janë. S'pyet ajo, në je i pasur a në je i varfër, në je i ri a në je plak, në ke pozitë a në s'ke». E nga kjo gjë e admironte heshturazi dhe i dukej se ishte e vetmja fuqi që s'mban-te hatër dhe përpara së cilës njerëzit dridheshin. Ndofta ai e admironte se përpara saj e ndjente veten të barabartë me njerëzit e tjetër...

E shkundi pipën pas një guri dhe e vuri në xhepin e vogël si ta kish stilograf.

Fëmijët tani s'po luanin si më përpara dhe zurma që platitur menjëherë. Ishin mbledhur përfund një gërmadhë dhe diç shikonin. Veshi i mprehtë i Çules dëgjoi:

— Më mirë të mos ja tregojmë njeriut...

— Unë them t'a shpiem në shtëpi të pionierit.

— Po sikur të jetë bosh?

— Dale ta shikoj... a është e rëndë?...

Çulja e mori me mënd se ata diç kishin gjetur. U bë kureshtar.

Zbriti nga kthisi ngadalë dhe, duke ecur me kujdes përmbi gurët, nga frika se mos e dëgjonin fëmijët, u afrua. Shkopin e futi nën sjetull dhe eci drejt tyre pa u ndjerë fare, si një mace e shkathët. U vajti mbi kokë dhe, me atë vështrimin e tij të mprehtë, vuri re se Nikua i Stefanit kishte në dorë një kuti të vogël, të rrumbullaktë dhe të zezë. Reshati i Osmanit ja mori dhe e peshoi në dorë.

— Po sikur të jetë me florinj? — tha Reshati duke ngritur vetullat përprjetë e duke hapur sytë në mënyrë të jashtëzakonëshme.

Fëmijët e tjerë e shikuan me kureshtje e me habi. Çulja u drodh e u përmblodh si shqarthe kur bëhet gati të kërcejë mbi gjahun e tij. Ata sytë e gjelbërt i ndritën e i lëshuan xixa nga shkëlqimi. Po sikur të ishte vërtet me florinj? Ndjeu se diçka ja zuri grykën dhe mëndja e tronditur nga kjo ide, si një gjë e ujëshme i luajti brënda në kapakun e kokës. Vizione të çuditëshme filluan t'i çfaqeshin përpara syvet. Tëmpthet filluan t'i rrahin me forcë.

Aty ishin në gërmadhat e Nexhmedin beut. S'është çudi të ishte ndonjë kuti mbushur me verdhushka, nga ato që Nexhmedin beut ja kishte lënë plaku me barrë.

Si t'ua merrte fëmijëvet, si t'i gënjente? T'u jepte ato gjërat që kishte në xhep, vallë a do të bindeshin?

— Ta hapim! — tha njëri nga ata.

Çules iu drodh zëmra dhe ndjeu një tendosje në gjithë muskujt e trupit. Në qoftë se ata do ta hapin, Çulja e mori me mënd, se as që do të mund ta shtinte më në dorë atë kuti. Aty fshihej lumtëria e tij, dëshira e tij për t'u bërë i pasur, ikja nga ky qytet i vogël, gjithë pluhur verës e gjithë baltë dimrit, dhe ëndra e ethëshme për t'u bërë njeri me dinjitet.

Instikti e mësoi ta mblidhte veten shpejt e t'ua hiqte mëndjen fëmijëvet nga ajo kuti e gjetur rastësisht në ato gërmadha.

U foli me një ton të qetë, gjoja sikur t'i këshillonte për mirë:

— Ore fëmijë, ç'ju duhet ajo? Lëreni atje ku e gjetët!

— Pse, ç'do ti?

Çulja përsëri foli, e ndërsa fliste, sytë s'i hiqte dot nga ajo kuti cilindrike, pakë e zgjatur dhe e zezë.

— Lëreni se kush e di mos ka brënda ndonjë xhind, se ata nëpër gërmadha rrinë — tha përsëri me dinakëri për t'i trëmbur.

Fëmijët qeshën.

— Xhinde! ku ka xhinde, tani? Ne kemi mësuar në shkollë se xhinde s'ka.

— Ma jep mua, o Reshit, se më hyn në punë tha Çulja sikur lipte ndonjë gjë.

— Pse, ç'e do ti?  
— Ta bëj kuti për duhan. — i tha me një zë të për-  
vuajtur.

— Ku bën kjo për duhan, kjo është kalbur fare.

— Hë, se ja heq zgjyrën unë.

Shikoi një herë rreth e rrotull. I vinte të hidhej e t'ua merrte me forcë. Veç duhet të maste mirë hedhjen që ta kapte menjëherë, përndryshe as që kish për ta marrë kurrë. Fëmijëvet atëhere do t'u hynte dyshimi se kishin gjetur një gjë me vlerë e do ta mbronin me çdo kusht.

— Hajde se do të të jap një biçak dhe një zar prej çeliku.

— Ku i ke?

— Ja, këtu në xhep i kam.

— Nxiri t'i shoh.

Çulja futi dorën në xhep dhe nxori thikën që kishte gjetur në rrugë, ca pulla, një zar prej çelniku e disa çikërrima të tjera.

Djali i shikoi me kureshtje sendet që i vezulluan përpara syve dhe u bind.

— Mirë, — i tha dhe i zgjati dorën të bënte këmbimin.

Mirëpo, atë çast, Nikua i Stefanit ja rrëmbeu kutinë Reshatit nga dora, duke i thënë me inat:

— Ja jep ti, po s'ja jap unë; pse ti e gjete?

— Hajde se do të të jap edhe ty diçka... tha Çulja me të lutur.

— Jo, s'dua.

Çulja e kuptoi se Nikon tani e kish pushtuar ajo kokëfortësi e çmëndur që i kap ndonjë herë fëmijët, të cilët, në ato çaste, për t'i bërë qejfin vetes së tyre, sikur botën t'u falësh, nuk pranojnë të këmbëjnë ndonjë send të pavlerë që mbajnë në duar. Po i ikte nga duart fati i tij dhe menjëherë e ndjeu vehten si një send të vogël e të rrumbullakët që rrukulliset tatëpjetë një greminë. Duhej t'ja rrëmbente me çdo mënyrë. Përgjoi çastin kur Nikua s'e kish mëndjen dhe, si një mace, u hodh e ja zuri dorën. Nikua s'bindej t'a lëshonte; atëhere Çulja ja kafshoi dorën me dhëmbë dhe ndjeu se sendi i dëshëruar mbeti në pëllëmbën e tij. Nikua, nga inati, i shkuli bere-

tën nga koka. Këto gjëra ngjanë kaqë shpejt, sa fëmijët s'patën kohë të vepronin dhe ndoshta u habitën kur për herën e parë panë Çulen e ngathët dhe të humbur të vepronte me aqë shkathësi e vendosmëri.

Kjo për ata që një zbulim i ri.

Nikua u largua nja dy hapa dhe, duke qarë, filloi t'i bërtiste:

— Pse na e mer? Jotja është?

— Imja, po e kujt?

— Pse, ti e kishe fshehur?

— Unë e kisha fshehur, po kush, dhe ti vajte e zbulove. Hajde pa po s'i thashë tyt eti, të të zhdëpij në dru.

Nikua e shikoi me dyshim dhe nuk e besoi.

— Posi, ti e ke fshehur...

— Unë, po kush. Hajde pa po s'i thashë policit që trazoni nëpër gërmadhat... Dhe te direktori i shkollës do t'ju kallztoj.

Çulja, nga që e ndjente veten të pafuqishëm për të vepruar vetë, kishte zakon të përdorte gjithmonë autoritetin e një të treti, për të vënë nderin në vend, ose, të paktën, për t'i trëmbur fëmijët që ta linin të qetë. Emrat që përdorte më shpesh qenë: polici, drejtori i shkollës dhe babai i djalit.

Fëmijët u ngritën nga vëndi gjith inat, se trofeun e gjetur ua kishin rrëmbyer padrejtësisht. Si u largua pakë, djali i Nuzman Kurbatit, filloi të qëllonte Çulen me gurë, duke i thërritur:

«Çule — kokëfasule! Çule — kokëfasule!»

Këto fjalë i përsëritën edhe fëmijët e tjerë në kor, të kënaqur sa më s'bëhej. Pastaj, pa pritur, që nga rruga e qytetit u ndje një zhurmë e madhe dhe u duk krahu i gjatë i një eskavatori. Fëmijët e harruan Çulen se ua tërhoqi vëmëndjen kjo maqinë e çuditëshme, që s'e kishin parë kurrë e, duke thërritur, ikën me vrap si një trumbë zogjsh, duke mbushur me gaz e gjallëri rrugët e qytetit.

Çulja, i mbetur vetëm, futi dorën në xhep dhe me ata gishtrinjtë e trashë përkëdheli metalin e ashpër nga ndryshku të kutisë. Sikur vërtet të kish florinj! E pse jo? A nuk thoshin që Nexhmedin beu i kish me barrë?



Futi gishtërinjtë nën 'të dhe e peshoi. Kutia që mjaft e rëndë.

Zëmra filloi t'i rrihte me të shpejtë. U largua ngadalë nga pesëdhjetë hapa më tutje, duke shikuar rreth e rrotull të gjente një vënd të qetë e pakë të fshehur që të mos e diktonte kush. U fut prapa një gërmadhe dhe u tulla pas gurëve. Nxori llullën, e mbushi me duhan dhe e ndezi.

Ngriti sytë. Dielli digjte. Qielli që i pastër, i kaltër e i kulluar. U ndje tingulli i ergjëntë i sahatit të kishës dhe këtë kumbim u duk sikur e përpiu qielli i pafund. Pastaj nga një megafon u dëgjuan tingujt e Radio-Tiranës dhe nisi melodia e një kënge popullore vlonjate. Çulja mbajti vesh. Nëpër rrugë tani në mesditë kish qetësi. Akrepet e sahatit nuk i pa, po e mori me mend se po i afroheshin treshit.

Çulja e la shkopin mënjane dhe nxori kutinë nga xhepi. Brënda në 'të iu duk se pa shkëlqimin e zjarrit të floririt. E peshoi edhe një herë në dorë e pastaj e përpoqi pas një guri. Ndjeu një tingull të mbytur e si të plogësht e dyshimi filloi ta brente. Vallë me se të që mbushur? Duhej ta hapte. Shikoi edhe njëherë rreth e qark, mos e përgjonte njeri e pastaj nxori biçakun prej xhepit. Ja hapi tehun ngadalë duke e provuar pas pëllëmbës e pastaj nisi ta shkyente kutinë. Nuk i durohej sa ta hapte e të mësonte ç'kishte brënda. Me dorën e mëngjër shtërngonte kutinë dhe me dorën tjetër ngulte majën e thikës në metal. Iu duk se e çpoi. Maja e thikës hyri thellë. . .

Atëhere pa pritur ngjau një diçka e tmerrshme: kutija i plasi ndër duar; tymi dhe flaka ja përzhitën sytë dhe forca plasëse e hodhi praptaz, mbi gërmadhën e gurëvet. Lullja i fluturoi nga goja si një zog pa krahë e pas një sekonde Çulja shikonte papushim një det me rrathë të kuq e të verdhë. Pastaj rrathët u shndrruan në monedha e Çulja lëvizte të dy krahët në erë, duke dashur t'i mbledhë, po ato sikur ishin të lëngëshme e të pakapëshme dhe i shkisnin ndër duar, e ai ndjente se bashkë me to, po binte nga një lartësi e madhe drejt një humnere me shpejtësi të hatashme. . .

Kutija që u mori fëmijëvet kish qënë një bombë e vjetër dhe e ndryshkur e mbetur që nga koha e luftës. Veç nuk dallohej fare, sepse i qe kalbur rrypi dhe ajo mbulesa e bardhë prej alumini i kish rënë.

Bomba e plagosi shumë rëndë Çule Pecin, po për çudi, kur e përcuallën në spital, njerëzvet s'u erdhi shumë keq për të. Ai ishte si një kufomë e gjallë, të cilën me kohë, e kish sakatepsur shoqëria e mëparëshme dhe tani endej rrugëvet kot, dhe ndofta i vetmi shërbim, që i bëri njerëzimit, qe ajo ditë, kur lakmia e shtyri t'u shpëtonte jetën atyre fëmijëvet duke ua rrëmbyer bombën nga duart.

Tiranë 1959

Kujtimet të Heroit të Punës Socialiste  
R. Ibrahim

MINATORI PLAK

**N**jë burrë i thyer, trupmadh, me shpatulla të gjëra e pakë të kërrusura, duke tundur pas kofshëvet duart gjithë xhongla, doli te dera e fjetores dhe, duke vënë dorën si strehë mbi ballë, qëndroi papritur, sikur të ishte bërë pishman.

Dëgjoi se dikush e pyeti:

— Ku po shkon, o Rakip?

Rakipi pa e kthyer kokën e kuptoi nga zëri se ai që i foli ishte minatori pensionist, Jorgji Bratja.

— Andej nga klubi, them të vete, — iu përgjegj.

— Pse s'fle nga pakë tani në vapë?

— S'fle dot. Një çikë po të fle tani dhe s'më zë gjumi tërë natën pastaj...

Xha Jorgji, që ish ulur në hije, rrëzë murit të fjetores e po lexonte «Zërin e Popullit», u ngrit e, duke palosur gazetën i tha Rakipit:

— Pritmë sa t'i jap Xhevahirit gazetën, se do të vij dhe unë.

Rakipi e priti përjashta. Hieja e tij e shkurtër, nga dielli i mesditës, shtrihej mbi barin e thatë e të nxirë prej pluhurit të qymyrit. Më tej, qyteti i vogël dremiste nën rrezet e forta të diellit. Ky qytet i vogël minatorësh, i ndërtuar në shpatin e një mali jo shumë të lartë, qe mjaft

i ri dhe kishe përshtypjen se muret e ndërtesave ruanin erën e llaçit të njomë dhe të gëlqeres. Ndërtesat vinin radhë, në formë patkoi: fjetoret, spitali, banjat, magazina, zyrat e dretorisë dhe klubi. Më tutje ngriheshin një sërë shtëpijash dykatëshe, ku banonin familjet e minatorëve. Aty vazhdonin të ndërtonin akoma banesa të reja. Përpara të gjitha këtyre godinave, shkante një udhë jo fort e gjerë, e shtruar me pluhur qymyri, të cilën minatorët me shaka e quanin «bulevard». Anës së këtij bulevardi, dhe në lulishten që gjindej përpara klubit, kishin mbjellë ca fidane pemësh, po ato akoma s'ishin rritur mirë dhe hieja që lëshonin në tokë qe e pakët.

Jorgji Bratja u këthye duke tundur në dorë kutinë e dominovet. I foli duke i shkelur synë me djallëzi:

— Si thua, vemi nga klubi bëjmë një «katëshe»?

— Vemi.

— Ama dje të mundën keq.

— E bre, ka zënë të mos më ecëj, — iu përgjegj Rakip Bardhi duke buzëqeshur. — Unë e kam vënë re: po më vajti puna ters në galeri, ters do më vejë edhe në lojë.

Të dy minatorët ecnin ngadalë në bulevard.

Rakip Bardhi me atë hundën pakëz të kthyer, me ballin e rrudhosur, me ata sytë e vegjël, të cilët qenë çuditërisht larg nga njëri tjetri, qëndroi në vënd, duke shikuar rreth e qark me habi. Në atë fytyrë, ku grimcat e qymyrit, duke rënë për dyzet vjet me radhë, kishin lënë gjurmë të pashuara, u ndër një kënaqësi krenare.

— Ore Jorgji, tani që të prisja ty, po shikoja minierën tonë dhe u çudita; thashë jam zgjuar apo jam në ëndër. Nga duallën gjithë këto ndërtesa, xhanëm? Sikur mbinë nga dheu, më duket mua, po për Zotin. Me spital, me klub, me banjë, me apartamente, me lulishte, me dyqane. . . A ta merrte mëndja të bëhej kështu? Ehu! si ka qënë e si u bë. . .

— Bëhet, o Rakip, po t'i vërë forcë Partia, të jesh i sigurt. . .

Rakip Bardhi me Jorgji Bratën qenë minatorët më të vjetër në minierë, ata e kishin nisur punën në galeri

thuaje së bashku, fill pas luftës së parë botërore dhe asnjëherë nuk ishin ndarë. Puna e jeta e kaluar së bashku i kish bërë shokë të ngushtë e i kish lidhur me një miqësi vëllazërore. Tani xha Jorgji e ka ngritur familjen nga fshati dhe e ka sjellë këtu në minierë. Vetë ka nja gjashtë muaj që ka dalë në pension se e shtrënguan reumatizmat, kurse në minierë punon i biri dhe i nipi. Për këtë duket se ja ka zili Rakipi.

— E solle familjen ti, ë? Mirë bërë. Ay djali im s'ngrihet nga fshati, ka hedhur rrënjë të thella si të lisit dhe s'tundet s'andejmi. Po edhe sikur të dojë, s'e lë kooperativa se e ka kryetar. «Hajde ti në fshat, më thotë mua, mjaft punove në minierë!» Mirëpo mua s'më iket, kemi shkuar një jetë të tërë këtu, u mësuam. Mua më duket se po të më heqin këtej, s'rroj dot. Hej, ç'qënka njeriu! «Nuk u lodhe?» më pyet ndonjë herë im bir. «Tani të lodhem? i them, tani është gjynah të lodhesh. Unë s'lodhesha atëhere, kur e nxirja qymyrin fill i vetëm, me thonj e me dhëmbë, jo tani. Tani lopataxhiun e kemi pas, vagonistin pas, armatorin po ashtu. Atëhere këto duhej t'i bëje të gjitha vetë. Mirëpo me kë të llafosesh, se mos merr vesh ai nga punët e minierës. Tani unë punoj duke kënduar.

— Ndaj ke nxjerrë shumë qymyr këto ditë... — e rgaçmoi xha Jorgji, — duket ke kënduar shumë.

Mirëpo as kjo vrejte me thumb nuk ja prishi gëzimin që ndjente në shpirt Rakip Bardhit. Duke e shikuar minierën me çudi, si i zgjuar nga gjumi, e duke soditur gjithë ato ndryshime që kish bërë miniera në këta pesëmbëdhjet vjet, nuk ja mori për të keq, por iu përgjegj me optimizëm.

— More, vërtet kemi nja tre katër ditë s'po nxjerrim hiç qymyr të mirë, po s'ka gjë. Sa të biem në damar kam hall unë, se pastaj a je i zoti të ngarkosh vagonat? Dhe do dalë qymyr i mirë atje, e kuptoj unë nga shënjat.

— C'thotë përgjegjësi i sektorit?

— Rexhepi s'thotë gjë, po kam hall e atij inxhinierit të ri unë. Ai sikur ka zënë e i përdredh buzët...

Para nja tre javëve në minierë kish ardhur një inxhinier i ri. Qe një djalë me trup të lidhur, i pashëm e i shën-

detshtëm. Nofullat e prera dhe vetullat e trasha e të bashkuara tregonin se ish një njeri energjik dhe i vendosur. Inxhinier Maluka ish nga ata njerëz që duan ta fitojnë autoritetin qysh ditët e para, me të vajtur në vëndin e ri, prandaj me punëtorët sillej pakë ftohtë e në mënyrë zyrtare. Mirëpo kjo sjellje nuk i kish pëlqyer minatorit plak, dhe inxhinieri i ri iu duk një çikë fodull e qibar.

Rakipi, me atë dorën e tij të zezë e me xhongla, përkëdheli kërcellin e hollë të një arre hindi.

— Shiko, more, edhe pemët e reja paskan zënë të gjitha. Ç'bukuri do bëhet këtu, me lulishte, me hije e ujë të ftohtë. Do nxjerrim dhe tavolinat përjashta e do pimë birra. Jo, ore, dhe thonë del në pension, pastaj? Po kur më punojnë duar e këmbë, qysh të dal në pension? Jo, për Zotin, të kisha vdekur atëhere kur minierën e kish shoqëria aksioniste, do kisha vajtur zhur e do t'u lija amanet të gjallëvet: «Bëhuni çfarë të doni, fshesaxhinj, hamej, argatë, vetëm minatorë mos u bëni, se padronit duhet t'i japësh jo vetëm qymyrin po edhe gjakun. Kurse tani, me këto ditë që erdhën, e kështu siç u bë miniera, e kam pikë në zëmër, që nuk solla dot një nga të familjes sime këtu e t'i jepja zanatin siç e di unë...

Xha Jorgji ja preu:

— Edhe zanati s'do pijë ujë për shumë kohë. Më tha drejtori që do të sjellin maqineri të reja të cilat do ta nxjerrin qymyrin vetë.

Këtë mendim Rakipi nuk e pranoi, dhe sepse pa dashur i erdhi keq nga fjalët që dëgjoi. Vërtet kështu do të ngjiste? Ky zanat që e kish mbajtur me bukë atë dhe familjen e tij për vjete me radhë do të vinte një kohë që s'do të duhej më? Jo, kjo s'kish si të ngjiste.

— More, le të sjellin maqineri sa të kenë qejf, zanati duhet, ç'më thua ti! — e pastaj me një gjest të vendosur që s'pranonte kundërshtim: — Dhe kurdoherë ka për t'u dashur! Ja, dëgjomë mua ti.

Të dy minatorët ecnin krah njëri tjetrit, të heshtur sikur pa pritur t'u ishin mbaruar fjalët. Dëgjohej fare shkoqur fërshëllima e mprehtë që lëshonin rrotat e vagonave

duke shkarë mbi teleferik dhe zhurma e mbytur e qymyrit që zbrazej në bunkerin majë kodrës.

Ndërtesa e spitalit që e heshtur e dukej sikur flinte, magazina ish mbyllur e vetëm në drejtori kishte një farë gjallërie. Zyrat e saj nuk mbylleshin gjithë ditën, sepse puna në minierë bëhej me dy turne.

Kur kaluan para drejtorisë, Rakip Bardhi pa dashur i mbajti këmbët, se iu duk sikur dëgjoi emrin e tij. Gjer në rrugë vinin fjalët e një diskutimi të ashpër që bëhej brënda. Rakipi njohu zërin e inxhinier Malukës. Inxhinieri bërtiste:

— Të lutem shumë, t'i jepet fund kësaj historie. Nga mua kërkohet realizimi i planit. Xha Rakipi kështu, Xha Rakipi kështu; pa më thua, ç'është Xha Rakipi këtu, Drejtor apo inxhinier? Kini katër ditë që s'e plotësoni normën dhe qymyri po e nxirni me gurë.

— Ai thotë se do ta gjejmë damarin... — Nga zëri Xha Rakipi e kuptoi se ky ish përgjegjësi i sektorit, Rexhep Dushku.

— Unë dhashë urdhër sot, të lihet puna në «oxhak» e të fillohet te «llava».

— Prit bre, duhet të merremi vesh edhe me këshillin teknik... — mendohej ta përmbante Rexhepi vrullin e inxhinierit.

Duket se kishin mjaft kohë që po diskutonin për këtë çështje dhe tani të dy palët qenë gati të mbyllnin diskutimin.

— Për mua po flasim — i tha Rakipi xha Jorgjit dhe ata syt e vegjël i shkrepëtitën. — Dale, se do t'i vete brënda.

— Lëri, le të fjalosen. Ç'punë ke ti me 'ta? Po sikur të mos të pranojnë?

— Kush? Ai të mos më pranojë? — u çudit minatori plak — pse ç'u bë ai, padroni i minierës, Nazmi efendiu?

U këthye menjëherë e me hap të vendosur ngjiti shkallët e drejtorisë e, duke çelur derën, u ndodh brënda. Rexhepit s'i erdhi mirë nga kjo vizitë e papritur, kurse inxhinier Maluka u step dhe heshti sikur ta kish detyruar një forcë e çuditëshme. U ndodhën pakë ngushtë, siç ndo-

dhen dy veta kur flasin keq për një të tretë e ai u del papritur përpara. Nga fytyra e tij e vrënjtur e muarën me mënt se ai do ta kish dëgjuar një pjesë të diskutimit.

— Vazhdo, vazhdo! — i tha Rakipi vrazhdët inxhinierit duke u munduar të tregohej sa më i qetë.

Tjetri e mblodhi veten shpejt dhe me zë të ulët ja ktheu:

— Më duket se nuk të thërritëm, Xha Rakip.

— S'ka nevojë të më thërresësh. Kur e dëgjoj emërin tim, përgjigjem vetë dhe ato që ke për të më thënë mua, s'ke pse t'ua thuash të tjerëvet.

— S'kam thënë ndonjë gjë të keqe për juve.

— Ato ja thuaj ndonjë tjetri. Emrin tim e dëgjova vetë.

Inxhinieri u mendua pakë, duke pulitur sytë. Mendoi se do ishte mirë t'i sqaronte punët me minatorin «më këfortë», siç e quante ai, dhe t'i jepte një mësim të mirë se inxhinieri është inxhinier dhe duhet respektuar; urdhërat e tij janë ligj për vartësit dhe të drejta ose të padrejta ato duheshin zbatuar. Pa ç'ka, le të ish Xha Rakipi minatori më i vjetër dhe më me eksperiencë, inxhinieri është autoritet. Ai e ndjente se minatori plak e shikonte me një farë mosbesimi e dyshimi të heshtur e nga kjo pikpamje që një pengesë për ambicjet që donte të arrinte inxhinieri i ri. I foli me një zë të thatë e të vendosur:

— Mirë, pra, edhe me ty mund të bisedoj. Me ç'të drejtë nuk i shpie forcat atje ku urdhëroj unë? Kush përgjigjet kur s'realizohet plani në minierë, ti apo unë?

— Ne që punojmë këtu, — ja preu Xha Rakipi.

— Pse nuk zbatohen urdhërat e mia?

— Se janë të pastudjuara.

— Kush është inxhinier këtu, ti apo unë?

— Inxhinier je ti, po minator jam unë dhe unë e njoh minierën.

Inxhinier Maluka vuri re se kish të bënte me një njeri të zgjuar dhe krenar për profesionin që kishte. E ktheu ndryshe:

— Pse s'ke nxjerrë qymyr, atëhere, sipas planit?



— Ashtu më ndodhi këto ditë. Kurse ti thua: lëre atë vënd e shkoni kërkoni gjetkë; të humbim edhe ca ditë të tjera thua ti. . . Jo, ore, s'bëhet ashtu.

Diskutimi sa vinte e po ashpërsohej. Të dy kishin filluar të bërtisnin. Rakip Bardhi e ndjente sedrën pakë të lënduar nga inxhinieri i porsaardhur, sepse ky djal'i ri s'kish vajtur të konsultohej njëherë me 'të, të mësonte nga përvoja e tij e gjatë, të pyeste makar njëherë për punën në minierë, po kish filluar një e një me urdhëra. Me këtë rast ai donte t'i tregonte inxhinierit të ri, se puna në minierë është shumë e ngatërruar dhe nuk mësohet në tri javë.

— Do bëhet kështu si them unë! — tha inxhinieri.

— Do bëhet ashtu si të jetë më mirë — ja priti Rakip Bardhi.

Inxhinier Maluka, duke çpështjellë një rrotë letre në për duar, tha si me keqardhje:

— Më vjen keq të ta them, shoku Rakip, por ti po bëhesh pengesë për realizimin e planit.

Xha Rakipi u zverdh menjëherë në fytyrë. Këtë fjalë nuk e priste. Çdo gjë mund t'i thoshin këtij minatori, vetëm këtë fjalë jo. Ndofta do t'i ish dukur më e lehtë t'i kishin rënë me shpullë; atëhere do të ndjente dhëmbje, por nuk do t'i vinte keq, kurse tashti e kishin prekur në sedër, kishin fyer ndërgjegjen e tij prej minatori të vjetër. Me një zë të dredhur, ku shprehej gjithë shqetësimi që ndjente, pyeti si të mos ish në vete:

— Kush, unë bëhem pengesë?

— Pikërisht ti, — i tha inxhinieri i qetë, duke menduar me sinqeritet se kish plotësisht të drejtë.

— Unë që kam shkuar jetën këtu në minierë? Unë bëhem pengesë? — pyeti Xha Rakipi me çudi e me keqardhje.

Ai s'e merrte dot me mënd një gjë të tillë e donte me çdo mënyrë që inxhinieri t'i përgënjeshtronte këto fjalë atë të padrejta. Mirëpo inxhinieri tundte kokën, në shënjë aprovimi e me vete mendonte: «U nis që u nis kjo punë, le të vejë gjer në fund.»

— Mere prapa atë fjalë që më the! — gjëmoi Xha Rakipi.

— S'kam pse ta marr prapa. Unë kështu mendoj. . .

— Po a e di ti që unë e marr pensionin kur të dua, që nesër bile, po rri këtu vetëm që t'ju ndihmoj ju të rinjve? . . .

— Në qoftë se të takon, gabim bën që s'e merr — i tha inxhinieri ftohtë.

— Gabim bëkam, ë? — Tani Rakip Bardhi e kuptoi se s'kish si të merrej vesh me këtë njeri, dhe kjo e nxehu akoma më tepër.

Jorgji e vuri re se Rakipi u nevrikos aqë shumë sa s'e mbante dot veten dhe u mundua ta qetësonte:

— Lëre, o Rakip, mos e shty më tej. . . Kemi ku fjalosemi për këto punë.

Me duart që i dridheshin, Xha Rakipi e shtyri mënjanë.

— Lërmë, Jorgji, mos më ngaj. U këthye përsëri nga inxhinieri me vrull dhe i shfryu: — Gabim bëkam, ë? Hiq më nga defteri, s'kam pse të rri më këtu e që sot do të iki. — I këtheu kurrizin e, si të fliste me vete, shfryu me duf: — Ore! U bëkam pengesë unë që kam dyzet vjet në këtë minierë dhe më mirë njoh galeritë se odat e shtëpisë s'ime. . . Pfy!

Nuk e përmbante dot veten, dhe gjithë trupi i dridhej. Sytë i shkëlqenin, të ndezur nga zëmërimi e nga inati, dhe duart s'dinte ku t'i mbante.

— Në qoftë se dëshëron t'ikësh, ikë. — ia këtheu inxhinieri. — Miniera do të punojë edhe pa ty, — dhe inxhinier Malukës nuk iu durua pa i hedhur një thumb: — Po më përpara mos harro të marrësh librezën e punës.

Xha Rakipi që kish ikur gjer te dera, u këthye përnjëherësh, qëndroi para tryezës së inxhinierit, u mbush plot me frymë e me duart që i dridheshin si nga ethet, çorri jakën e këmishës nga krahu i djathtë dhe i tregoi supin e shtrëmbëruar dhe një shënjë të vjetër plage.

— E shikon, — bërtiti, — ja ku e kam librezën e punës unë. . .

Pastaj ngriti pantallonën gjer te gjunjët dhe i tregoi kockën e këmbës, e cila, e goditur nga një shkëmb qymyri, vinte e lakuar si lugë.

— Ja edhe një librezë tjetër ku e kam. . .

I habitur nga ky vrull dhe pakë i trëmbur, inxhinieri u step dhe në çast e ndjeu se e kish lënduar plakun dhe e kish shtyrë diskutimin më tej nga ç'duhej.

Përgjegjësi i sektorit, Rexhep Dushku, duke rrasur në kokë kapellën prej meshini, e qortoi heshturazi inxhinierin duke iu kafshuar, sikur deshi t'i thoshte «Akoma po e shtyn?» pastaj u ngrit në këmbë dhe i hodhi duart në qafë xha Rakipit. Ndjehej i tronditur, dhe nuk donte n'asnjë mënyrë që Rakipi, «babai i minierës», të largohej në këtë mënyrë. Iu lut me përvuajtje, ashtu sikurse i lutemi një të sëmuri të pranojë ilaçet e mjekut.

— Xha Rakip, mos e merr kështu. Aman, dëgjomë mua. Ta bisedojmë njëherë me komitetin profesional. . .

— Ata i kanë veshët, dhe e dëgjuan se ç'më tha, — bërtiti i papërmbajtur. E, si t'i kish ardhur keq për veten e vet, shtoi: — Unë u bëkam pengesë, ë?

Matej t'ikte dhe përsëri s'vendoste dot, sikur një forcë e pakuptuar ta kish mbërthyer aty. Vinte rrotull nëpër dhomë, duke përsëritur me dhimbje në zëmër atë frazë që i kish bërë aqë përshtypje dhe me këtë, sikur donte t'i kujtonte inxhinierit gabimin që kish bërë, dhe nga ana tjetër ish si një thirrje e heshtur që ai t'i kërkonte ndjesë.

Mirëpo inxhinier Maluka, megjithse tani e kish kuptuar se minatorin plak e kish prekur në sedër e ndofta pa të drejtë, krenaria nuk e linte të përkulej dhe nuk dëshëronte n'asnjë mënyrë t'i kërkonte të falur, sepse mendonte që autoriteti i tij, pas kësaj ngjarje, nuk do të ngrihej kurrë dhe marrëdhëniet me Xha Rakipin do të mbeteshin ashtu si më përpara, gjë të cilën ai nuk e dëshëronte. Rrinte i heshtur dhe mundohej të tregohej i qetë, sikur atij aq i bënte, e kot së koti bënte topa të rrumbullaktë prej letre dhe i vendoste në forma gjeometrike mbi tryezë.

Me një gjest të dëshpëruar, Xha Rakipi luajti dorën në erë dhe doli nga zyrat e drejtorisë me hap të rëndë e të vendosur. Pas i vajtën të gjithë shokët e punës, minatorë, vagonistë, armatorë. Një pjesë prej tyre, të shtyrë nga kureshtja ishin futur në dhomë, kurse pjesa më e madhe kish qëndruar përjashta, dhe nga fytyrat e vrënjtura dhe

të zymta kuptohet pa vështirësi se nuk u kish pëlqyer hiç ajo që kish ndodhur. Ata mendonin se për këtë gjë duhej bërë një mbledhje e posaçme sa më parë që të ish e mundur. Shumica e tyre me mend i jepte të drejtë Xha Rakipit, dhe thellë në zëmër u vinte mirë që i ish përgjegjor që bukur inxhinierit të ri; mirpo e kish prishur tani së fundi, mendonin ata, kur tha se do t'ikte fare nga miniera. Për këtë, atyre u vinte keq dhe prandaj e ndoqën pas gjer në fjetore, që të bisedonin me 'të e të mos e linin t'u ikte.

Rakip Bardhi shkante bulevardit me hapa të mëdha, duke çaluar më shumë se zakonisht, i etuar që të arrinte sa më parë në fjetore. Xha Jorgji e arriu në rrugë dhe e tërhoqi nga mënga e palltos.

— Rakip—i foli ashpër, — i ke mëntë apo jo?

— Lermë, Xha Jorgji, mos më folë që të mos e prishim bashkë — e me kujdes ja hoqi dorën nga xhaketa. Të më fliste Nazmi efendiu, e mirrja vesh, po që të më bërtasë ky i pjelli im mua, këtë s'e duroj dot. Jo, pa shkollë mund të jem, po budalla s'jam.

Nga sa dukej ai ish nxehur shumë dhe ishte e tepërt të bisedoje. Xha Jorgji, që e njihte kokëfortësinë e shokut të tij, e pa se ish e kotë të vazhdonte me këtë rrugë dhe u mundua të bënte diçka tjetër; u këthye me të shpejtë te inxhinier Maluka.

\* \* \*

Rakip Bardhi u fut në fjetore. Tani s'i mbetej gjë tjetër veçse të mblidhte plaçkat e t'ikte. Iu afrua krevatit të tij e, duke u zgjatur, hoqi torbën që e mbante varur dhe, me duart që i dridheshin e pa shikuar asnjëri në fytyrë, filloi ta mbushte. Nxori që poshtë dyshekut një palë brekë të gjata e një këmishë të re, pastaj zbrazi plaçkat që kish në sirtarin e komodinës, veglat e rrojes, një sapun, një furçë këpucësh, disa libra me kapakë të grisur e disa gazeta të vjetra, ku ruante artikujt që ishin shkruajtur për 'të e për minierën e, si i ngjeshi të gjitha top, i rrsi në torbë.

Pastaj hodhi vështrimin rreth e qark dhomës, duke e shikuar çdo gjë me dashuri e mallëngjim dhe duke menduar se këto ishin çastet e fundit që po kalonte në minierë e se kurrë më s'kish për t'u këthyer mes shokëve, ndjeu zëmrën t'i ndrydhej nga hidhërimi; sytë iu mbushën me lotë dhe filloi të qante në heshtje. Ky burrë i fortë që s'kish qarë kurrë nga dhëmbjet e duronte në një mënyrë të habitëshme, tani qante nga hidhërimi, nga fyerja që ndjente thellë në shpirt e nga ai si gur që i kish pllakosur krahërorin e s'e linte të merrte frymë.

— Xha Rakip, mos e bëj këtë — i tha një minator i ri me druajtje.

Rakipi deshi t'i fliste, po nuk qe i zoti. Iu drodh mjekra e belbëzoi me fyt diçka të pakuptuar.

Kur doli te dera jashtë, minatorët e futën në mes të tyre dhe s'donin t'i hapnin rrugë.

— Nuk të lëmë t'ikësh, ore, je në vete ti. Ne të kemi «babanë e minierës».

Rakipi rrinte në mes tyre, i ngathët, i qetë, pa u munduar të kundërshtonte. Hidhërimi dukej se e kish paralizuar vullnetin dhe vrullin e tij. U tha, sikur të fliste për dikë tjetër.

— Ëhë! Vdiq babai i minierës o djema. Ia vuri drunë inxhinieri i ri.

— Dale se do merremi vesh, s'është vetëm ai këtu, ka edhe të tjerë për mbi 'të.

— S'i mat fjalët kur i nxjerr nga goja ai djalë. Mua më nderon një qeveri e tërë, më ka shtërnguar dorën vetë shoku Mehmet për punë, ai më thotë je bërë pengesë. Dhe do rri t'i lutem atij unë, ë? Ç'e ka gënjyer mëndja!

Rexhep Dushku, përgjegjës i sektorit, iu afrua dhe, si me marifet, ja hoqi torbën nga supi.

— More, thuaj si të duash, ne nuk të lëmë të na ikësh. Ja, unë s'ta jap torbën, ta dish mirë.

Për çudinë e të gjithëvet, Xha Rakipi nuk kundërshtoi dhe as u përpoq ta merrte torbën.

— Mbaje, po deshe, — i tha ngadalë, — nuk më hyjnë në punë ato dy rreçka tani që e kam shtëpinë plot.

Përpara kësaj vendosmërie ish e kotë të kundërshto-

je. Ata, sikur t'u kish thënë njeri, i hapën rrugë dhe e lanë të lirë. Xha Rakipi s'po ikte. Kish ulur sytë përdhe e po mendohej. Pastaj u mbush me frymë e si një njeri që ka për të thënë diçka të dhimbëshme e të vështirë, foli me një zë të ngashëryer.

— M'i bëni hallall, o djema.

U lëkund përpara, sikur atë çast të mos i ishin bindur këmbët dhe filloi të ndahej me shokët e tij të punës. Nga lotët që i kishin rëmbushur sytë e nga tronditja e madhe, nuk ish në gjëndje t'i dallonte, veç i puthte e i përqafonte me një dashuri të zjarrtë atërore, duke i shtrënguar pas gjoksit të tij të fuqishëm.

U largua prej tyre, ktheu edhe një herë sytë nga miniera, sikur desh ta përqafonte me këtë vështrimin e tij të fundit dhe e vështroi gjatë si një njeri që dëshëron ta ruajë mbresën e fundit të skalitur kurdoherë në mëndje. Vështrimi i mbeti te një vagon i kthyer përmbys dhe po vriste mëndjen si nuk e kish vënë re më përpara, pastaj tundi kokën sikur desh të thoshte, «ç'më hyn në punë mua, tashti?» dhe mori shtegun tatëpjetë.

Shokët e përcollën me sy e me dhëmbje në zëmër.

\* \* \*

Xha Jorgji ish i bindur, se ikjen e Rakip Bardhit nga miniera, tani, mund ta ndalonte vetëm inxhinieri, prandaj u këthye me të shpejtë në Drejtori. Inxhinier Malukën e gjeti duke pirë duhan, të menduar e të vrenjtur. E pyeti rreptë, si t'i kërkonte llogari:

— Pse e përzure plakun?

— Nuk e përzura unë. Ai, iku vetë.

— Ti e përzure, — i bërtiti Xha Jorgji, — po ti, një e di e dy s'i di. Erdhe ti i gjete të gjitha gati dhe të duket kollaj, ë?

— Nuk e kuptoj, ty pse të dhimbset kaqë?

— Më dhimbset, the? — pyeti Xha Jorgji — Më dhimbset është pakë; më pikon në zëmër, të thuash më mirë. Kam dyzet vjet që punoj bashkë me atë, unë. Dhe kur ai nxirrte qymyr këtu, ti s'kishe lindur akoma. Ç'e di ti,

mos ka qënë miniera kështu si sot, me klube, me spital, me menci, me krevat me susta. E nxirrnim qymyrin me thonj e me dhëmbë ne atëhere dhe na binte bretku tërë ditën e ditës në punë, atje brënda në galeri. Po ti ke hakë, se s'ke vuajtur dhe as e ke parë minierën si ka qënë përpara. Ne e njohim se kemi shkuar një jetë të tërë këtu. Dhe ja, erdhe ti djalë i ri, sapo dalë nga shkolla e përzurre «babanë e minierës» dhe e fyejte. Po s'bëre mirë, s'bëre hiç mirë, se ti s'e njuh as atë, as minierën.

Jorgji Bratja psherëtitë dhe deshi t'i tregonte gjer e gjatë se si kish qënë dikur kjo minierë, po fjalët iu lidhën në grykë e nuk ja tha dot.

Nuk i tha se punonin pa orar nga mëngjezi gjer në mbrëmje. Nuk i tha se galeritë qenë të ngushta e këta hiqeshin zvarrë si gjarpëri, duke dërmuar brryle e kurriz, gjersa sikushdo vinte në «xhepin» e tij dhe atje, ulur galuc, me një këmbë nën vete e me kokën të ngjeshur në njerën anë të supit, i binin shkëmbit me kazmë. Skëterra nuk ish aqë e zezë sa miniera. S'kish atëhere as armator, as vagonist, as mbushës. Të gjitha këto minatori duhej t'i bënte vetë.

Qymyrin e nxirrnin nga galeria me arka prej drrase. Arkat kishin përpara nga një copë litar dhe minatorët mbriheshin përpara saj, si qentë në slitë dhe, të krrusur më dysh e hera herës zvarrë, e tërhiqnin me mundim mbi trarët e kalbur që ishin shtruar në galeri e që shërbenin në vënd të dekovilit.

Nuk i tha se punonin ditë për ditë me vdekjen mbi kokë. Nga që padroni i paguante vetëm për okët e qymyrit që nxirrnin, minatorët s'kishin leverdi të bënin armatura dhe, për të nxjerrë një dhjeç më tepër, shtyheshin thellë e më thellë, gjersa tavani u shëmbej mbi kokë dhe, në mos i linte në vënd, do t'i bënte sakat për jetë.

Ndihmës së shpejtë e spitalit atëhere nuk ua dinin as emrin. Për ata që plagoseshin a pësonin shëmkosje ilaçi qe vetëm një, një ilaç i vjetër i trashëguar qysh nga kohët më të lashta: i plagosuri mbështillej me një lëkurë dashi të ngrohtë, dhe, shërohej a vdiste, kjo s'dihej, si ta kish të thënë.

Nuk i tha se minatorët, natën, flinin përjashta, nën qiellin e hapur, dhe që të mbroheshin nga era e tërbuar e malit, hapnin në tokë disa gropa që i quanin varre. S'kish atëhere fjetore. Këtu ish vetëm një barakë prej dhogash dhe atje s'të lejonte njeri të flinje. Shoqëria akzioniste e kish ndërtuar për të futur dinamitin dhe veglat e punës.

Bukën, të cilën e sillnin nga shtëpia mbështjellë në një leckë dhe varur në brez si granatë, e hanin aty përjashta në lëndinë dhe, pa u shkuar mirë në stomak, ngriheshin e fillonin sërish nga puna. S'e kuptonin në hanin bukë a po qymyr. E zezë buka që kllisnin, i zi qymyri që nxirrnin, e zezë dhe këlbaza që pështynin.

E nga do t'i dinte ky djal' i ri këto gjëra? Ky erdhi dhe e gjeti minierën të modernizuar, me ventilatorë, me elektrik, me kompresorë e me të gjitha kollajllëket e tjera: banjë, klub, bibliotekë, kinema, menci.

— Kush të dërgoi në shkollë ty? — e pyeti papritur Jorgji Bratja.

— Pushteti! — iu përgjegj inxhinieri me krenari.

— Po kush është në pushtet? Ja, ne jemi në pushtet, ne të dërguam. Dhe ti shiko sa mirë që na e shpërbleve... Për ty jeta ka qënë shesh me lule. Kur u bë lufta, ishe i vogël. Mbaroi lufta, pushteti të futi në shkollë; mbarove shkollën, fillove punën. Për ty vështirësitë e punës dhe të jetës sapo kanë filluar, kurse ne tashti po shikojmë një ditë të bardhë. S'ke qënë ti këtu në vitin 1945 dhe s'e ke parë ç'batërdi ishte këtu. Miniera përmbytur, galeritë shëmbur e shkatërruar, vëndi i braktisur, të merrte të qarët. Po ai Xha Rakipi që iku sot, ka ardhur i pari këtu e, duke ngrënë bukë e qepë, s'u largua një ditë nga miniera, gjersa e bëmë gati për prodhim. Ai njeh më mirë damarët e minierës së udhët e fshatit të tij. Po ta futësh në galeri, thonë se e ndjen me hundë nga ç'anë është qymyri e nga ç'anë duhet shpuar. Kështu, mor djalë, mos i merr punët rrëmbyer, po mundohu t'i njohësh njerëzit. Plani, plani, thërret kurdoherë ti; po më kë do ta bësh këtë plan? ja me këta njerëz; prandaj mos i fyej, mos ua thyej zëmren.



Inxhinier Maluka e dëgjonte me kujdes. Tani, edhe këtij i kishte rënë inati dhe thellë e kuptonte se s'kish vepruar mirë.

Jorgji Bratja, duke ardhur rrotull nëpër dhomë, i fliste:

— Njeriu kur del nga shkolla nuk i di të gjitha. Ja, ti ke mësuar se gazi metan ndizet, po a e ke provuar? Jo. Pa më thuaj mua që e kam provuar mbi lëkurën time. Dhjetë vjet përpara futet në galerinë tonë një minator me llambë. Pas tij futet dhe një vagonist i ri dhe si pa të keq ndez cigaren.

Unë e pashë dhe i thërrita si i çmëndur: «Na dogje!» mirëpo qe vonë; gazi u ndez dhe na hodhi përmbys. Mbetëm atje në galeri, në mes të flakëve, me fytyrën të mbështetur pas tokës, që të paktën të mos na digjej ajo, po ç'e fsheh kokën? Rrobat të kanë marrë flakë, mishi digjet si të jetë dyllë dhe bije erë, një erë të rëndë që aman o zot, mish njeriu; dhe më e tmershmja në ato çaste është frymëmarrja. S'merr dot frymë, se s'ka ajër, ka vetëm flakë dhe ti me gojën hapur thith flakën jeshile që të ka mbështjellë si mur nga të gjitha anët. Fati ynë që nuk u ndodhëm shumë thellë. Na erdhën shpejt shokët në ndihmë. Rakipi sidomos. Qysh u fut në minierë në mes të flakëve e qysh na nxori, ai e di. Veç më së fundi vumë re se ai ish djegur më shumë nga ne. Dhe ai minator iku sot.. dhe si iku. Turp, turp!

Xha Jorgji u nevrikos dhe heshti. Fjalët dhe tregimet e tij e kishin mallëngjyer inxhinierin e ri dhe e kishin bërë të mendohej. Me njerëz të tillë s'kish ç'i duhej autoriteti zyrtar që endëronte. Ai sot kish zbuluar vetëm një qoshe të zëmrës së tyre të madhe dhe tani dëshëronte vetëm një gjë: të bëhej shok me 'ta, dhe ta ndjente punën në minierë njësoj si minatorët e vjetër.

— Nuk do të kthehet Xha Rakipi? — pyeti me gjysmë zëri.

— Jo, nuk kthehet. Ja di unë kokën atij, — tha Xha Jorgji duke fshirë ballin e djersitur me një shami të bardhë.

Me torbën të hedhur në sup, Rakip Bardhi zbriste tatëpjetë monopatin, duke i hedhur këmbët kuturum. Ajo peshë e rëndë, që e ndjente se i kish pllakosur zëmren, nuk i ish ndarë për asnjë çast. Më kot e ngushëllonte veten se mjaft kish punuar gjithë jetën e tij, tani do të vinte në fshat, do të çlodhej sa të donte, kur të kish qejf do të prashiste kopshtin; kur të mërzitej, do të vinte tek fqinjët për të bërë dy para muhabet dhe kohën do ta kalonte për bukuri. Mirëpo as shtëpia, as kopështi, s'ja hiqnin dot atë ndjenjë pikëllimi që i kish pushtuar shpirtin.

Që tani po e ndjente peshën e rëndë të ndarjes e të vetmisë. Bujqesinë ai s'e kishte pasur kurrë qejf, une nga ky shkak nuk e çmonte. Vërtet, ai kish menduar se do të vinte një ditë që do të ikte nga miniera, po ajo ditë i ish dukur gjithmonë shumë e largët, e turbullt dhe asnjëherë nuk e pat menduar seriozisht. Kur krahët e mplakur s'do t'i bindeshin më e, kur me dhëmbje në zëmër do ta shikonte se më nuk qe i zoti për punë, atëhere do t'i linte shëndenë minierës dhe shokëvet, po kurrë s'i kish vajtur mëndja se do ta linte punën kaqë shpejt e në një mënyrë t'atillë.

Ktheu edhe njëherë kokën. Tani minierën ja fshihte një bregore dhe s'dukej asgjë përveç telavet të teleferikut dhe wagonavet që shkisin nëpër tel e që, së poshtmi dukeshin si ca zogj të zes e të mëdhenj.

Rrëzës së malit shtrihej fusha e qetë, e heshtur, duke pritur me mirëdashje rrezet përvëltonjëse të diellit të korrikut. Tej, matanë kësaj fushe të veshur me qiq nga vapa, tulatej fshati i tij i vogël, i mbështjellë me një napë të hollë kaltëroshe.

Në darkë Xha Rakipi do të ndodhej atje. Sigurisht, njerëzit e familjes do të habiteshin kur ta shikonin të hynte tek dera në një ditë që s'e prisnin dhe, me siguri, do ta pandehnin të sëmurë. Rakip Bardhi e kish bërë zakon që në shtëpi të shkonte vetëm të shtunavet dhe këtë zakon nuk e pat prishur me vjete. «Kurse sot është e mërkurë, mendoj. Po unë do t'ua shpjegoj atyre që...» Çfarë t'ua shpjegonte? Që kish ikur nga miniera? E kuptoi se për

këtë gjë nuk i vinte mirë të jepte shpjegime dhe as të flis-  
te. Fundi fundit, atyre s'do t'u thoshte asgjë dhe le të  
pandehnin çfarë të donin. «Unë duhet të raportoj inxhi-  
nierin, kështu e kështu ma bëri. Do të dërgoj një letër atje  
ku duhet, që t'ja tregojnë qejfin mirë dhe mua pastaj si-  
gurisht do të më thërresin në minierë.»

Pa e kuptuar, kish qëndruar në vënd e po mendohej.  
Poshtë fshati, lartë miniera e ky në mes. «Ku të degdisej?  
Nga miniera kish ikur, kurse në fshat e ndjente se nuk i  
vihej. Dhe Xha Rakipi ndenjti atje në mes të rrugës duke  
vënë duart në ballë e duke u menduar.

Ky fshatar i ashpër, me trup të madh, me duar gjithë  
xhongla e me fytyrë pis nga pluhuri i qymyrit, i rritur në  
minierë me ndërgjegjen e punës dhe të shoqërisë, ndjente  
dhimbjen e shkëputjes dhe i vinte të qante. Tani e kup-  
tonte se e paskësh dashur minierën me gjithë forcën e  
zëmrës dhe, ndofta, u desh kjo provë e vështirë dhe kjo  
ndarje e tillë që të shkoqiste një gjë kaqë të thjeshtë.

Po tani ishte vonë, tani s'kish ç'bënte. Duhej të ikte.  
U ngrit dhe psherëtit.

Ndjeu gjëmimin e shurdhër të minavet që pëlcitën.  
Sigurisht, këto janë minat e turnit që punon në sektorin  
e kërkimevet. E mori me mënt se ata, tani, e kishin çarë  
shtresën e përzjerë me shtuf dhe kishin rënë në qymyr të  
pastër, me faqen e zezë që shkëlqen si kristal i zi në dri-  
tën e fortë të llambës. Lopataxinjtë tani mbushnin va-  
gonat.

Këto shpërthime sikur e zgjuan nga ndonjë ëndër.  
Vërtet po ikte nga miniera përgjithënjë? E hoqi torbën  
nga supi dhe e pa me çudi. Fyerja, që kish ndjerë në  
shpirt, tani kish zënë të shkrihej duke ja lënë vëndin një  
boshllëku pa kuptim. Filloi t'i gjykonte punët me mëndje  
të qetë. Si kishin ngjarë kështu? Vallë a ish e mundur?

E rikujtoi skenën në zyrat e drejtorisë që nga fillimi  
e gjer në fund. Kështu, pra, ish zënë me inxhinierin dhe  
ai i kish folur ashpër, dhe Xha Rakipi, i fyer nga padrej-  
tësia, po largohej nga puna, nga miniera, nga shokët.

Po a mund ta përzinte njeri Xha Rakipin?

«Jo, tha me mëndje të tij, pastaj thëriti fort», Jo,

mua s'më përzë dot ai. Mua s'ka burrë që të më përzërë nga miniera ime. Qysh ikërkam unë nga miniera kësh-tu? Mua s'më përzë dot njeri edhe sikur të dojë. . .

I lehtësuar e i çelur nga ky vendim, mori përsëri rru-gën e minierës. Këmbët i shkonin vetë, mëndjen e kishte të qetë dhe gëzimi si një vesë lulësh i derdhej në shpirt, duke e freskuar me një ndjenjë kënaqësie të ëmbël.

S'e kishte menduar kurrë që e donte punën kaqë shu-më dhe nga ky zbulim që bëri në ato çaste të vështira, i erdhi mirë.

Pastaj me mënd e fali edhe inxhinierin dhe nuk iu duk gjë e mirë të bënte letër e ta raportonte. Ishte i si-gurt se, po të ankohej, inxhinierit të ri do t'i hiqnin vë-rejtjen; mirëpo ja, këtë gjë tani nuk e donte Rakipi.

«Nuk është mirë ta dënojnë, mendonte me zëmër të pastër, ai është i ri, sapo ka ardhur në minierë; nga do t'i dijë të gjitha? Po ca nga ca do të punonjë e do të kalitet dhe atëhere do t'i kuptojë punët më mirë. Veç një gjë ja pëlqej unë këtij djali: është i zellshëm dhe i zjen koka për planin, për atë, bravo i qoftë. Dhe unë u nxeva, e më kë? me një që nga mosha është djali im. . .»

Ishtë afruar në fjetore. Shokët e panë me çudi dhe nuk dinin si ta prisnin, të gëzoheshin a po të hidhërohe-shin. Ata pandehën se Rakip Bardhi pat harruar ndonjë gjë e tani ish kthyer ta merrte. Mirëpo fytyra e tij e çelur dhe ajo buzëqeshje që i ndriste në çipat e syvet i bëri të shpresonin diçka më shumë.

— Thoni si të doni, — u tha Xha Rakipi, — po nga mi-niera unë s'ikëj.

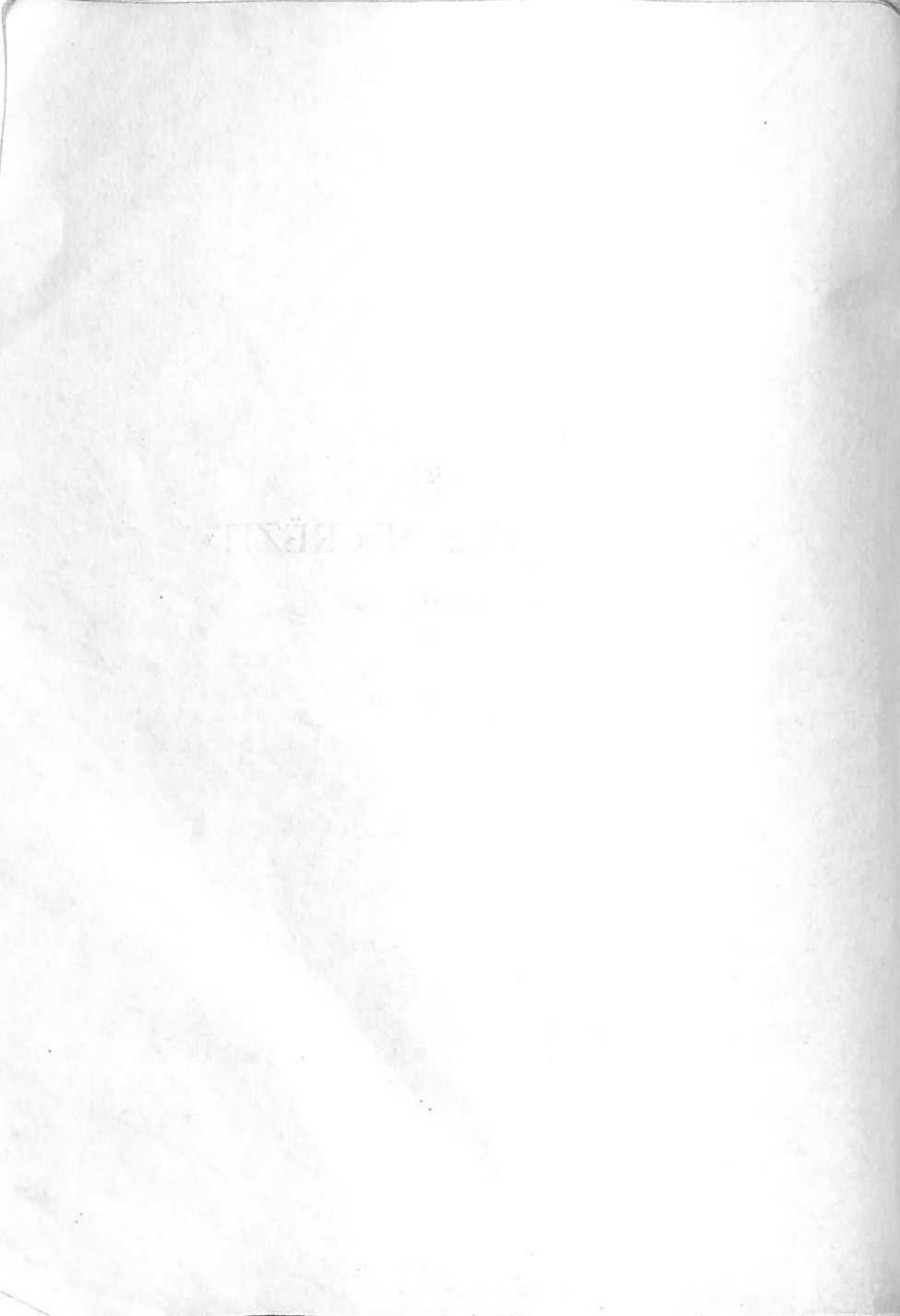
Shokët e përçafuan me dashuri, sikur të ishin ndarë vjete përpara dhe gjithë ai pezmatim që kishin ndjerë, ta-ni ish avulluar menjëherë.

Rakip Bardhi hyri në fjetore, i vuri plaçkat më ngë në vëndin e tyre të mëparshëm, vari torbën në krye të krevatit dhe doli njëherë andej nga klubi, duke i shikuar të gjitha gjërat rreth e rrotull i qetë e i vëmëndshëm, si-kur asgjë të mos kishte ngjarë. Dhe vërtet, pas gjysmë ore, shpirti i pastër, i qetë e i drejtë i këtij minatori, e kish harruar fare atë ngjarje.

*Nga cikli*

**«NATYRA dhe NJERËZIT»**

*— Proza poetike —*



### 1) LULEKAÇET

**S**ot në mëngjes m'u kujtuan lulekaçet, m'u duk sikur i kisha në dhomë e provova një diçka të çuditëshme: ndjeva në hundë kundërmimin e tyre dhe zëmra m'u shkri e m'u ronit.

E di që jam larg, shumë larg prej tyre; po kjo aromë nga më erdhi, kush ma dërgoi?

Apo ndofta malli që më djeg zëmrën më ngjalli erëzën e tyre? Tani u bënë vjete që kur s'i kam parë pllajtat, ku rriten lulekaçet dhe shpirti më digjet e më zhuritet njësoj sikur të më kishin ndarë nga e dashura. Mbyll sytë dhe ja, më dalin përpara shpatet e maleve të Gramozit, ku mbijnë këto lule nazemëdha.

Ato rriten lart, lart në male, që të jenë sa më afër qiellit, sa më afër diellit.

Të lira e krenare, atyre s'u pëlqen të zbresin në fushë dhe, sado me kujdes që t'i mbjellin duart e vajzavet nëpër saksijat, ato nuk mbijnë. Fusha u mërzhitet, saksijat u zënë frymën.

Lart në mal, natën, ulen yjet dhe puthin gushën e tyre e ato hargalisen; pastaj, ditën, të kapitura varin kryet mbi gjoks dhe u vjen turp ta shikojnë babanë diell në sy, njësoj si vajzat lozonjare kur bredhin tërë natën përjashta e stepen të ndeshin vështrimin e prindërvet të tyre.

Er' e turekaçevet është e ëmbël, delikate dhe velëse, si mjalt' i freskët nxjerrë nga zgërbonj e pyllit. A vallë ato ja japin atë parfum aqë të mirë flladit që fryn-mbrëmjevet të verës? Në mos ato kush tjetër?

Më kujtohet se sa herë vija në mal, mblihdhja nga një tufë lulekaçesh e ja sillja motrës së vogël. I ruaja me kujdes: herë i mbështillja me bar, herë i mbuloja me zhaqetë; po kot. Ato s'e duronin dahmën e fushës dhe rrugës kapiteshin, telekoseshin, e vshkeshin lulet e varnin kryet sa të vinte keq t'i shikoje. S'i ngjallte më as ujët, as Dielli, dhe s'kish gjë më të trishtuar se sa këto lule të hedhura andej këtej nëpër oborr.

Ku ta dish ndofta edhe lulet e ndjenin se nuk ishin në mal, e i tretëte meraku se tani e tutje s'kish për t'i përkëdhelur rrezja e parë e diellit, s'kish për t'i përkundur era e pastër e malit, s'kishin për të shijuar natën puthjet e yjvet. Dhe veniteshin.

Ato dorin tokën e tyre, vëndin e tyre.

Tiranë 1958



## 2) STUHIA

**F**luturuan mbi pyllin e madh një tufë shpendësh; fluturuan e s'qëndruan kundi, as për t'u çlodhur as për të kënduar. Dhe zërat e tyre u përngjanin më tepër klithmavet të dëshpëruara. Ashtu si erdhën, ashtu u zhdukën.

I pa pylli dhe u drodh.

Një e rrënqethur e përshkoi tejtejet.

Pastaj u fshehën çoçërrit, u tulat qyqja, pushoi këngën e gëzuar kanarina: një hop kohe edhe qukapiku sqepfortë i pushoi të goditurat përmbi trungun e pishës dhe, duke u mbështetur mbi bishtin e tij si krehër, mbajti vesh...

Retë varën krahët, të lodhura, të rënduara, të kapitura...

Dhe pylli e ndjeu frymën e ftohtë dhe të lagur të revet.

Për një çast sundoi qetësia, një qetësi e kobëshme. Pastaj, papritur, që nga shpellat e malevet përtej doli era e marrë. E ndjenë pishat dhe fishkëllyen me ankim, e ndjenë ahet dhe u drodhën me trishtim, e ndjeu dhe panja e përpoqi ato fletë si pëllëmbë duarsh.

Diku, thellë, shkrepiti me forcë rrufeja. Bumbullima u ngjit përroit përperjetë e do të kishte vajtur kushe-di se ku, sikur pylli i madh e zemërgjërë të mos e kish marrë e ta kish shuar në gji të tij.

Pa ja krisi dhe shiu pikëmadh me rrebesh e me poterë. Pyllit iu err vështrimi dhe u step. Era dhe shiu u bashkuan dhe u vërvitën me furi të tërbuar përmbi pyllin hijedendur.

Donin ta mundnin, ta shkulin, që të talleshin me forcën e tij të rrallë e t'ja përqeshnin bukurinë.

Brënda në pyll kërcisnin degët, ankoheshin, përkuleshin, e qanin fletët për të keqen që i kishte gjetur, duke drithëruar me frikë, e pikat e shiut shkisinin prej gjethevet e binin në tokë si lotë. Stuhia e pa këtë e shpërtheu edhe më e rreptë. E tundi pyllin, e shkundi, e mundoi, duke u sulur mbi 'të si fryma e vdekjes; po kot u lodh, kot u rropat. Pylli mbeti atje ku ish: i fortë i qetë e madhështor si gjithënjë.

Vetëm një ah shkuli në pyll stuhia. Ai briti e krisi nga dhëmbja, duke nxjerrë rrënjët përjashta, po për të rënë s'ra. Trupi i tij u mbajt mbi bigën e një ahu tjetër si mbi krahun e një vëllai. E ashtu mbeti, i zalisur, as në qiell, as në dhe, veç me shpresë në zëmër. Pylli nuk e la as atë të binte e të shtrihej për tokë.

Motin tjetër ai përsëri lulëzoi.

Dhe ka shumë vjet që po qëndron ashtu. Lëkura, në atë vënd ku takohen të dy ahet, u është rjepur dhe sa herë që shtriga erë sulet përmbi pyll, krahët e tyre gërvijnë e vicërrijnë.

Çfarë i thotë nato çaste ai ahu i gjymtuar?

Mos i thotë me dhëmbje në zëmër?

— Mjaft më mbajte, o vëlla, mjaft. Në të jam rëndur, lëshomë, unë nuk të zëmërohem. Pun' e madhe se më merr stuhia, pylli nuk prishet.

Kurse tjetri ja kthen me një zë të fortë e të rreptë:

— Ç'thua kështu, o vëlla?

Qafshitamë — Gusht 1956

### 3) XIXËLLOJAT

**P**ërtërihet moti si gjithënjë; stinët ndjekin njera tjetrën dhe jeta s'ka fund. Bijen gjethet e zverdhura në vjeshtë, dhe pema shëmtohet, duket e thatë e sikur s'ka më jetë, por ja, me të ardhur pranvera, burbuqet e fjetura shkundin vesën e mëngjezit dhe, me sythin e porsahapur, përshëndesin rrezën e florinjte të diellit.

Të gjitha përtërihen mot e nga mot, me një rregull që s'prishet kurrë: mungullon bari, lulëzojnë pemët, bu-lojnë gjethet, zukatin bletët, ngallojnë grunjërat! Ç'bukuri!

E kur piqet buk' e re, zën' e dalin xixëllojat. Me të parë xixëllojat, zëmra jonë dridhet si telat e një kitare. Po pse vallë tronditet zëmra jonë? Ç'fuqi magjike kanë këto insekte që fluturojnë duke lëshuar pas një dritëzë të venitur në mbrëmjet e ngrohta të verës?

Ah, po ka të drejtë të shqetësohet zëmra jonë, se xixëllojat na kujtojnë atë kohën e lumtur, të shkujdesur dhe që nuk ka më të këthyer, na kujtojnë fëmijërinë tonë.

Kam ndjerë mall e s'kam ndjerë këta vitet e tjerë, kur kam parë xixëllojat, por si një mbrëmje në Voskopo-jë, jo tjetër herë.

Ishte një mbrëmje e vakët korriku. Lart në mal endej melodia e një kënge të vetmuar; diku lehte një qen; ndiheshin këmborë e në shpatin përkundruell ndriçonte një zjarr. Qielli qe i zi e i mbushur plot me yje, yje të panumurt. M'u duk për një çast sikur yjet kishin zbritur në tokë dhe fluturonin nga të gjitha anët. Vrava mëndjen! Pse kishin zbritur yjet në tokë? Pastaj u përmënda e vura re se s'qenë yje po xixëlloja.

Kurrë në jetën time s'kisha parë aqë shumë xixëlloja!

E, duke i shikuar, m'u kujtuan të gjitha: fshati, shtëpia, mbrëmjet e verës, lodrat, shokët. M'u përfytyrua vetja i vogël.

Kujtova ato mbrëmjet e qershorit, kur nëna kthehej e lodhur nga ara dhe rrinte në sofat të portës duke biseduar me gratë e mëhallës. Unë, i lodhur nga lodrat e ditës, vija kokën në prehrin e saj dhe sytë më koteshin për gjumë. Fërkoja pas faqevet ato duar të ashpra që ruanin akoma erën e athtë të barit të fushës, mbyllja sytë e s'doja asgjë tjetër, veç të dremitja duke futur kokën në gjirin e nënës. Por ja, papritur, aty më tej, fëmijët e tjerë fillonin të ndiqnin xixëllojat duke u kënduar:

«Palare, bjer përdhe,  
Se t'u ngjita me varé  
Të të bëj copë-copë  
Të të hedh më një gropë...»

Si nëpër gjumë dëgjoja melodinë e këngës e atëherë shkëputesha nga pëqiri i nënës dhe rëndja gjithë gaz pas xixëllojavet që më dukeshin si yje të këputur a si margaritarë të qiellit.

Gëzimi im s'kish kufi kur arrija t'i zë xixëllojat e t'i vë në ballë.

Kush e përmbante dot krenarinë time atëhere? Më dukej vetja si heroi i përrallës «Djali me yll në ballë».

E se ç'më zuri ky mall, o shokë, e m'u ngjall një dëshirë e papërmbajtur atje, në Voskopojë, të rendja pas xixëllojavet si fëmijë, t'i zë e t'i vë në ballë, po kisha frikë mos më shikonin shokët e do fillonin të qeshnin e të më tallnin.

Dhe ndënjta i menduar e po i soditja me zëmër të dërmuar nga kujtimet. E po mendoja, vallë përse ta ketë atë dritë xixëlloja atë dritë që i shkurton jetën? Mos që fëmijët të zbukurojnë ballin e papërlyer ku drita shkëlqen ashtu si gëzimi në shpirtin e tyre?

Voskopojë Gusht 1957

#### 4) PYLLI DHE DASHURIA

**I** vetëm po shëtisja në pyll.

Sa ma kish ënda! Ecja i shkujdesur dhe i lumtur. Çdo gjë për rreth qe e pastër, e ndritëshme, e qetë dhe e thjeshtë. E ndofta ajo thjeshtësi, që zotëronte për rreth, të bënte të mallëngjeheshe për diçka që as vetë s'e kuptoje.

Moti qe i butë; pylli ish i freskët, i qetë e plot dritë. Vetëm pishat e ngrohura nga dielli shpërndanin një aromë të ëmbël, të lehtë e dehëse si temjam. Kjo aromë pishë të largonte mendimet e trishtuara, brengat e dhimbjet e shpirtit, e, si hashashi, të vinte në gjumë me ëndrat më të bukura. Veç, pas zgjimit, nuk ta vriste shpirtin si hashashi, pylli ta jepte atë aromë me gjithë zëmër, të bënte të lumtur e njëkohësisht të dehte e të mallëngjente, si vajza kur të dhuron virgjërinë.

Kaqë më pëlqente ai ajër i kulluar dhe kaqë po e shikoja atë bukuri, sa në zëmër më lindën disa dëshira të çuditëshme dhe jo të zakonëshme. Doja të bëja diçka të madhe, të bukur, të paparë; doja të bërtisja, të ecja me vrap si fëmijët, të kërceja kolloumba, të fluturoja, që të derdhja përjashta gëzimin dhe energjinë e tepërme që më kish ngjallur pylli në shpirt.

E kë nuk do të dehte vallë ai shpat pishash në pyllin e Qafshamës?

Papritur, vura re një mikun tim që po rrinte në këmbë me supin mbështetur në një trung pishë, i tretur në mendime dhe i harruar.

Ai nuk shikonte as majat e ergjenta të pishavet, as

fijzat e barit që përkundëte era, as dritën e gëzuar të diellit, as kundërmimin e rrëshirës nuk e ndjente. Ai as shikonte as dëgjonte.

Po vallë ç'kish ky njeri?

Dashuronte!

Po, miq, ai dashuronte dhe kudo që hidhte sytë, i delte përpara fytyra e praruar e së dashurës, me flokët lëshuar mbi supet, vështrimi ëndëronjës e melankolik i syve të saj të zes dhe ato buzët e kuqe e pakë të çelura, sikur të prisnin, prej kohe, një puthje të gjatë e të zjarrtë.

Këtë fytyrë magjiplotë, ai e ëndëronte, e shikonte me syt' e mëndjes dhe ndofta i dukej se e kishte aty pranë, të fshehur diku prapa trupit të ndonjë pishe.

Kush qe më i lumtur, ai apo unë?

Dhe sepse n'ato çaste m'u tret gëzimi, o shokë, e zërra m'u rrënqeth e ndjeva në shpirt një trishtim, trishtim...

Qafshtamë-Tiranë 1958

## 5) DRITA E YLLIT

**P**se më trishton përkëdhelja e dritës sate, o yll? Pse më zë malli të të sodit në netët e ngrohta dhe erëkëndëshme të korrikut? Përse nuk nginjem me të admiruar vezullimin tënd dhe ëmbëlsinë që derdh mbi botën tonë ajo drita jote aqë e gëzuar dhe aqë e çiltër?

Shkëlqimi yt s'ka ndryshuar, o stoli e Qiellit të pafund. Dhe vështrimi yt, si një sy hyjnie, shikon me adhurim këtë botën tonë të vogël.

Po mua a më ke parë, o yll? Duhet të më kesh parë netëve të korrikut, kur flija me gjyshen në lëmë e kur, i shtrirë më kurris, të vëreja me dashurinë e me adhurimin e pastër të fëmijës e kur ajo drita jote e shkëlqyer më mbushte shpirtin me ngazëllim.

Ne ruanim togun në lëmë. Unë tulatesha pranë gjyshes e me zëmër prej fëmije shikoje vezullimin tënd dhe ëndra të bukura më përkëdhelnin shpirtin. Ti ishe lart, shumë lart drejt mbi kokën time dhe unë kisha frikë se mos edhe ti këputeshe si ca yje të tjerë e më dukej se do të bije drejt e mbi mua. Atëhere të shikoja me frikë, dhe vija dorën në ballë e mbyllja syt, për t'u mbrojtur.

Po ti ishe aqë i mirë e aqë i dashur!.. e, pas pak, drita jote e ëmbël m'i kapsallite sytë, e me dashuri m'i përkëdhelte qepallat. A s'më mban mënd?

Në mos më ke shikuar atëhere, duhet të më kesh parë një natë tjetër korriku, kur përkëdhelja me zjarr rinie një vajzë. Ne ishim në një lëndinë. Rreth nesh plepat e lartë fëshfërinin të përkundur nga flladi. Hëna derdhte mbi tokë një dritëzë argjëndore, xixëllojat fluturo-

*nin si ca vje të vegjël dhe tej dukeshin kunturet madhështore dhe të heshtura të malevet. Gjithë bota kishte rënë në një qetësi të amëshuar; nata që e heshtur dhe në heshtjen e saj kishte diçka hyjnore. Atëhere të pushë të pasqyruar në bebëzat e saj. Sa i bukur m'u duke! Kurrë s'të kisha parë aqë të ndritshëm.*

*Drita jote derdhej hirplotë mbi ne e dukej sikur gëzohej së bashku me zëmrat tona.*

*Pra duhet të më kesh parë o yll, dhe s'është e mundur ndryshe, sepse një njeri që të vështron gjithënjë me dashuri s'ke si të mos e vësh re.*

*Ti ke miliarda vjet që shikon drejt mbi këtë tokëtorë, si një dëshmitar i heshtur dhe i dashur. Më pe fëmijë të vogël, më pe me vashën në krahëruar, do të më shikosh edhe për disa vjet e pastaj kurrë më.*

*Ti do të shikosh breza të tjerë, fëmijë të tjerë që do të flenë pranë gjysheve, netëvet të korrikut, djem të tjerë që do të përkëdhelnin të dashurat e zëmrës, sy të tjerë që do të të vështrojnë me përmallim.*

*Sa të kam zilinë, o yll, e sa do të dëshëroja të isha në vëndin tënd, jo se kam frikë nga vdekja, po veç desha të shikoj pranverën e njerëzimit që duket se po vjen mbi këtë Tokë!*

Rehovë 1958





## NË BRIGJET E JONIT TË KALTËRT.

**M**ë kish mbetur merak që gjatë jetës sime si gazetar nuk më ish dhënë rasti të vizitoja rivierën e vëndit tonë: prej Vlore e deri në Sarandë.

Më thoshnin se është shumë e bukur, më thoshnin se është e mrekullishme; bile, kur binte muhabeti për bukuritë natyrore të vëndit tonë e kur ndonjë të pyeste ashtu shkarazi: — ti a e ke parë bregdetin? — Po t'i përgjigjeshe jo, atëhere tundëte kokën sikur donte të të mëshironte e të të qante hallin. Sigurisht ai me mëndje të tij thoshte: — Me që s'ke parë atë anë andej, më kot flet për bukuritë e vëndit tonë.

Kaqë më vinte turp të thosha jo, sa që disa herë u futa në gjynah duke gënjyer.— Bregdetin? Po si s'e kam parë. I bukur shumë.

E kështu e merrni me mënd gëzimin tim, kur, më së fundi, mora një fletë shërbimi për n'ato vënde.

Pastaj, të vjen edhe një çikë thartë, kur mendon, se me qindra turistë që vijnë nga an'e anës e vizitojnë rivierën tonë dhe shkruajnë përshtypjet e tyre në gazetë, kurse shokët e mi dhe unë, që s'qemë më larg se 200 kilometra, detyroheshim në një farë mënyre të lexonim ato që shkruanin ata.

Për bregdetin tonë është shkruajtur mjaft, e në shkrimet gjen tek-tuk gjëra të bukura; dhe, sikur dora e krye-

redaktorëvet, e stërvitur për shkurtime, të mos futej në veprim, ne do të shikonim në gazetë, jo vetëm jetën e fshatarëvet dhe të kooperativavet bujqësore, por edhe bukuritë natyrore të pakrahasueshme të kësaj ane.

Në mëndjen time të varfër, ka mbetur i paharruar një përshkrim i saktë dhe i bukur, i shkruar prej dore mjeshtri, plot frymëzim e dashuri. Këtë e ka shkruajtur ai poeti i çalë, që la vëndin e tij plot mjergull e lagështi dhe, hipur mbi një gjemi me vela, zbriti në një skelë të Spanjës dhe vizitoi gjithë anën lindore të Mesdheut të kaltërt e plot ëmbëlsi. E pa edhe vëndin tonë dhe, me dorën e tij të artë, shkroi vargje të paharruara për Shqipërinë e për Shqiptarët. Atij që lexon «Çajlld Harolld-in» a nuk i ndizet dëshira të shikojë këto vënde të bukura, ku:

Të ngrysur çohen lart përpara syve,  
Si amfiteatër vullkanik natyre,  
Së majti, djathtas, alpet e Himarës;  
Rrëzës lënga lëviz me gjë të gjallë;  
Blegrijnë grigjat, rrjedhin prrenjtë, kreshtat,  
Po valaviten. Ja Aheron i zi,  
Lumi q'u ishte truar varreve.  
O Plut, ndë qoftë ferri yt si ky,  
Elizit mbyllja portën, shpirti nuk ma do.

Gjithënjë më kujtohen vargjet:

«N'Atikën e përmëndur rrallë sheh  
Lugina kaq të bukura; S'ka Tempja  
Stoli që aty s'e gjen; Parnas i dashur,  
Megjithse vënd klasik i shënitëruar,  
S'krahasohet dot me vise që fsheh ky bregdet.»

Më thoni pra, a mund të harrohen të tilla vargje?

E natyrisht, pas këtyre vargjevet që përmënda, përshkrimi im do të duket tepër i mjerë dhe i varfër, por unë nuk guxoj të them se bëra ndonjë përshkrim të mrekullishëm për bukuritë e bregdetit dhe për

njerëzit e tij. Unë do të çfaq thjeshtësisht ato që pashë e që ndjeva dhe, jam i bindur se sado bukur që mund ta shkruaj këtë pjesë, nuk kam arritur të them e të çfaq as një të qindën, e asaj bukurie.

Nuk di pikërisht se nga duhet t'ia filloj, Ç'të shkruaj më përpara, për natyrën, për kohën, për njerëzit a po për historitë që më treguan. Që të gjitha janë interesante, që të gjitha kanë bukurinë dhe lezetin e tyre dhe me merak pyes vehten: A jam në gjendje t'i shpreh të gjitha ashtu sikurse i pashë dhe i ndjeva?

Nuk udhëtova me veturë a me taksi, por me kamionin e postës që shkon ditë për ditë, nga Vlora në Himarë. Shoferi qe një djalë i ri, me një fytyrë të lezetëshme, me flokët kaçurrela e me vështrimin të dashur e të qeshur, por mua, ndofta, m'u duk më tepër simpatik se ç'qe, pasi kur iu luta të hipja përpara në kabinë nuk më kundërshtoi.

Nga Vlora u nisëm vonë; ora po afronte dymbëdhjetë, por dukej sikur qe më të ngrysur, se koha qe e vrënjtur e binte një shi vjeshte i hollë. Ishte një nga ato ditët e zymta të nëndorit, ku njeriu e ndjen shpirtin të trishtuar edhe në shtëpi e jo më në agjensitë e transportit, ku s'ke me se të merresh dhe vjen rrotull pa qëllim si ariu në kafazet prej hekuri. Gjithmonë, kur udhëtoj, mbaj me vete ndonjë libër, të cilin e lexoj, sa herë qëndroj nëpër vënde ku s'kam shokë e miq; por atë ditë, si për djall, edhe libri qe i mër-zitshëm dhe desha s'desha e mallkova nja dyherë atë shkrimtarin. Do ta kisha mallkuar edhe më rëndë sikur të mos e hiqja veten edhe unë një çikë si shkrimtar e sikur të mos e dinja se sa e vështirë është të shkruash libra të bukura.

Rruga prej Vlore gjer në qafë të Llogarasë duket e gjatë dhe ndofta do të qe edhe e mër-zitëshme sikur vëndi të mos qe i veshur me ca shkure, të cilat qëndrojnë të gjelbërta dimër e verë dhe me blerimin e tyre ja heqin natyrës atë trishtimin që ka vjeshta.

Po ngjitim të përpjetën e Dukatit. Përpara se të fillojmë të përpjetën, shoferi qëndroi dhe, mbasi ja kontrolloi rrotat makinës, ja shtërngoji edhe një herë burgjitë nga të katër anët. Kur e shikon shoferin që tregon kujdes, të

vjen ta lavdërosh, por nga ana tjetër të duket sikur ai kë-  
të kujdes po e tregon prej frikës se mos i ngjet ndonjë e  
papriur. Po sa gabim do të bënte njeriu të quante frika-  
cakë shoferët e kësaj linje! Bile do të bëhej dhe qesharak  
në sy të të tjerëvet. Kush nuk ka dëgjuar për Llogaranë.  
Për këtë rrugë të ngushtë e të rrezikshme, kur njeriut i  
merren mëntë më këmbë e jo mbi timon të makinës? Ata  
janë heronj, po si çdo punë që arrin e bëhet e zakonëshme  
nuk bije më në sy; tani dhe atyre vetë kjo rrugë u duket  
fare e zakonëshme dhe me duart në timon këndojnë si pa  
gjë të keq.

Udhëtimi është i gjatë dhe i vështirë. Makina kërcen  
nëpër gropat. Fryn erë; një erë e marrë, e tërbuar, e fu-  
rishme dhe kujitëse. Sa i afrohemi Qafës së Llogarasë, aqë  
më e fortë bëhet era dhe mbulesën e makinës e fryn si gjy-  
ryk, sa që Jakua, — sepse kështu e quajnë shoferin — me  
një dorë mban timonin, kurse tjetrën e ka nxjerrë që nga  
xhami i derës së makinës dhe mban një cep të mushamasë.

Kot së koti mendohem pse i thonë Llogara: Me etimo-  
logji s'jam marrë kurrë, por mëndja më thotë se kjo fjalë  
vjen prej greqishtes dhe ka kuptim llagar — i pastër, i që-  
ruar. Ky mendim m'u përforcua kur dëgjova nga goja e  
Himarjotëvet, se, disa vjet përpara, aty qe ngritur për tu-  
ristët e huaj një kamp verimi. Vinin turistë nga an'e anës,  
të shëndoshë e të sëmurë për të admiruar panoramën e  
për të shijuar ujin e ftohtë e ajrin e pastër. «Ai vënd, o  
byrazer, ja të llagaris, ja të përcjell.» thonë Himarjotët.  
Dhe me sa duket kanë të drejtë.

Sa i afrohemi Qafës së Llogarasë, aqë më e tërbuar  
bëhet era. Në Qafë fryka erë dimër e verë dhe pemët, di-  
sa pisha të zeza që gjinden aty pranë, nuk janë konifere e  
nuk guxojnë të ngrehin kryet përpjetë, por janë si të rrë-  
gjuara e të sakatosura. Të duket se dikush, për t'u tallur,  
u ka rënë me shpatë e ua ka prerë pjesën e sipërme dhe i  
ka lënë si pa kokë.

Shoferi më tregon me kënaqësi se këtu era nuk rresht  
kurrë dhe shumë vjet përpara një tufan i fortë na paska  
marrë një gomar ngarkuar me misër, bashkë me të zotin  
— një fshatar nga të këtyre anëvet — dhe më t'i paska për-

plasur nja njëzet metra tej pas një shkëmbi. Jakua ma tregoi edhe shkëmbin, sikur të ish ndodhur aty, në ato caste tmeri e gazi.

Qielli është i vrenjtur e i rënduar. Poshtë tufavet të revet ngjyrë plumbi, fluturojnë e sillen rrotull ca re të vogla, të zeza pis, sikur të qenkeshin tym prej dinamiti, dhe pas pakë me çudi shikon se si retë e mëdha ngjyrë plumbi fryhen e nxihen duke iu kanosur tokës. Dhe ja, më në fund, dalim në Qafë të Llogarasë.

Pa pritur u duk sikur para nesh u hap perdeja e një teatri gjigand dhe, të mahnitur, vumë re një pamje të mrekullishme. Kurrë s'më ka gufuar zemra e s'kam ndjerë ngazëllim t'atillë, e kurrë Atdheu s'më është dukur më i bukur se atë ditë. Me të vërtetë aty pamja është mrekulli e natyrës sonë të cilën njeriu nuk arrin as ta krijojë me fantazinë e tij dhe as ta shikojë në ëndërr. Mendoni një udhëtim të gjatë e të mërzitshëm, duke iu ngjitur një të përpjete në mal, ku syrin s'ta tërheq asgjë e veçantë, dhe, pas këtij udhëtimi, të dalësh në një qafë mali të lartë, ku, pa pritur, të shikosh një botë të re, një horizont të gjërë e të mahnitshëm. S'ngopesh së marri frymë. Të duket sikur ç'do gjymtyrë të është rritur dhe ti je bërë përnjëherësh gjigand.

Poshtë, nën këmbët e tua, nja 900-1000 metra në fund të rafshirës, duket deti në gjithë madhësinë e tij. Mbi det, vënde-vënde, bijen fashat e rrezet të diellit, të cilat duken shkoqur si fryma e shënjtë që bëjnë piktorët nëpër ikonat. Këto tufa rrezesh dalin nga të çarat e reve dhe bijen mbi faqen e lëmuar të detit, duke e ndriçuar e duke i dhënë gas e shkëlqim, sikur nuk duan ta lënë vetëm në furtunën që po afrohet. Gjetkë, deti ka marrë ngjyrën e reve dhe është i zymtë, i trazuar, i rrudhur, sa që, së sipërmi, duket si një fushë e plasaritur, por po të vesh re për një çast me hollësi, bindesh se je gënjyer në krahasimin që i ke bërë. Kjo faqe është e gjallë, dridhet e zhurmëron. Vër re më mirë bregun e detit: aty së largu të duket një vijë e bardhë si varak a si argjend i shkrirë, që lëviz pa pushim, duke puthur bregun e duke u tërhequr si me turp, po pastaj përsëri pasioni i jep vrull dhe deti me buzët e ergjenta puth tokën e shenjtë.

Si një rrip pa mbarim, në gjithë gjatësinë e detit, anës së bregut, duket një vijë e kaltërt e hapur, si në të gjelbërt; kjo vijë sikur kërkon të vërë kufi midis detit e tokës. Pas saj duket deti i gjërë i zyrtë dhe i mërzitur. Veç në vëndet ku bijen tufat e rrezevet të diellit, uji ndrizon si një copë pasqyrë dhe deti duket sikur buzëqesh e sikur pret, me përçqeshjen e të fuqishmit, kërcënimin që i bën furtuna. Më larg akoma dallohet një si mjergull e hollë dhe deti shkrihet me retë ngjyrë plumbi; atje bije shi.

Drejt, përpara, dallohen shtëpitë e bardha e të pastra të Palasës e të Dhërmiut, kurse nga ana e lindjes janë malet e Vetëtimavet, imponantë dhe të madhërishtëm, të mbështjellë me mjergull e të heshtur. Por heshtja e tyre është e rreme dhe njeriu pret me ankth, se diçka, që këta male e mbajnë fshehur në gji të tyre, do të shpërthejë pa prituri dhe atëhere gjithë vëndi do të dridhet e do të shembet. E si për të zbutur gjithë këtë stuhi e vrull, aty në Palasë duken trupat e drejtë të qiparisavet, të cilët me qetësinë e me bukurinë e tyre, ta zbutin zemrën; më të poshtëm duken bahçet me portokalle: gjithë këto sikur duan të tregojnë edhe mirësinë e butësinë që ka ky vënd. Ku gjetkë në botë gërshetohet krenaria e malevet me ëmbëlsinë dhe butësinë e detit sa në këtë vënd?

Po zbresim në të tatëpjetën e Llogarasë, në këtë mal krenar që është i tëri shkëmb e ku natyra zëmërdhemshur, me mundime të mëdha, ka mundur t'ja mbulojë faqen e thinjur me shërbelë e me një bar tjetër të shkurtër që i ushqen fletët në të plasurat e shkëmbit.

Pas ndonjë ore, deti errësohet dhe mjegullohet. S'andejmi vjen shi me erë. Dhe s'di sepse, mëndja ime, pa dashur, në këto çaste, përsërit vargjet e bukura të një poeti popullor të këtyre anëvet, ku përshkrimi i bukur e i saktë i natyrës sonë harmonizohet me ndjenjat melankolike që thonë vargjet e mëpastajme e me melodinë nostalgjike dhe përmallonjëse që ka muzika.

«Nata po vjen,  
Qielli ç'u nxi,  
Deti gjëmon

Fryn e vetëtin.  
Dilë, moj dilë  
Dil' e dëgjo zënë  
Kujto dashurinë. . .»

Ja edhe shiu nuk vonon.

Pikat e para e të mëdha të shiut që paralajmërojnë furtunë, përplasen në xhamin e makinës dhe, pas pakë, mushamaja e karrocerisë kërcet sikur të ishte një lëkurë dauulleje e tendosur. Vetëtimat si flakë çan qiellin dhe shkëlqimi i saj zigzag të mbetet për një çast në sy. Por vetëtimat e shumta duket sikur nuk i lëshon Zeusi nga qielli për të ndëshkuar fajtorët e për të treguar forcën e pushtetit të tij, por sikur dalin nga majat e malevet. Ndofta Tibuli, ai poeti i lashtë romak, në ndonjë kohë të tillë i ka parë këto male qëkurse i pagëzoi me atë emër që u përshatet e u ka hije për madhështinë e tyre: «Malet e Vetëtimavet». Emër më i bukur e më kuptimplotë nuk mund të gjindej për këta male.

Rrebeshi vazhdon. Bubullin. Shkrepëtin. Gjëmon. Qielli e dheu dridhet. Kreshtat e Akroqeraunëvet janë futur në mjergullën e përhime e të duket sikur malet janë të llahtarisur të shikojnë ç'ngjet poshtë në këmbët e tyre. Por jo, për këta male s'vlen një krahasim i tillë. Po t'i soditësh me vërejtje, do të të duket se jo retë janë ulur, po sikur mali ka ngritur kokën përpjetë, ka çarë retë dhe i thotë qiellit me përbuzje e krenari: «Bëj ç'të duash, s'ta kemi frikën».

Erë, shi, furtunë, qiell, det e mal, të gjitha përziejhen në një harmoni heroike dhe njeriu ndjen forcën dhe bukurinë e pakrahasueshme të natyrës shqiptare. S'nginjesh së shikuari e së admiruari.

Vazhdojmë të ecim. Shoferit nuk i bën asnjë përshtypje rrebeshi dhe pi duhan fare i qetë.

Pasi kemi zbritur gjer në mes të Llogarasë, detyrohem të qëndrojmë pranë postës së kufirit bregdetar. Disa ushtarë të veshur mirë na përshëndesin dhe bisedojnë miqësisht me njerëzit që njohin. Shiu pushon pa pritur, kurse era vazhdon me atë furinë e parë. Gjithë kamioni tundet sikur të jetë prej kartoni dhe të vete mëndja, se era, po

të dëshërojë, mund ta hedhë në greminë si një fije kalla-mi. Jakua kishte një hall tjetër; me që mushamaja e makinës i qe shqepur në njady vënde, kish frikë se mos era e marrë ja merrte si katana fëmijësh dhe e shpinte kushe-di se ku, prandaj sa qëndruam atje, nuk pushoi së thëni:

— Ah! Llaqi, o Llaqi, ç'na bëre, o Llaqi. . . Bubu! ma mori makinën era.

Llaqi qe shoferi tjetër, i cili, në këtë kohë, kthehej nga Saranda dhe ne detyroheshim ta prisnim atje, pasi rruga në këtë vënd është tepër e ngushtë dhe në asnjë mënyrë nuk mund të kalojnë dy makina bashkë.

Llaqi vjen dhe Jaku e porositi që, kur të dalë në qafë, të ketë mëndje se mos ja merr era mbulesën.

Vazhdojmë të zbresim në të tatëpjetë. Së largu, qiparizat e Palasës duken si kallamet e lule shtarës që mbijnë nëpër shpatet e malevet të larta. Shtëpitë e Palasës janë të bukura, thuajse të gjitha me dy kate, të suvatisura nga jashtë dhe me dritare të gjëra. Duket se për të ndërtuar të tilla shtëpija. këtu, është dashur të derdhet shumë djersë në vëndet e huaja e të largëta, matanë malesh e detesh të mëdhenj.

Kisha dëgjuar përpara një krahasim, që e përdornin disa për të treguar se sa pakë tokë kishin: «kam një arë po ç'e do, të shkryhet gomari i del bishti jashtë», por që të kish ara të tilla, unë s'e besoja në asnjë mënyrë. M'u desh t'i shikoj këto vënde që ta besoja këtë të vërtetë. Nuk di në mund të quhen ara ato dy pëllëmbë vënd që njerëzit me mundime e vuajtje ja kanë shkukur malit shkëmbor. Kur i shikon këto «ara» të ngritura njera mbi tjetrën në pjerrtësinë e malit, të duken sikur janë basamakë shkalle, mbi të cilat mund të hedhësh këmbën nga njera tek tjetra pa mundim fare, për t'u ngjitur lartë në mal.

Po natyra kjo, nënë e kujdesuar, s'ka lënë njeri jetim në botë. Në mes të shkretëtirës ka bërë oazin përdëllenjës, në mes të xhunglës e të vapës tropikale ka rritur kokon, këtë pemë që mban brenda një lëng të freskët e të ushqyeshëm për indianin e zhuritur. Edhe në këta anë natyra e ka treguar kujdesin e saj: këtu rriten ullinjtë, limonjtë, portokallet, fiqtë, mandarinat.



Kalojmë në mes fshattrash të tjerë: Dhërmi, Ilias dhe i afrohemi Vunoit. Ky fshati i fundit nuk qe fare i panjohur për mua. Dy prej shokëvet të zyrës qenë po nga ai fshat dhe nga goja e tyre kisha dëgjuar qyfyret dhe disa nga shakarat e nga thumbat me të cilat flasin zakonisht vunjotasit njeri me tjetrin. Nga të thënat e tyre kisha edhe një parafytyrim fizik të fshatit, po këtij parafytyrimi m'u desh t'i bëja korigjime të mëdha. Nuk më kish shkuar ndër mend se fshati mund të ndërtohej në një vënd aqë të pjerrët e të thyer « E mendoja vëndin pakë më të sheshtë dhe fshatin më të hapur.

Në këtë fshat qëndruam fare pakë, sa për të lënë postën, siç thonë shoferët. Megjithëse Vunoi nga xhadeja, e cila i kalon mespërmes, nuk duket as fort i madh as fort i bukur, udhtarit i lënë mbresë dy gjëra që normalisht duhet ta përjashtonin njera tjetrën: Gjen akoma shtëpija të djegura, të cilat tregojnë braktisje e mjerim, po gjithashtu gjen edhe shtyllat me fijet e dritës elektrike, me të cilën ndriçohet fshati sot. E para është vepër e vandalëve që shkelën në këto anë; e dyta është vepër e duarvet tona, e epokës së re ndërtimtare.

Nisemi për rrugë. Shiu fillon përsëri dhe herë pas here shkrepit e deti i qetë, në madhësinë e forcën e tij, i shuan pa mundim shigjetat e zjarrta të qiellit, ashtu siç thotë Gorki në të famëshmin «Sgalem».

«Kap shigjeta vetëtimash dhe në gji i shuan deti...»

Ndërsa shiu vazhdon, në rrugë kalojnë vajza e gra të ngarkuara me thasë a me shkarpa, me faqe të skuqura nga shiu e nga lodhja.

Arritëm në Himarë, ose të them më mirë në Spile, pasi këtu gjindet Himara zyrtare e administrative. Këtu janë zyrat, postat, dyqanet, klubet. Në kundërshtim me njerëzit, natyra nuk tregohet mikpritëse. Bijë një shi me rrësheke, si i thonë, e duke dalë nga makina me vrap futemi në një kafene. Atje, me porosi të shoferit, i zoti i kafesë na bëri dy kafe sade si për miq dhe na i shërbeu duke na bërë muhabet. Piva shumë herë kafe te ky himarjot, dhe nuk dua të flas për kafetë e mira që bënte, po për diçka

tjetër, të cilën unë nuk e prisja: na qerasi me bujari katërpesë herë. E marr vesh se fshatari ynë i ka mbajtur me besnikëri zakonet e lashta të mikpritjes sonë me famë, po nuk ma merrte mëndja që të tilla cilësira të trashëgonte edhe një njeri që ka provuar shijën e lekut dhe rron me 'to. Po kjo dhe gjërat e tjera që pata rastin t'i vija re në qëndrimin tim të shkurtër, më bindën se Himarjotët për mikpritje e për të nderuar miqtë a të largëmit, atëhere kur duan, janë të vetmit.

Kish filluar të ngrysej. Deti qe shumë i trazuar. Valët përpiqeshin pas bregut me zhurmë dhe gjithë deti buçiste, lëvizte, tundej sikur kish shpërthyer gjithë zëmërimi i tij kundra qiellit e shiut, të cilët e kishin ngacmuar e i kishin prishur qetësinë. Kush mbjell erën, korr furtunën!

Në darkë hyra në kafënë e Gogos, nga që s'dinja ku ta kaloja mbrëmjen. Kafja, si lokal, s'qe për t'i pasur zili. Të nxirrte mallin e atyre kafeneve të mesjetës që përshkruan Dumasi në romanet e tij. Qe e errët, vetëm me një dritare; edhe këtë e kishte nga ana e derës. Disa tavolina të vogla të pambuluara, disa lloje karrikesh e modele të ndryshme fronash. Kjo qe pasuria që dukej, dhe nga të pamët nusja nuk shitej, po pajën e kishte të madhe. Mbante një raki rrushi safi, e cila, edhe për një që s'ishte terjaqi, kishte një të mirë të madhe: nuk të linte të ikje me një gotë, por edhe gjysmë kilo të pije kokën nuk ta rëndonte. Sikur u prrallisa shumë për këtë rakinë e zot mos e dhëntë t'ju ngjallet dyshimi se jam ndonjë terjaqi i madh.

Nga kjo raki po pinte Barba Haraq, për të harruar dertet e hallet e tij. Nga fytyra dukej një plak i mbajtur mirë. Kuptohej se do të kish bërë ndonjë punë të lehtë që s'e kishte vrrarë e tretur.

Më fton të ulem, pa më njohur, në tavolinën e tij dhe unë e pandeh për çakërçef, por megjithatë i vete. Bëjmë muhabet. Siç e kanë zakon shqiptarët, të pyesin një herë nga ç'anë je, me se merresh e pastaj kujtohen për emrin. Kështu filloi edhe muhabeti ynë. Iu bë qejfi kur mësoi se isha andej nga ato anë ku dielli na bën një të mirë; na shi-

kon një çikë më parë se të tjerët, sa po çel sytë mbi majat e malevet të Gramozit.

Iu bë qejfi, se duallëm patriotë.

— Edhe unë nga ato anë jam, po kam vjete që jam shkukur s'andejmi e kam ardhur këtu. Di unë sa u bënë tani? dyzet a pesëdhjet vjet. . . a.

Po ta vesh re të folurën e tij, të tingëllon në vesh me disa ndryshime nga ajo e himarjotëve.

Bën çmos që të më mbushë mëndjen, se ai duhet të më qirasë mua e jo unë atë. «Na ke ardhur mik, thotë; ne duhet të të nderojmë e të të presim mirë që të mos e ndjesh.. (kërkon të gjejë fjalën që i duhet, po s'e gjen dot dhe bën grimaca të dëshpëruara).. si të ta them unë... ja... që je larg shtëpisë.»

Biseduam gjer e gjatë. Barba Haraqiqi ish shpërndarës i postës. Kish tetëmbëdhjetë vjet që merrej me këtë zanat.

Tetëmbëdhjetë vjet! Një jetë e tërë! Dhe çfarë punë kish bërë? Kish shpërndarë letra, telegrame dhe ftesa gjyqi. Në këta vjet ai qe bërë dëshimtar i shumë ngjarjevet. Duket një punë pa rëndësi, mirëpo ja, ky plak ka marrë pjesë më shumë se të tjerët në gëzimet e dertet e njerëzvet, ky u ka qëndruar më afër.

Pa më thua, a të bën zëmra t'i shpijesh një nëne telegramin ku i lajmërojnë vdekjen e të birit? Atëhere fytyra e shpërndarësit bëhet e heshtur, e vrenjtur, dora mezi trokit në portë, e zëri i dridhet dhe, duke tundur kokën, i pikëlluar, dorëzon telegramin. Ndryshe është kur lajmëron dasmë, fejesë a lindjen e ndonjë fëmije. Atëhere shpërndarësit i ecin këmbët vetë, tiparet e fytyrës i qeshin dhe fluturon nga gëzimi.

Ç'do punë në botë paska rëndësinë e saj dhe të gjitha plotësojnë njera tjetrën.

\* \* \*

Pas darke shkova në klub. Atje pata fatin të njihem me një personalitet tjetër të Himarës, me Barba Neçon, «përgjegjësin e transportit ajror, detar dhe tokësor», por, me që në Himarë s'ka as aerodrom, as skelë, kuptohet se përgjegjësi mbetet vetëm tokësor, e megjithatë kjo nuk ja

ul vlerën. Në Himarë të moshuarvet nuk u thëresin emrat përgjithësonjës që përdoren në krahinat e tjera si «Dajë», «Xha» ose «Babë», por kanë marrë nga greqishtja atë «Barban» popullore dhe në gojën e tyre nuk tingëllon e huaj po duket thjesht shqip.

Klubi gjëndet buzë detit. Është një ndërtesë e vogël, e bukur dhe e pastër.

Në anën e jug-perëndimit ka një verandë prej dërrasash që zgjatet gjer përmbi det dhe e cila, me sa duket, në muajt e ngrohtë të verës, duhet të jetë një vënd i këndshëm i pëlqyer. Brenda, klubi ish zbukuruar me disa piktura (kopje) të Shishkinit, që tregonin skena gjahu e pamje nga pyjet ruse, e përveç këtyre, kishte edhe disa kartpostale të punuara, si duket, nga ndonjë bojaxhi, pa gusto e me ngjyra të gjalla e të ndezura. Darkavet, zakonisht në klub mblidhen shumë njerëz dhe, duke bërë muhabet, pinë nga ajo e bekuara djersë kazani, që t'u zgjidhet gjuha e të flasin shpenguar. Të tjerët, që ua kanë ndaluar doktori ose xhepi, pijnë kafe dhe bëjnë sehir.

A po shqiptari është shqiptar e do ta bëjë beli kudo: pijen e do të shoqëruar me këngë, se ç'raki — zezë është ajo që s'të bën të këndosh! Dhe kështu në klub kërcet kënga gjer natën vonë.

**Deti në njerën anë dhe malet në anën tjetër i mbajnë vesh kësaj melodie.**

Të nesërmen i bëra një vizitë Kryetarit të Komitetit. Ekzekutiv të rrethit, Kosta Lolit.

Kosta është një burrë me trup mesatar e i lidhur mirë. Ka një fytyrë të qetë dhe energjike; buzët pakë të trasha dhe sytë si në ngjyrën e detit, i japin shprehjes së tij një pamje të rëndë e serioze dhe vetëm kur flet do të vëshre në zërin e tij një butësi, që duket sikur nuk i përshtatet atij trupi.

Më priti me përzëmërsi e ngrohtësi për sa kohë bëmë muhabet e, vetëm kur unë e pyeta se si shkonin me grumbullimin e bimëvet mjekësore, Kosta ndryshoi përnjëherësh, ndofta pa dashur, nga forca e zakonit. U vrënjt në fytyrë dhe filloi të më raportonte me një ton të prerë e

me një gjuhë zyrtare për çështjen e grumbullimit të bimëveve medicinale.

— Për sa i takon grumbullimit, ne, si rreth, jemi mjaft mirë... gjer më datën kaqë kemi grumbulluar... etj, etj.

Pata durimin ta dëgjoja këtë raport gjer në fund dhe, duke u ndruajtur ta pyes për ndonjë çështje tjetër, e luta që si të mbaronte punët, të delnim të bënim ndonjë shëtitje tok e të bisedonim miqësisht.

Kosta Loli më tregoi se qeveria hartoi një plan të madh për agrumet, dhe rrethi i Himarës, në këtë pesëvjeçar, duhej të mbillte s'di se sa mijëra fidanë «Agrumet do të jenë kultura jonë kryesore; ne do të jemi rreth i agrumëve, kështu thonë specialistët». Kryetari më foli për planet e ardhme, me dashuri e me optimizëm.

Vizituam, së bashku, fabrikën e vajit, punishten e verës e të rakisë, depot e kooperativës së konsumit dhe pastaj u ndamë si miq.

Deti Jon, nuk donte të qetësohej, e megjithse erë nuk kishte, valët përplaseshin me furi pas bregut dhe për një çast e gjithë rëra e imtë dukej sikur të qe mbuluar me një ajkë të bardhë prej qumështi. Ta kënda të rrije me orë të tëra duke soditur këtë pamje dhe të vinte keq që, pas disa sekondash, të gjitha shkriheshin e humbeshin sikur të mos kishin qënë kurrë. Vala i ngjet kohës dhe shkuama jetës. Më tej, atje ku bregu shkëmbor bie thikë mbi det, valët thyhen e stërkalat e bardha kërcejnë si rruaza fildishi duke e bërë të lëshojë lotë faqen e ashpër të shkëmbit.

Ndënjta edhe atë natë në Himarë. Pasditën e kalova me nge duke soditur detin e egërsuar dhe bëja çudi me veten time se kush ia jepte gjithë atë forcë valës?

Tani era kish pushuar dhe unë prisja të admiroja një det të qetë e të shtruar, por nuk ndodhi kështu. Duket se detit nuk i bie zemërimi kollaj e sa ndejta në Himarë deti uturiti e buçiti si i tërbuar. E, duke e shikuar këtë det të egërsuar, nuk e parafytyroja dot të qetë e të shtruar dhe fjalët e një vëndësi që më tha se deti në Himarë në kohë të mirë është i butë, i qetë, e i shtruar si vaj, sa të vjen ta rrufitësh, mua m'u dukën të pabesuarshme.

Si në çdo qytet të vogël, edhe këtu pritja e përcjellja e kamionit të pasagjerëvet qe gjëja më e rëndësishme e ditës.

Himara në çdo stinë është e bukur, me ato kodra të veshura me ullinj, me ato brigje shkëmbore që ngrihen anës së detit e ku vala lozonjare përkëdhelet e fërkohet pas tyre si vajza pas të dashurit; të gjitha këto janë të bukura. Pa le atëhere kur lulëzojnë portokallet e limojtë! Kundërmon ajri i parfumuar dhe njeriu nuk ndjen të ngopur duke thithur këtë ajër. I bukur, i bukur je, o Atdhe!

Të nesërmen pasdreke, duke parë kohën të bukur e diellin që shkëlqente, m'u mbush mëndja të shkoja në Sarandë. Barba Neçua urdhëroi shoferin të më bënte vënd në kabinë dhe urdhëri i tij u plotësua menjëherë.

## II

Rruga e ngushtë dredhon në mes të kodravet të gjelbëruara dhe pas pakë Himarën e bukur e lamë prapa krahevet. Pas shiut të fortë që kishte rënë, në rrugën me gro-pa kishin mbetur aty këtu sqolla me ujë shiu, sipërfaqja e të cilavet shkëlqente si xham nga rrezet e forta të diellit.

Shoferi, si mori vesh që po udhëtoja në këto anë për herë të parë, u mundua ta kënaqte kureshtjen time me të gjitha ato që kish dëgjuar ose që i dinte edhe vetë.

Ai më tha se, me që në Himarë deti pati dallgë, këtej duhej të ish fare i qetë. Dhe vërtet, me të kapërxyer bregoret që fshehin Himarën, na doli përpara një gji i vogël shkëmbor, ku ujët e kaltërt të detit shkëlqente si pasqyrë. Këtu s'ndihej as rrapëllima e valëvet, as buçima e mbytur e detit; të dukej sikur deti i fuqishëm e mbante me kimet këtë gji, si një fëmijë të përkëdhelur, dhe s'donte në asnjë mënyrë t'i prishte gjumin. Aty qe kaqë ngrohtë e kaqë mirë, sa të vinte të zvizheshe e të hidheshe të bëje not.

Pas pakë dualëm në qafën e Porto Palermos. Këtu të del përpara një Llogara e dytë; po ndërsa në Llogara bukuria harmonizohet me krenarinë e madhështinë, këtu në

Porto Palermo gjen një bukuri të ëmbël femërore, të qetë dhe pakë të trishtuar e melankolike. Shikon se me ç'bukuri e ka stolitur natyra këtë vëndin tonë. Deti fle i qetë. Dhe, si një mrekulli prej natyrës së virgjër, në këtë gji të qetë del nga toka si gjuhëze një gadishull i vogël. Duket sikur nuk është një copë tokë, por një medaljon i bukur, që varet në krahorin e kaltërt të detit. Në këtë sinisi, që së largu duken muret e një kështjelle të vjetër. Me tokën mëmë lidhet vetëm me një rrip të ngushtë, mbi të cilën kalon rruga që shpie për në kështjellë.

Kështjella më thanë se është e Ali Pashë Tepelenës dhe i shërbente si port për marrëdhëniet me botën e jashtme. E shikova me dashuri dhe, për një çast, mbylla sytë e parafytyrova ato kohë. M'u duk sikur pashë në rrugë një tufë kalorësish duke ikur me të katra. Pas tyre ngrihet një pluhur i hollë i verdhë dhe flokatet e fustanellat e bardha, të fryra nga era, shkëlqejnë e valaviten si flamuj lirije trimërie. Tufa e kalorësvet fluturon si suferina mbi rripin e tokës që lidhet me kështjellën, dhe prijësi i tyre, plaku Ali Pasha, me të arritur para portës, kërcen nga kali si një djalë njëzetvjeçar dhe hyn brenda me një hap krenar; pas tij hyn kali duke hingëllitur e duke ngritur kokën përpjetë. Mbi muret e kështjellës duallën burizanët dhe, duke drejtuar në qiell burijet e tyre të gjata hata, e përshëndetën ardhjen e prijësit me tinguj gazmorë dhe i luten Allahut t'i shtojë ymrin e lavdinë. . .

Tani ka mbetur hieja e këtyre kohëve të kaluara.

Nuk e di historinë e kësaj kështjelle, por në është e vërtetë që këtë kala e ndërtoi Ali Pashai, atëhere dëshmon se ai ka qënë një strateg i zoti për kohën e tij dhe i hollë në shijë.

Pranë rrugës së automobilit, buzë xhadesë, nga an' e detit, gjendet një kishë e vogël dhe e vjetër. Këtë kishë duket se ai e ka ndërtuar për gruan e tij të dashur, për Vasiliqinë. Ndërtimi i kësaj kishë ka një histori të pabesueshme; ajo është mbaruar brënda 24 orëve! Kujt i besohet një gjë e tillë? Ali Pashë Tepelena thërriti disa muratorë dhe u tha: «Në qoftë se nuk e mbaroni gjer sa të lindjë dielli, të gjithëvet do t'ju ther. . .» Po cili ka qënë shkaku

i këtij nxitimi kaqë të madh? Dashuria e pakufishme dhe e verbër për të shoqen a po një nga kapriçiot e tij të shumta e të pashpjeguara?

Vazhdojmë të ecim. Pamjet vijjnë njëra pas tjetrës, si kuadro të një filmi, dhe ndjej një përshtypje që s'e kam ndjerë kurrë: më duket sikur jam në të njejtën kohë edhe aktor edhe spektator. Më duket sikur shikoj në ekran ecjen e një makine me udhëtarë nëpër vënde të bukura e piktoreske. Ata që janë sipër në karroceri këndojnë. Fjalët s'i marr vesh mirë, por melodia s'po më pëlqen hiç. Këndojnë këngë labe.

I paharruar do të mbetet në kujtesën time Gjiu i Borshit me atë pamje të mrekullishme që ka. Poshtë deti i kaltërt, i qetë, nanuritës, sikur është futur të flerë e të pushojë në këtë gji të gjelbëruar dimër e verë. Dhe, si dhuratë prej natyre, këtu syri të çlodhet në një copë tokë që meriton emrin fushë, e vetmja në gjithë bregun e detit. Aty në mes të fushës është ngritur një fermë shtetnore, ferma e Borshit.

Nga bukuria natyrale ky vënd duket si një peisazh i mjeshtërvet të pikturës.

Lart në mal, mbi një shkëmb të madh, duket Qeparoi dhe, në anën kundruall, duken disa shtëpi nga të Borshit. Me një natyrë të tillë, çdo njeri duhet ta ndjejë veten poet dhe tani më duket fare e natyrëshme pasuria e folklorit që kanë këto fshatra dhe improvizatorët, të cilët, ndonjëherë bukurija e figurave, lënë prapa disa nga poetët tonë.

Kur po ngjiteshim në të përjetën e Borshit, takuam rrugës një plak kokoroç, me syze, që po shkonte hipur mbi një mushkë. Samarin e mushkës e kishte mbuluar, si krushqit, me nja dy velenxa dhe prapa në koçaqet kish varur disa torba. Pa dashur e pyeta shoferin:

— Ç'është ky?

— A, s'e di ti këtë? Ky është mason. S'ke parë ç'njeri i çuditshëm është. Ja, gjithënjë me mushkë e shikon, ja hipën kësaj dhe qytet më qytet e pazar më pazar. Në automobil s'e kam parë të hipëj kurrë dhe thonë që mushkës nuk i bie kurrë as me shkop as me këmbë. E le të ecij më qejfin e saj pa i thënë kurrë oç! Sa të ecëj le të ecëj, di-



mër a behar qoftë. Ku ta zerë nata, aty fle. Edhe bukën edhe gjellën i ka me vete. Me lugë, me pirua, me kripë, me tenxhere, të gjitha në torbë i ka. . .

— Po njerëz a ka ky në shtëpi?

— Ka, posi; ka plakën. Edhe fëmijët thonë se i ka burra dhe me punëra të mira. — Aman mor baba, i thonë ata, se na turpërove, mos bëj kështu. — Po ai s'i pyet fare. — Shikoni punën tuaj, juve, u thotë, s'kini gjë me mua. Mua sa të më punojë këmba e dora e sa të kem mushkën gjallë, do të bëj si të më thotë koka; juve nuk ju kërkoj gjë. . . Ç'pyet, ore, ka turli njerëz kjo botë.

— Ashtu vërtet, po shyqyr që s'ka shumë si ky, t'nuaj. . .  
Shoferi qesh e pastaj ndalon makinën se dikush kërkon të zbresë.

Zbret edhe shoferi, e shkon në anën e pasme të makinës për ta «rregulluar» udhëtarin. Kam vënë re se të gjithë pasagjerët mundohet t'i «përcjellë» nga pakë dhe gjithë bakshishet që i japin ata e bën kabull të mos ua kthejë dorën e t'i futjë në xhep. Kur kthehet, i qesh fytyra dhe, para se të ndezë makinën, më pyet gjithëmonë sikur kërkon lejë: Nisemi tani?

Lart në mal, Qeparoi duket si një kështjellë mesjetare. Në Borsh qëndruam pakë më gjatë, se shoferi bleu një shportë me portokalle. Zbrita dhe unë nga maqina e anës së rrugës vura re një lapidar të thjeshtë, i ngritur për dëshmorin Sofo Meksi. Ç'kujtime më ngjalli ky lapidar! M'u kujtua kënga aqë e përhapur në kohën e luftës:

**Mun te Borshi më të dalë,**

**Lule Sofo, lule djalë.**

**Bëje luftë me gjermanë,**

**Lule Sofo, lule djalë.**

**Sofoja në vij' të parë**

**etj.**

Ndëjta një copë herë i heshtur pranë lapidarit. M'u duk sikur e njihja këtë njeri të rënë dëshmor në luftën për çlirimin e Atdheut. Kënga ma kish bërë të njohur, të dashur e të afërm. Dhe i parafytyrova partizanët se si e kë-

donin këtë këngë. Qe dimër, kish rënë dëborë e bënte një cikinë e madhe. Papritur, në fshatin tonë u duk kreu i një kollone partizane. Partizanët ishin të lodhur, të uritur, disa prej tyre ishin fare zbathur. Mirëpo, me të ardhur në fshat, ja filluan këngës e valles. Këndonin këtë këngë: «Mun te Borshi më të dalë...» me një pasion të egër, disi të vrazhdët, por burrëror. Dhe melodija pakë monotone dhe e varfër në ngjyra kishte një kadencë të rëndë, luftarake dhe gjëmonte si një trumpetë. Ata këndonin e kërcenin, kurse nga këmbët u rridhte gjak, i cili skuqte dëborën e ngrirë.

Unë isha i vogël atëhere, 11-12 vjeç, po ky përfytyrim më ka mbetur ndër mënd e s'kam për ta harruar kurrë.

Çdo gjë në rrugët dëshmon luftën heroike që bënë vëllezërit dhe baballarët tanë. Lapidarët e ngritur, skeletet e makinave të djegura, urat e rindërtuara, të gjitha flasin për luftën nacional çlirimtare. Ja, aty në Protopapë, xhadeja kalon fare afër buzës së detit. E në det, akoma edhe sot e kësaj dite, duket kulla e zezë e një tanksi fashist. Partizanët e kanë djegur dhe e kanë hedhur në det. Tallazët përplasen me fuqi pas tij dhe valët tallen e përqeshin hekurin e ftohtë; me këtë, sikur duan t'i tregojnë gjithë botës, ç'fat mund të kenë pushtonjësit.

Atje do të rrijë ai tanks, i prishur, i zyrtë, i heshtur dhe pikërisht pse është i heshtur, flet më shumë.

Po i afrohem Lukovës. Ullinjët janë arrirë e tani po i vjelin. Në Lukovë rruga automobilistike shkon përmes një ullishteje të bukur e të mbajtur me kujdes. Disa plaka e disa fëmijë të vegjël po mbledhin ullinjët e rënë. Nuk nxitohen; të duket sikur këtë punë e kanë marrë më nge dhe kam përshtypjen se gjyshja, duke punuar, po u tregon edhe ndonjë përrallë me mbret, se ndryshe, fëmijët çapkënë mërzhiten e kërcasin e ikin.

Dielli po perëndon. Deti Jon, me atë ngjyrën e kaltërt si në të gjelbërt të thellë, reflekton rrezet e kuqe të Diellit dhe duket sikur është ndezur flakë. Mbi malet shket hieja e padukur e muzgut dhe fletët e pemëve ndryshojnë ngjyrë e bëhen më të errëta. Lart mun mbi sërthin e malit

po shkon një njeri dhe të duket sikur ai që s'andejmi po kundron këtë mbrëmje të qetë në madhështinë e saj, të heshtur dhe hijerëndë. Këtu, në çdo një kilometër, në të ardhëshmen do të ngrihet nga një kamp pushimi ose shtëpi turizmi dhe gjithë rivjera jonë do të bëhet një **Côte d'Azur**, në mos edhe më e bukur. Turistët do të çmëndeshin me qiellin tonë të kaltër e të tejdukshëm me Diellin e ëmbël e të shkëlqyer, me malet tonë krenarë e me natyrën e virgjër.

Po ne gjer tashti s'na kanë lënë hallet të mendojmë për të tilla gjëra. Kemi pasur nevoja të tjera më të mëdha e më të kohës dhe duhet të na falet në e kemi lënë ndërtimin e vilave pas dore. Por shpejt do të vijë ajo ditë kur qendrat e turizmit e të gjuetisë do të jenë të hapura dimër e verë, kur një rrugë automobili e asfaltuar do të gjarpërojë në këtë bregdet që s'e ka shokun nga bukuria, prej Shën Gjinit e gjer në Butrint. Do të vinë ditë të bukura e më të bukura, dhe në po mundohemi një çikë tani, le të mos na vijë keq: ne po punojmë për një të ardhme të madhe e dritëdhënëse.

Ecim gjithënjë drejt jugut. Tani kemi dalë në Shën Vasi, një fshat i bukur nga pozita, po tepër i varfër. Fshati gjindet në një qafë mali dhe e vetmja pasuri e tij janë fletët e sherbelës, me të cilat është i veshur gjithë mali. Kjo bimë mjekësore, me vlerë të dyfishtë ekonomike, gjëndet e përhapur në një mënyrë të çuditëshme. Male të tërë janë mbuluar me këtë bimë shumëvjeçare, e duket se edhe sikur ta kishim mbjellë me dorë nuk do të qe rritur kaqë.

Dalim në një rrugë të tatëpjetë, të thatë e të zveshur. Rruga ka prerë në mes një faqe mali të pjerrët e shuruvinë. Poshtë, në anën tonë të majtë, kemi fushën e Vurgut. Shikojmë fshatra të shpërndara aty këtu dhe në një grykë mali duket Delvina e vogël. Prej këtej duket mirë vetëm maja e lartë e Minaresë që del përsipër dhe sundon mbi shtëpitë e tjera e mbi çatitë prej qeramidhesh të kuqe.

Po i afrohem Sarandës. Habia e parë është se udhëtarri nuk pret të hyjë në Sarandë nga ana e jug-lindjes;

me që udhëtojmë drejt jugut, njeriu pret ta shikojë Sarandën përpara si çdo qytet a fshat tjetër; kurse këtu ne pa e ditur e kemi lënë Sarandën prapa, pastaj, pasi kapërcejmë një qafë mali, na del përpara Saranda e vogël dhe e bukur me ato shtëpi plot bahça e të suvatisura përjashta, me gjiun e bukur të detit e me kodrat që ka rreth. Është mbrëmje. Në qytet janë ndezur ndritat elektrike; një pjesë prej tyre reflektohen në ujët e detit dhe duken si ca yje të këputur. Sa i dashur të bëhet ky vënd! Hyjmë në qytet në mes një rruge të mbjellë me pisha. Në një dritare, një vajzë simpatike po vë një perde. Ajo bën ca lëvizje të sigurta e të ngadalëshme: profili i dallohet qartë dhe dy gërshetat të lezetëshme i bien mbi krahërorin e fryrë. Sa herë kam kujtuar Sarandën, më ka dalë përpara edhe kjo vajzë. Çudi është se si lidhen parafytyrimet nganjëherë: ndonjë gjë pa rëndësi dhe e rrastit arin të të lërë mbresë të përherëshme. Më duket se, po të vete përsëri në Sarandë, do ta gjej atë vajzën simpatike duke shkuar perden po n'atë dritare.

Përkundrejt duket ishulli i Korfuzit, pak i zymtë dhe i mbuluar nga hijet e mbrëmjes. Një far ndizet çdo 8-9 sekonda, si një sy magjik, dhe ngazëllon detarin e kapi-tur se limani nuk është larg.

Nata është e freskët. Në hotel na dhanë një dhomë kundrejt detit dhe, të nanuritur nga shushurima e valëvet të detit, fjetëm një gjumë të lehtë e të pandërprerë.

Të nesërmen u gdhi një ditë e bukur me diell, e vakët dhe e parfumuar nga aromat e vjeshtës. Vizitova disa nga bahçet e dëgjuaara të portokallevet, portin detar, Hotel Turizmin, dhe, si mbarova punët zyrtare, u enda lart' e poshtë nëpër qytet.

Edhe këtu po ndërtojnë punishte, fabrika, apartamente banimi. Sa mirë, që në çdo qytet tonin ndihen tingujt e çekanit të muratorit! Dikush mund të thotë e të pyesë: ç'tinguj mund të ketë çekani? Po, shokë, ai ka tingull, dhe tingull shumë të bukur, ai këndon melodinë e ndërtime-tit dhe kjo është muzika më e bukur që ndihet an' e kënd Atdheut tonë!

Deti Jon, sot, është fare i qetë. Shkëlqejnë guriçkat

e bardha e peshqit me luspa të ergjëndta lëvrijnë në të gjitha drejtimet, të kënaqur që stuhia ka marrë fund. Një peskarexho përkundet lehtas mbi det dhe, mbi direkun e saj, një marinar diç mundohet të kapnjë; një tjetër i jep urdhëra që nga poshtë.

Aty ku futet në det ujët e ftohtë të një vije mali, deti ka marrë ngjyrë tjetër: të kaltërt mavi dhe që nga sipër të duket se dikush, për t'u tallur, e ka prerë detin me thikë dhe i ka shkëputur një fashë nja pesë pëllëmbë të gjëra dhe nja dyqind-treqind metra të gjatë.

Rastësisht u takova me një shoqe shkollë. Edhe tani që plot shëndet, si disa vjet përpara dhe po ashtu e qeshur dhe e gëzuar. Unë ndjej një kënaqësi të veçantë kur në ndonjë qytet të largët takoj ndonjë shok a shoqe nga të klasës. Atëhere fillojmë e kujtojmë kohën e kaluar, bangat e shkollës, konviktin, prerjet e liridaljevet dhe plot vogëlsira të tjera të parëndësishme, të cilat, tani, me që janë të shkuara, kanë marrë një notë përmallimi e nostalgjie. Veç tashti që u rritëm e kuptojmë se disa gjëra që atëhere i quanim heroizma, s'ishin veçse budallallëqe e çapkënllëqe të rinisë.

Të nesërmen, kur po haja drekë në tavolinën time, erdhi dhe u ul një prift. Qe një prift me një fytyrë të hollë e të gjatë e me tipare të lezetëshme. Sytë i kishte të vegjël e ëndëronjës, ballin të gjërë e të drejtë; buza e poshtme sikur të donte t'i jepte një pamje më hijerëndë, qëndronte pakë e kthyer, por e gjithë pamja e tij shprehte një qetësi shpirtërore. Qe veshur me një raso të përdorur, e cila, duke thithur për kush e di sa vjet, të shtatë ngjyrat e rrezetve të diellit, kish ndryshuar bojë e nga e zezë po bëhej e murme. Kemi në disa priftërinj në fshatrat tona, të cilët janë më shumë bujq se sa fetarë. Këta punojnë e ropëtohen si gjithë të tjerët, përveshin mëngët e rastos dhe lërojnë gjithë ditën e lume e shërbimin fetar e shikojnë më tepër si një punë shoqërore, si një punë që duhet bërë. Dhe nuk do që keq këtu sikur të përmëndja se një nga priftërinjtë e shumë të fshatit tonë, kur vinte puna më bé, nuk betohej më Krishtin a më Përrëndinë, por ruante akoma betimet e vjetra pagane dhe

s'e kish për gjynah të betohej: «Ja, për këtë zjarr... për këtë dhe... ose për këtë bukë!» Dhe nuk qe ndonjë prift dosido, por i zgjuar dhe me shkollë.

Edhe ky dukej se bënte pjesë në këtë kategori. Mjek-  
ra e hollë që përfundonte me majë, si një pykë, kish fi-  
lluar t'i bëhej e murrme. Porositi vetëm fasule sade, pa  
mish, e filloi të hante, pasi nxori që nga xhepet e tij të  
thellë një copë kulaç. U çudita që po hante një gjellë kaqë  
të varfër dhe fillova ta pyesja se nga ishte e ku po vinte.  
Prifti qe nga një fshat i varfër, majë një mali, nja tetë  
a nëntë orë më këmbë larg nga Saranda. Emrin e atij fsha-  
tit e harrova. Mbaj mend vetëm se në fshatin e priftit s'u  
bëkeshin as ullinj të as portokallet, pasi fshati bënte pje-  
së në një zonë të lartë e, si pasojë, edhe shumë të ftohtë.

— Po çfarë ka në fshatin tuaj? — e pyeta.

— Kaçka, arra si u thonë; nga ato kemi boll...

Prifti e fliste me zor gjuhën shqipe dhe nga e folura  
dhe nga theksimi i ë-së dukej që do të ishte minoritar.

E pyeta për kishën e për disa gjëra të tjera që kishin  
të bënin me profesionin e tij.

Prifti mblodhi buzët i dëshpëruar dhe dukej se po  
përgatitej të fliste për një temë të papëlqyer. Nuk i vinte  
mirë që tani feja kish zënë të çoroditej edhe në fshatërat  
më të largëta dhe ai ndofta, i kujtonte me mall ato kohë  
kur njerëzit rronin me frikën e Perëndisë dhe me besim  
kokëngjeshur të fanatikut fetar prisnin përdëllim  
nga i Plotfuqishmi.

— Pçë! Të vjetrit vijnë në kishë e falen; pa këta të  
rinjtë tani s'para shikojnë nga këto gjëra. Tani kështu u  
bë koha.

I kënaqur nga muhabeti, prifti nxori që diku nga ata  
xhepet e tij të thellë një grusht me arra dhe m'i vuri përpa-  
ra në pjatë. Unë nuk desha t'i merrja, por ai nguli këmbë.

Bisedova me 'të sa mund të bisedojë njeriu në një  
tavolinë restoranti dhe më mbeti merak që nuk e ngac-  
mova të më tregonte diçka nga jeta e tij a të paktën  
ndonjë histori. Megjithatë nga biseda e tij u binda për një  
gjë të cilën edhe më përpara e kisha menduar: populli  
ynë është shumë pagan dhe ndjenjat fetare s'ka-

në zënë kurrë rrënjë thellë. Dhe atëhere nuk m'u duk hiç çudi — sado e pabesushme dhe qesharake që është — se shumë prej të krishterëvet e ndërruan fenë në kohën e Tanzimatit, vetëm e vetëm që të mos paguanin taksa.

Si në çdo qytet të vogël edhe këtu, në Sarandë, po t'i biesh vërdallë dy herë rreth e qark, i ke parë të gjitha e s'ke çfarë të shikosh më, prandaj udhëtarët e kanë si zakon që, po qe se nuk dalin shëtitje, venë e futen në klubin e gjuetarëvet.

Ky është vëndi i pikëpjekjeve, i bisedimeve akademike, i këngëvet, i pijes, i dominos, i tavllës. Saranda ka edhe klube të tjerë, të cilët janë shumë më të bukur se ky, mirëpo asnjë nga ata s'ka arritur të bëhet kaqë tërheqës e popullor, e asnjë nuk ja kalon nga fama.

Ato që i japin lezet këtij klubi janë ca shpendë të ballsamosur që qëndrojnë krenarë mbi banak, dhe duket sikur përshëndesin mysafirët me sytë e tyre të shkëlqyer si xham.

Në klub mund të shikoje shumë lloje veshjesh dhe pakë a shumë mund ta merrje me mënd se nga ç'krahina qenë:

Një plak me një takije të bardhë e veshllapush bënte pazar për të shitur ca dhën. Plaku i jepte e i merrte bashkëfolësit duke ja lëvduar mallin e gjënë, me sa i mundej, kurse tjetri e dëgjonte në heshtje, dhe hiqej sikur s'i bënte përshtypje.

Në këtë klub gjahtarësh, përveç gënjeshtrevet të gjahtarëvet, dëgjova edhe dy përralla, në mes të ditës, prandaj nuk di në e nderon klubin kjo gjë apo jo.

Këto i tregonte një fshatar nga Palasa e Himarës, i cili kishte një fytyrë të gjatë si të kalit e ca vetulla të zezë e të dendura si kreshta. Emrin s'ja mësova dot. Kishte një zë të fortë, zë burri, që i dilte nga ai kraharori i gjërë e eshtërmadh.

Përralla e parë qe për një dosë që gjente një qyp me florinj.

Me qënë se s'mbeti asnjëri pa qeshur nga ata që e dëgjonin, qeshi edhe vetë ai që e tregonte.

Përralla tjetër ishte për një qeroz që martohej me të

Mjën e mbretit, pasi plotësonte tre kushte që kishte vënë mbreti.

Kushti i parë që të fuste në thes një prift, por prifti të futej me dëshirën e tij. E dyta nuk e mbaj mend se ç'që dhe e treta, që t'i merrte unazën mbretëreshës me dëshirën e saj. Qerozi me dredhi e me trimëri i plotësoi që të trija kushtet dhe u martua me bijën e mbretit.

Një pasdite shkuam me një shok në kooperativën bujqësore të Vrionit. Vrioni është një katund i vogël, i ndërtuar mbi një kodrinë të vogël, e cila ngrihet si kurriz breshke mu në mes të fushës.

Në Vrion më mirë se kudo gjetkë mund të shikosh ndryshimet që ka pësuar fshati shqiptar, e rrugën nëpër të cilën ka ecur.

Dikur, e kjo dikur s'është shumë e largët, fshati që çiflik, dhe gjithë fshatarët qenë raja. Rrallë herë dukej beu në fshat; Roma e Tirana kishin pallate lluksoze ku ai shkryhej e luante kumar djersën e këtyre fshatarëve që punonin gjithë ditën sa u binte bretku e natën futeshin të çlodheshin në ca kasolle të rëgjua nga mjerimi e të heshtura si gurrë varri.

Reforma agrare u a dha tokën fshatarëve. Ato ditë kanë qënë nga ditët më të lumtura në jetën e atyre fshatarëve. Po u plotësohej ajo që kishin ëndëruar tërë jetën jo vetëm ata po edhe gjyshërit e stërgjyshërit e tyre. Muarën tokë! Tokë! Tokë!

Kjo thirrje nga buzët e tyre ushtoi më me gëzim se sa nga goja e atij marinarit të Kristofor Kolombit që zbuloi brigjet e Amerikës.

Biseduam me kryetarin e Kooperativës. Ai që një djallë i ri, i heshtur dhe pakë i ndrojtur. Ai na tregoi se kooperativën bujqësore e kishin formuar qysh në vitin 1949. Në këta vjet, përparimet qenë kaqë të mëdha e qenë bërë kaqë ndërtime, për të cilat në të kaluarën do të duhej një shekull.

Kryetari na foli pak për të kaluarën e dukej se më tepër kishte qejf të na fliste për të ardhëshmen.

«Do t'i ndrohet pamja fushës së Vurgut. Ai kishte



besim në këto fjalë të thëna nga Partia dhe shikonte me guxim të ardhëshmen.

Kush është pakë poet le të mos i verë fre fantazisë e le ta ëndërojë fushën e Vurgut si një bahçe e si një kopsht të lulëzuar dimër e verë. Le të mos ketë frikë se e tepëron: Vurgu i tillë do të bëhet. Do t'u themi udh'e mbarë ujërave që e përmbytin gjithë dimrin, e do të marrim dy e tre prodhime në vit. Do t'i ndërojë faqja fushës e pas disa vjetëve nuk do të shikojmë pallyo me andra në supet e fshatarëve.

Më të perënduar të diellit u kthjem në Sarandë.

Dielli po ulej ngadalë në det dhe gjithë qielli nga ajo anë dukej sikur kish marrë flakë. Më e bukur nga të gjitha dukej pasqyrimi i rrezeve të diellit në det. Ajo duket si një rrugë me shkëlqim të florinjte që zgjatej nga bregu e gjer në pafundësi.

Saranda është xhevair i bregdetit tonë. Ajo duket si një stacion turistik bukurie e harmonie. Të huajt që vijnë çmënden pas bukurisë së saj, psherëtinjë me një farë ziliçmënden pas bukurisë së saj, psherëtinjë me një farë ziliçe.

«Ah sikur të kishim edhe ne një Sarandë të tillë!»

E unë do të thosha: «Ah sikur të kemi nja tri katër Saranda gjatë bregdetit!»

Por nuk psherëtij me mall; unë ëndëroj se do t'i kemi dhe me siguri që ajo ditë nuk është e largët.

Para syve tanë, Atdheu është transformuar dhe mendoni se sa vuajtëm për të shëruar plagët e luftës. Tash-ti jemi më të fortë, më të pasur, e natyrisht do të ndërtojmë më shumë, më shpejt edhe më bukur.

E unë as që kisha ndër mend t'i shkruaja përshtypjet e mia por ja që e nisa këtë punë dhe eci pena vetë. S'di akoma në janë këto që shkrojta ndonjë gjë që e vlen barra qiranë të lexohen, por unë shkrojta që të çmallen me ato vënde aqë të bukura, me ata njerëz të thjeshtë e të dashur dhe urimi që po bëj është: «E shikofsha gjithëmonë bregdetin tonë të kaltërt të bukur e më të bukur!»

Bregdet Vlorë — Sarandë — 1957.